

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI**

**OSMANLI DEVLETİ'NİN DOĞU AFRİKA
BÖLGESİNDEKİ HÂKİMİYETİ
(1559–1875)**

YUSUF İBRAHİM HASHİ

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN
PROF. DR. AHMET TURAN YÜKSEL**

KONYA-2023

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI**

**OSMANLI DEVLETİ'NİN DOĞU AFRİKA
BÖLGESİNDEKİ HÂKİMİYETİ
(1559–1875)**

YUSUF İBRAHİM HASHİ

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN
PROF. DR. AHMET TURAN YÜKSEL**

KONYA-2023

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Yusuf İbrahim HASHİ		
	Numarası	168110023003		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslâm Tarihi ve Sanatları / İslâm Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
Tezin Adı	Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika Bölgesindeki Hâkimiyeti (1559–1875)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Yusuf İbrahim HASHİ
İmzası

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Yusuf İbrahim HASHİ		
	Numarası	168110023003		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslâm Tarihi ve Sanatları / İslâm Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
Tezin Adı	Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika Bölgesindeki Hâkimiyeti (1559–1875)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Yusuf İbrahim HASHİ
İmzası

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Yusuf İbrahim HASHİ		
	Numarası	168110023003		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslâm Tarihi ve Sanatları / İslâm Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ahmet Turan YÜKSEL		
Tezin Adı	Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika Bölgesindeki Hâkimiyeti (1559–1875)			

XVI. yüzyılın ortalarında Kızıldeniz ve Basra Körfezi üzerinden baharat ticaret yolları yeniden kurulmuştur. Aynı zamanda Portekiz, stratejik noktaları ele geçirmek ve Hint Okyanusu'nu kontrol etmek için deniz gücünü kullanarak hızla bir doğu imparatorluğu kurmuştur. 1505'te Doğu Afrika'da Mozambik'ten başlayarak, ilk filo Güney Afrika kıyıları boyunca Kızıldeniz'e, bugünkü Tanzanya'nın Kilwi Sultanlığı'na, Kenya kıyılarındaki Agam Sultanlığı'na ve Somali'nin başkenti Mogadişu'ya yelken açmıştır. Doğu Afrika bölgesindeki İslâm padişahları, Portekiz tehdidine karşı Osmanlı Devleti'nden destek almaya başlamış ve Osmanlı Devleti, 1585-1586 yıllarında Sudan'dan Mozambik'e kadar olan toprakları kontrol etmesine rağmen, 1589'dan sonra Portekiz kontrolünü kaybetmiştir. Portekiz, Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ne erişimi engelleyebilmiş ve Asya'dan gelen mal akışını Akdeniz yerine Ümit Burnu üzerinden tekelleştirebilmiştir. Bu strateji, Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarları için ciddi bir tehdit oluşturmuş ve başta biber ve baharatlar olmak üzere önemli ikmaller konusunda deniz çatışmalarına yol açmıştır. XVI. Yüzyılın ikinci yarısında Portekiz, donanma operasyonlarına devam edecek insan gücünden yoksun olduğu için kuvvetlerini terk etmiştir. Yüzyıl rekabetinin bir sonucu olarak Afrika ile çatışmalardan kaçınmak için Berlin'de toplanmışlardır. 1884-1885 Berlin Konferansı'nda Afrika geneli için bir sömürge politikası planlanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Afrika bölgesi ile ilişkisi, 1517'de Memlük devletinin yıkılmasıyla başlayan dört asır sürmüştür. Osmanlı Devleti XIV. XIX. yüzyılda Doğu Afrika'nın o dönemde egemen olduğu bölgelerde Avrupalıların sömürgecilik mantığına karşı bir güç olarak kendini sağlamlaştırmış ve bu mücadele sırasında askeri gücüne dayalı bir yapılanma oluşturmuştur. Doğu Afrika, özellikle Sudan, Somali, Eritre ve Harar, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde devletin bir parçasıydı. Osmanlılar, özellikle Avrupalılar bölgeye gelmeye başladıktan sonra, Kızıldeniz'de bir varlık istemişlerdir. 1863'te Hidiv olan İsmail Paşa, Afrika kıtasında yeni topraklar elde etmek için büyük çaba sarf etmiştir. 1 Haziran 1875'te Sultan Abdülaziz'in emriyle Doğu Afrika bölgesi Mısır Hidiv'ne teslim edilmiştir. Mısır eskisi gibi olmadığı için Osmanlı Devleti 9 Ekim 1887'de Sudan, Eritre, Somali ve Harar üzerinden Hümayun'dan Kızıldeniz'e iki üç gemi göndermiştir. 19. yüzyılın sonlarında Doğu Afrika, Avrupalı sömürgecilerin kontrolüne girmiş ve böylece Osmanlı Devleti ile Doğu Afrika bölgesi arasındaki ilişki sona ermiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Doğu Afrika, Sudan, Eritre, Somali, Avrupa Sömürgeciliği

ABSTRACT

Author' s	Name and Surname	Yusuf İbrahim HASHİ		
	Student Number	168110023003		
	Department	Islamic History and Arts / Islamic History		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Prof. Dr. Ahmet Turan YÜKSEL		
Title of the Thesis/Dissertation	Sovereignty of the Ottoman Empire in the East African Region (1559–1875)			

In the middle of the 16th century, spice trade routes were re-established through the Red Sea and the Persian Gulf. At the same time, Portugal quickly built an eastern empire, using naval power to seize strategic points and control the Indian Ocean. Starting from Mozambique in East Africa in 1505, the first fleet sailed to the Red Sea along the South African coast, to the Kilwi Sultanate of present-day Tanzania, to the Agam Sultanate off the Kenyan coast, and to Mogadishu, the capital of Somalia. The Islamic sultans in the East African region began to receive support from the Ottoman Empire against the Portuguese threat, and although the Ottoman Empire controlled the lands from Sudan to Mozambique in 1585-1586, Portugal lost its control after 1589. Portugal was able to block access to the Red Sea and the Persian Gulf and monopolize the flow of goods from Asia via the Cape of Good Hope instead of the Mediterranean. This strategy posed a serious threat to the interests of the Ottoman Empire and led to naval conflicts over important supplies, especially pepper and spices. XVI. In the second half of the century, Portugal abandoned its forces because it lacked the manpower to continue its naval operations. They gathered in Berlin to avoid conflicts with Africa as a result of the century's rivalry. At the 1884-1885 Berlin Conference, a colonial policy was planned for Africa in general.

The Ottoman Empire's relationship with the East African region lasted for four centuries, starting with the collapse of the Mamluk state in 1517. Ottoman XIV. In the XIX. century, in the regions where East Africa was dominant at that time, it consolidated itself as a power against the colonial logic of the Europeans and formed a structure based on its military power during this struggle. East Africa, especially Sudan, Somalia, Eritrea and Harar were part of the state during the last period of the Ottoman Empire. The Ottomans wanted a presence in the Red Sea, especially after Europeans began to arrive in the region. İsmail Pasha, who became Khedive in 1863, made great efforts to acquire new lands in the African continent. On June 1, 1875, by the order of Sultan Abdulaziz, the East African region was handed over to the Egyptian Khedive. Since Egypt was not the same as before, the Ottoman State sent two or three ships from Humayun to the Red Sea via Sudan, Eritrea, Somalia and Harar on October 9, 1887. At the end of the 19th century, East Africa came under the control of European colonialists and thus the relationship between the Ottoman Empire and the East African region came to an end.

Keywords: Ottoman State, East Africa, Eritrea, Sudan, Somalia, European Colonialism.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	ix
ÖNSÖZ	x
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi.....	1
2. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları	2
3. Doğu Afrika Bölgesi'nin Coğrafi ve Tarihi Durumuna Genel Bir Bakış.....	4
3.1. Coğrafi Konumu ve Yüzey Şekilleri.....	4
3.2. Tarihi.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM DOĞU AFRIKA BÖLGESİNDE İSLÂMİYET

1.1. Doğu Afrika Bölgesi ve Arap Yarımadası İle İlişkileri.....	9
1.2. Doğu Afrika'ya Müslüman Muhacirlerin Yerleşmesi	17
1.2.1. Sahabenin Habeşistan'a Hicreti.....	17
1.2.1.1. Habeşistan'a Birinci Hicret.....	18
1.2.1.2. Habeşistan'a İkinci Hicret	18
1.3. Doğu Afrika'da İslâm'ın Yayılması	25
1.4. Doğu Afrika'daki İslâmi Sultanlıklar ve Emirlikler	30
1.4.1. Eski İslâmi Sultanlıklar ve Emirlikler	31
1.4.1.1. Şavva İslâmi Sultanlığı (H. 283-684/M. 896-1285)	31
1.4.1.2. Mogadişu İslâmi Sultanlığı (H. 292-905/M. 1067-1656)	33
1.4.1.3. Kilve İslâmi Sultanlığı: (H. 365-975/M. 902-1499)	35
1.4.2. İslâmi Tarz Sultanlıklar ve Devletler	37
1.4.2.1. Evfât İslâmi Sultanlığı (H. 669-950/M. 1227-1420)	38
1.4.2.2. Adel İslâmi Sultanlığı (H. 817-985/M. 1414-1578)	40
1.4.2.3. Futcâr İslâmi Sultanlığı: (H. 9 / M. 15. Yüzyıl)	41
1.4.2.4. Devâru İslâmi Sultanlığı: (H.7/ M. 13. Yüzyıl).....	42
1.4.2.5. Dâre İslâmi Sultanlığı (H. 9 / M. 15. Yüzyıl)	42
1.4.2.6. Bâlı İslâmi Sultanlığı (H. 9 / M. 15. Yüzyıl)	42
1.4.2.7. Arabini (Arabiti) İslâmi Sultanlığı (H. 9 / M. 15. Yüzyıl).....	43
1.4.2.8. Hedyâ İslâmi Sultanlığı (H. 8 / M. 14. Yüzyıl)	43
1.4.2.9. Şerha İslâmi Sultanlığı (H. 8 / M. 14. Yüzyıl).....	44
1.4.2.10. Harar İslâmi Sultanlığı (H. 10 /M. 16. Yüzyıl).....	44

İKİNCİ BÖLÜM OSMANLILARIN DOĞU AFRİKA BÖLGESİYLE İLİŞKİLERİ

2.1. Doğu Afrika'da Portekiz Tehdidi ve Osmanlı Devleti'nin Konumu	46
2.2. İmam Ahmet Gurey'in Habeşistan Krallıklarıyla Mücadelesi	51
2.3. Habeş Hristiyan Krallığı ve Portekizliler Arasındaki İttifak	54
2.4. Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika'daki Adel Sultanlığına Yardımı.....	57
2.5. Sudan'da Osmanlı Hâkimiyeti	87
2.6. Eritre'de Osmanlı Hâkimiyeti.....	68
2.7. Somali'de Osmanlı Hâkimiyeti	72
2.7.1. Zeyla'nın Osmanlı İdaresine Girmesi	73
2.7.1.1. Zeyla Vergesi.....	73
2.7.2. Berbera'nın Osmanlı İdaresine Girmesi	79
2.7.2. Berbera'nın Osmanlı İdaresine Girmesi	79
2.8. Harar'da Osmanlı Hâkimiyeti.....	85
2.9. Avrupa Devletlerinin Doğu Afrika Bölgesini Ele Geçirmesi.....	87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOĞU AFRİKA BÖLGESİ İDARESİNİN GEÇEÇİ OLARAK MISIR HİDİVİNE VERİLMESİ (1875 – 1884)

3.1. Sudan'nın Mısır Yönetimine Girmesi	91
3.2. Eritre'nin Mısır Yönetimine Girmesi	100
3.3. Somali'nin Mısır Yönetimine Girmesi.....	107
3.4. Harar'ın Mısır'a Bağlanması	115

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DOĞU AFRİKA'DA OSMANLI HÂKİMİYETİNİN SONA ERMESİ VE AVRUPA SÖMÜRGEÇİLİĞİN BAŞLAMASI

4.1. Sudan'da İngiltere Sömürgeçiliği	120
4.2. Eritre'de İtalyan Sömürgeçiliği	131
5.2.1. Eritre'nin Etiyopya'dan Ayrılması	131
4.3. Somali'nin Sömürge Yönetimine Geçışı	144
4.3.1. Britanya Somalisi	147
4.3.2. İtalyan Somalisi	148
4.3.3. Etiyopya Somalisi.....	1499
4.3.4. Kenya Somalisi (Kuzey Doğu Bölgesi)	150
544. Harar'da Habeş İşgali	153
SONUÇ	156
KAYNAKÇA.....	159
EKLER	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
ALECSO.	Arab League Educational, Cultural and Scientific Organization.
Bsm.	Baskı
BEO	Bâb-1 Âlî Evrak Odası
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BTDD	Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
D.İ.A.	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Edit.	Editör
H.	Hicri
IRCICA	Research Center For Islamic History, Art and Culture
İ.A.	İslâm Ansiklopedisi
İTED	İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi
İÜEFD	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
M.	Miladi
M.Ö.	Milattan Önce
MD.	Mühimme Defteri
NO.	Numara
s.	Sayfa
S.	Sayı
TDA	Türk Dünyası Araştırmaları
TED	Tarih Enstitüsü Dergisi
TOEM	Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası
TSMA	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TTK	Türk Tarih Kurumu
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
Vol.	Volume
YEE	Yıldız Esas Evrak

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin Afrika kıtası ile ilk teması, XVI. yüzyılda gerçekleşmiştir. 1517 yılında Mısır ve Doğu Afrika'dan başlayarak Kızıldeniz'in batı sahilleri boyunca ilerleyerek Hint okyanusu kıyılarına kadar ulaşmışlardır. Diğer taraftan kuzeyde Akdeniz'in güney sahilleri boyunca Atlas Okyanusu kıyılarına kadar hâkim olmuşlardır. Osmanlılar Mısır'ın ele geçirmeleri ile Doğu Afrika Bölgesinde tesis edilen Osmanlı hâkimiyeti, yaklaşık dört yüzyıl uzun bir sürecinde, bu dört yüzyılda bölgenin her tarafına siyasî, ekonomik, sosyo-kültürel ve askerî alanlarda geliştirilmiş çok yönlü ilişkiler kurulmuştur.

XVI. yüzyılın erken dönemlerde Osmanlı gemileri Doğu Afrika kıyılarında görülmeye başlandı. Hint Okyanusu ve Doğu Afrika kıyılarında günden güne artan Portekiz tehlikesi, bölgedeki Müslüman Sultanları rahatsız etmekteydi. XVI. yüzyılda Portekiz ile Osmanlı Devleti güçleri arasında Kızıldeniz ve Hint Okyanusu kıyılarını kontrol altına almak için yapılan mücadeleler, 1555 yılında Özdemir Paşa tarafından Habeş Eyaleti'nin kurulmasıyla başlamıştır.

Doğu Afrika'da Osmanlı hâkimiyeti çıkış inişli bir seyir halinde devam etmiştir. Doğu Afrika Bölgesi Merkezden uzak olduğu için İstanbul'a doğrudan doğruya bağlanmıyordu bazan Hicâz eyaleti bazanda Mısır ve Yemen valiliği idâresi girmiştir o yüzden Osmanlı idâresinin etkisi bazen azalmıştır. Doğu Afrika'daki Osmanlı varlığının başlangıcı hakkında çok fazla araştırmalar yazılmamıştır, bazı araştırmacılar bu varlığı bağımsız bir şekilde ele aldılarsa da bu araştırmalar genel olarak Osmanlı hâkimiyeti ve Osmanlı'nın bölgedeki stratejisini ve bu stratejinin uygulanmasını engelleyen faktörleri gereken incelemeleri bahsetmemişler.

1863 yılında Doğu Afrika Bölgesi idaresini Mısır Hidivliğine bağlanmıştır. IX. yüzyılda sömürgeci güçlerin tehdidi altında olan Doğu Afrika'daki İslâmi Sultanlıkları, Osmanlı Devleti ile ilişkileriyle her zamankinden daha fazla ilgilenmeye başladılar.

Bu araştırmada 1559-1875 yılları arasında Doğu Afrika'daki Osmanlı hâkimiyeti dönemi idari, kültürel ve siyasi açıdan ele alınmaktadır.

Tezimiz giriş ve beş bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmanın konusu, amacı ve önemi, metodu ve kaynakları ile Doğu Afrika Bölgesi'nin coğrafi ve tarihi durumuna yer verilmiştir.

Birinci bölümde genel manada Doğu Afrika Bölgesi ve Arap Yarımadası ile ilişkiler kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Bu ilişkiler İslâm'dan önce ticâri, siyasi ve kültürel ilişkilerdir.

İkinci bölümde ise Osmanlıların Doğu Afrika Bölgesi ile ilişkileri ele alınmıştır. Özellikle Osmanlıların, Doğu Afrika'daki İslâmi devletler ile olan ilişkilerinin ne zaman başladığı, Kızıldeniz'deki Osmanlı ve Portekiz mücadelesi değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde Doğu Afrika'da farklı bölgelerde Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti konusu ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde Doğu Afrika Bölgesi üzerindeki Mısır egemenliği incelenmiştir.

Beşinci bölümde ise Doğu Afrika'da Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesi ve Avrupa sömürgeciliğinin başlaması başlıkları incelenmiştir.

Tez sürecinde başlangıçtan itibaren her zaman rehberliğini ve desteğini gördüğüm danışman hocam Prof. Dr. Ahmet Turan YÜKSEL'e, Tez izleme komitemde yer alarak kıtmetli görüşleri ile araştırmanın şekillenmesine katkı sağlayan değerli hocalarım Prof. Dr. Nesimi YAZICI ve Prof. Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN'e teşekkürlerimi sunarım. Son olarak Lisansüstü eğitim hayatım boyunca bana burs imkânı tanıyan ve maddi olarak destekleyen Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluk Başkanlığına en içten şükranlarımı sunarım.

Yusuf İbrahim Hashi

Konya/2023

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Osmanlı Devleti Kızıldeniz ve Doğu Afrika'da hâkimiyet kurma, baharat ticaret yolu ve kutsal topraklar kurmak çabasını içerisinde olmuştur. Bu çalışmada; Osmanlı Devleti'nin Hint Okyanusu'ndan gelen Portekiz tehlikesine karşı koyduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika'daki hâkimiyeti daha önce kapsamlı çalışmalar yapılmamıştır. Bazı Türk akademisyenleri ve araştırmacılar birkaç tane makale ve tez hazırlamışlardır. Onlar dışında yazılan araştırmalar kısa dönemleri kapsamaktadır. Bu çalışmamızda amaç Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika hâkimiyeti ve nüfuzunu kapsamlı bir şekilde ele almaktır. Zira Doğu Afrika olarak tarif edilen bölgenin, Kızıldeniz'in batısında, Hint Okyanusu'nun güney doğusunda yer alan sahillerin ve iskelelerinin Osmanlı dönemindeki durumu günümüze kadar tafsilatlı bir şekilde incelenmemiştir. Bu noktada dünyanın en önemli bölgelerinden biri olan Doğu Afrika'nın stratejik konumu, tarihi ve bölgedeki Osmanlı hâkimiyetinin Avrupa sömürgeciliği tarafından tahrip edilen başarılarının da vurgulanması gereklidir.

Bu çalışmanın önemi, Doğu Afrika bölgesindeki tarihinin en önemli dönemlerinden biri olan Osmanlı Devleti'nin varlığının incelenmesidir. Bu çalışmanın ehemmiyeti Orta Çağ ve özellikle XVI.– XIX. yüzyıllar arasındaki dönemde, bu dönemin siyasi, sosyal, ekonomik ve kentsel alanlarında Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika Bölgesi'nde yaşadığı önemli kültürel yönleri tahlil edilmesinde saklıdır. Sınırlandırmak gerekirse bu yıllar 1559– 1875 yılları arasındadır. Osmanlı Afrika'sı siyasi olduğu kadar kültürel bir coğrafyayı da tanımlamaktadır ve Osmanlı'nın askeri gücünün ötesine taşan bir etki alanına gönderme yapmaktadır.

Bu araştırmanın bir diğer önemi de Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika hâkimiyeti tarihinin hala birçok yönüyle incelenmesi gereken bir dönem olmasıdır. Arşiv malzemesi tasnif edildikçe yeni çalışmalara ihtiyaç duyulacaktır.

Böylece Osmanlı Devleti'nin ve Doğu Afrika toplumu arasındaki güçlü ilişkinin düzeyi ortaya konulacaktır. Osmanlı Devleti'nin kıtanın genelinde dini ve sosyo-kültürel anlamda ne derece büyük bir varlığının olduğu görülecektir.

2. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları

Tez sürecinde ilk olarak konumuzla yakından ilgili olarak müelliflerin kaleme aldıkları Türkçe, İngilizce ve Arapça araştırmalar değerlendirilmiştir. Bu çerçevede ilgili arşiv malzemeleri incelenmiştir. Elde edilen bulgular değerlendirilip yorumlanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Afrika bölgesindeki varlığını incelemek başlangıçta birçok yönden zor olmuştur. Bu alanda çalışma yapan kişilerin azlığı, kaynaklara ulaşmanın zorluğu ve bazen konunun tuhaflığını ima eden bakışlar ile baş etmek kolay olmamıştır.

Her araştırmacı bir konuyu kendisinden öncekilerin bıraktığı yerden devam ettirerek alır. Bu bağlamda çalışmamızda başta arşiv belgeleri olmak üzere daha önce yapılmış olan ilgili çalışmalardan istifade edilmiştir.

Bu tezi hazırlarken; arşiv belgeleri üzerine yaptığımız çalışmalarda bazı belgelerin deşifre edilmesinde zorluklarla karşılaşmıştır. Bir takım kaynaklara ulaşmamıza rağmen bazı önemli kaynaklara erişimde zorluklarla karşılaşmıştır. İncelenen dönemin günümüze olan uzaklığı ve zaman zaman tartışılan konuların anlaşılmasında sorunlar yaşanmıştır.

Çalışmamız sırasında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde var olan belgeler incelenmiş ve konumuz ile ilgili olan bütün belgeler kullanılmaya çalışılmıştır. Doğu Afrika Bölgesi'ni esas olarak ilgilendiren ve bu bölgenin tarihini, idari yapısını ifade eden belge, belli başlı fonlarda yer verilmiştir. Bu arada Doğu Afrika'nın bazı bölgelerinin iktisadi ve sosyal gelişmelerini takip edebileceğimiz belgelere ulaşamamıştır. Kullanılan en önemli belge tasnifleri şunlardır:

BOA, *Kâmil Kepeci Defter Kataloğu*, C. 1, Divan-ı Hümayun Ruûs Kalemî, No: 211. BOA, *Divân-ı Hümayun Ruûs Defterleri*, Kâmil Kepeci Tasnifi, No. 213.

BOA, *Kâmil Kepeci Defter Kataloğu*, C. 1, Divan-ı Hümayun Ruûs Kalemi, No. 213. BOA, *Divân-ı Hümayun Ruûs Defterleri*, Kâmil Kepeci Tasnifi, No. 218.

BOA, *Divân-ı Hümayun Ahkâm*, Muhtelif Kayıtlar, Kâmil Kepeci Tasnifi, No. 74. BOA, *Divân-ı Hümayun Ruûs Defterleri*, Kâmil Kepeci Tasnifi, No. 225.

Arşiv dışındaki kaynaklara gelince Doğu Afrika'nın ele aldığımız dönemde idari, iktisadi, siyasi ve toplumsal yapısını anlatan çeşitli çalışmalar bulmak zordur. Ancak siyasi, idari ve ticâri açılardan XIX. yüzyıla kadar büyük değişimler olduğu ve Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika Bölgesi'ne yönelik idari ve siyasi faaliyetleri konusunda Cengiz Orhonlu'nun, *Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, isimli eserini istifade edilmiştir.

Hulusi Yavuz'un, "*XVI. Asır İslâm Dünyasında Osmanlı-Portekiz Mücadelesinin Sebepleri*", adlı makalesi Doğu Afrika Bölgesi'nde meydana gelen gelişmeler, Osmanlılar tarafından ilhak edilmesi ve Portekizlilerin Hint Okyanusu'ndaki durumunu izlemek ve Kızıldeniz'e girmelerini engellemek için burayı ileri bir üs olarak kullanmaları konusunda yararlı olmuştur. Bu arada Mr Capitaine de Vaisseau Guillain'in *Vasâik târihiyye ve cuğrâfiyye ve ticâriyye min İfrikiyya eş-şarkiyye* isimli eseri Doğu Afrika Bölgesi'ne Portekizlilerin gelişi, Hint Okyanusu'na bakan Doğu Afrika kıyılarındaki şehirler ve oradaki Portekiz varlığı hakkında oldukça geniş bilgi içermektedir.

Bu araştırmaların bir kısmı konuyu genel hatlarıyla, bir kısmı ise daha detaylı şekilde ele almışlardır. Bu çalışmalar şunlardır:

Ahmet Kavas, "Doğu Afrika Sahilinde Osmanlı Hâkimiyeti: Kuzey Somali'de Zeyla İskelesinin Konumu(1265- 1334/ 1849 – 1916)", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 5, (Ocak 2001), 109 – 134.

Neval Hamza Yusuf, *el-Cihâdu'l-İslâmî fi Şarki İfrikiyâ fi'l-Karni'l-Aşiri'l-Hicrî ve's-Sâdis Aşar el-Milâdî*, Mekke: Ummü'l-Kurâ Üniversitesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1987.

Gassan Ali Muhammed er-Ramah, *Sırau'l-Müslümin ma'al Portakaliyin fi'l-Bahri'l-Ahmer Hulale'l-Karni'l-Âşiri'l-Hicri es-Sâdis Aşara Milâdî*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ümmül'l-Kura Üniversitesi Mekketü'l-Mükerreme, 1981.

3. Doğu Afrika Bölgesi'nin Coğrafi ve Tarihi Durumuna Genel Bir Bakış

3.1. Coğrafi Konumu ve Yüzey Şekilleri

Doğu Afrika, Afrika Kıtası'nın doğusunda yer alan bölgedir. Sahra altı Afrika'nın bir parçası olup, geleneksel olarak tanınan iki bölgeden oluşur: Somali, Cibuti, Eritre ve Etiyopya'dan oluşan Afrika Boynuzu ile Kenya, Tanzania ve Uganda'dan oluşan Doğu Afrika. Doğu Afrika büyük ölçüde yaylalardan oluşur ve kıtadaki en yüksek rakımların çoğuna sahiptir. En çarpıcı iki yayla, geniş alanların 2.000 ile 3.000 metre (6.500 ile 10.000 fit) yüksekliğe ulaştığı sırasıyla Etiyopya ve Kenya'dadır.¹ Doğu Afrika Rift Sistemi'nin bir parçası olan ikiz paralel rift vadileri bölgeden geçmektedir. Doğu ya da Büyük Rift Vadisi, Kızıldeniz'in Aden Körfezi ile birleştiği yerden güneye, Etiyopya ve Kenya dağlık bölgeleri boyunca uzanır ve Tanzania'ya kadar devam eder. Batı Rift Vadisi; Uganda ve Tanzania'nın batı sınırları boyunca kıvrılır. İki yarık vadisi arasında, Uganda'nın çoğunu ve batı Tanzania'yı kapsayan ve Victoria Gölü'nü içeren bir plato bulunur. Afrika'nın en yüksek dağı olan Kilimanjaro'nun volkanik masifi, kuzeydoğu Tanzania'da 19.340 fite (5.895 metre) ulaşıyor. Afrika kıtasının Arap Denizi'ne uzanan büyük bir yarımada uzantısı olan Afrika Boynuzu, Somali'nin geniş kıyı ovalarını içerir.²

Doğu Afrika'nın iklimi genellikle tropikaldir, ancak bölgenin yüksek rakımları ortalama sıcaklıkları düşürme eğilimindedir. Yağış, değişen yüksekliklerden de etkilenir: Uganda, Tanzania ve batı Kenya bol miktarda yağış alırken; Somali, doğu Etiyopya ve kuzeydoğu Kenya çok daha az yağış alır. Bölgenin bitki örtüsü, yağışlı bölgelerdeki ormanlık ve otlaklardan yarı kurak bölgelerdeki dikenli çalılara kadar

¹Alper Gölbaş, "Doğu Afrika Prehistoryasına Genel Bir Bakış", *Bilim ve Gelecek Dergisi* 128 (2014), 48–51.

² Harold G. Marcus, "East Africa", *Encyclopaedia Britannica*, 1–20.
<https://www.britannica.com/contributor/Harold-G-Marcus/3734> (01.08.2022).

değişir. Geniş bir coğrafi alanı kapsayan Doğu Afrika, yağmur ormanlarından savanalara, çayırlardan çöllere kadar yer şekilleri ve iklimler açısından pek çok farklılığa sahiptir. Elbette, Doğu Afrika'nın iklimi ve yer şekilleri durağan değildir ve milyonlarca yılda değişmiştir. Zaman içinde farklı yer şekilleri ve iklim koşullarında meydana gelen değişiklikler, tarihsel gelişimde önemli bir faktör olmuştur.³

Doğu Afrika yaklaşık 11 ülkeyi kapsamaktadır. Büyük etnik ve dini çeşitliliğin yanı sıra değişen insani gelişme seviyeleri ile ekonomik tarz, siyasi sistem, ortak ve ağır bir sömürge tarihi mirasına sahip, toplam nüfusu 315 milyon olarak tahmin edilmektedir. Doğu Afrika, sayım yöntemine bağlı olarak 160 farklı etnik grup veya daha fazla nüfusa sahiptir.⁴

3.2. Tarihi

Doğu Afrika, bildiğimiz şekliyle ilk hominidlerin ortaya çıktığı bölgedir. Dolayısıyla “burada bulunan kalıntılar insanlık tarihi kadar eskidir” demek yanlış olmaz. İlk hominid *Australopithecus* kalıntıları 1925'te Güney Afrikalı antropolog Raymond Dart tarafından keşfedilmiştir. İnsanlık tarihinin ve evriminin mihenk taşı olarak kabul edilen Doğu Afrika coğrafyası, insanların milyonlarca yıldır kıtalar arasında göç etmesine tanık olmuş ve insan gelişimini bugüne kadar sürdüren önemli hızlanmaları serbest bırakmıştır. Doğu Afrika, geriye dönük olarak insan evrimi izlerinin sürülebildiği en önemli noktalardan biridir.⁵ Afrika arkeolojisinde dönemler Erken Taş Çağı, Orta Taş Çağı ve Geç Taş Çağı olmak üzere üçe ayrılır:

Erken Taş Çağı (m.ö. 2.500.000 - 280.000): İlk insan türünün ortaya çıktığı ve ilk silah endüstrilerinin başladığı dönemdir. Oldowan ve Acheulean alet endüstrisi tarafından temsil edilmektedir.

Orta Taş Çağı (m.ö. 280.000 - 50.000/25.000): Bu dönem Levalua taş alet endüstrisi tarafından temsil edilmektedir. Balıkçılık ve avcılıkla uğraşan insanların,

³ Shaw Robert Jameson, *Dictionary of Archaeology* (Wiley-Blackwell, Hoboken, New Jersey, 2002), 20.

⁴ Marcus, *East Africa*, 1-20.

⁵ Gölbaş, *Doğu Afrika Prehistoryasına Genel Bir Bakış*, 51.

sembolik davranış, buluş ve planlama gibi unsurlar da dâhil olmak üzere "modern" davranışlar sergilemeye başladıkları düşünülmektedir.

Geç Taş Çağı (m.ö. 50.000/25.000 - 3000): Bu dönem, Avrupa ve Orta Doğu'daki Üst Paleolitik, Mezolitik-Epipaleolitik ve Neolitik dönemlerle çağdaş kabul edilebilir. Silah endüstrisi olarak Mousteria ile muadili sayılabilir.⁶

Doğu Afrika kıyılarının en eski yazılı açıklamaları, görünüşe göre M.S. 1. yüzyılın ikinci yarısında Mısır'da yaşayan bir Yunan tüccar tarafından yazılmış olan *Periplus Maris Erythraean sea*'de ve Ptolemy'nin Doğu Afrika bölümü olan *Coğrafya Rehberi*'nde geçmektedir. Günümüze ulaşan şekli, muhtemelen Bizans'ta yaklaşık 400'de bulunan coğrafi bilgilerin bir derlemesini temsil etmektedir. *Periplus*, daha sonra Kuzey Somali'ye dönüşecek olan yerin kıyısını bazı ayrıntılarla anlatmaktadır. Gemiler oradan batı Hindistan'a pamuklu kumaş, tahıl, yağ, şeker gibi getirmek için yelken açarken, diğerleri pelerinler, tunikler, bakır ve kalay getirerek Kızıldeniz'den Doğu Afrika kıyılarına taşınmıştır. Karşılığında hoş kokulu (aromatik) sakızlar, fildişi ve köleler alınıp satılırdı. Açık denizdeki adalar, daha iyi iniş yerleri ve daha nemli iklim nedeniyle, yaklaşık 700 Arap tüccâr, modern Somali'nin güneyindeki Doğu Afrika kıyılarını tercih etmiş görünüyor. Oraya kuzeydoğu musonu ile yelken açıp, yazın güneybatı ile evlerine dönmüşlerdir. 13. yüzyılın büyük bir bölümünde en önemli kıyı kasabası, Basra Körfezi ve Güney Arabistan'dan yeni göçmenlerin geldiği Somali kıyısındaki bir ticaret şehri olan Mogadişu idi.⁷

Doğu Afrika, Afrika'nın doğu bölgesi olan Kızıldeniz'in güney girişini kontrol eden coğrafi konumu nedeniyle stratejik açıdan önemlidir. Bu önem Orta Çağ'ın sonlarında ortaya çıkmıştır. Portekizliler Mısır'dan Suriye'ye, Yemen'e ve Hicaz'a kadar kontrol sağlamaya çalıştığından, Memlûk Devleti'ne doğrudan şiddetli darbe ve tahakkümle güneyden denize girmeye çalışmışlardır. O dönemde Doğu Afrika Bölgesi bu savaştan sonra önemli ve özel bir bölge olmuştur, tıpkı 1839 yılında İngilizlerin Aden'e gelişi ile Avrupa sömürgeciliğinin ortaya çıkışındaki önemi gibi. Bugün

⁶ Chapurakha M. Kusimba, "Archaeology of Slavery in East Africa", *The African Archaeological Review* 21/2 (2004), 59-88.

⁷ Sayid Hâmüd Harîz, *el- Mûeserât el- Arapîye fi's- Sakâfe es- Sâhiliyye fi Şarki İfrîkiye* (Beirut: Dâru'l- Cebel, 1998), 12.

bölgede önemli bir can damarı haline gelen, doğu ve batıyı birbirine bağlayan, batıdaki emperyalist devletlerin arasını yakınlaştıran, doğu bölgesinde sömürgelerini ve doğudaki nüfuzlarını koloni güçlerini yakınlaştıran Süveyş Kanalı'nın 1869 yılında açılmasıyla Doğu Afrika özel bir bölge haline gelmiştir.⁸

Doğu Afrika için kesin ve doğru bir sınır belirlemek zordur. Çünkü sınırlar farklı dünya olaylarına göre zaman zaman değişmektedir. Kızıldeniz ve Hint Okyanusu boyunca, Cibuti, Somali, Eritre, Sudan, Etiyopya, Kenya ve Tanzania gibi birçok devlet tarafından yönetilen ve daha sonra bu devletlerin dağılmasına tanık olan komşu ülkeler vardır. Antik Çağ'da Habeşistan olarak bilinen bu bölge, tarihi Harar kentini merkeze almış ve Evfât (أوفات) ve Adel Sultanlığı gibi önemli saltanatlar kurmuştur. Arap Yarımadası ile Doğu Afrika arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler tarih boyunca hep var olmuştur.⁹

Doğu Afrika'daki ticaret yoğunlaşmaları, Kızıldeniz'e paralel olarak büyümüş ve liman şehirlerini de içine almıştır. Süveyş Kanalı'nın açılmasından önce bile Kızıldeniz ticaret yolu büyük önem taşımaktaydı. Doğu Afrika'dan Kalzüm* Limanı'na getirilen değerli mallar karayolu ile Mısır'ın Akdeniz kıyısındaki İskenderiye Limanı'na taşınmaktaydı. İskenderiye üç kıtayı (Asya, Afrika ve Avrupa) birbirine bağlayan önemli bir yoldu. Doğu Afrika ve Somali için de önemliydi.¹⁰ Doğu Afrika kıyısındaki Sevvakin, Masavva, Zeyla, Berbera, Membasa ve Zengibar liman kentleri, Arap Yarımadası ile Afrika kıtası arasındaki önemli bağlantılardır. Şeker, hurma, fildişi, değerli taşlar, pamuk, mineraller, her türlü boyalar, uzun yün ve baharatlar tâcirlere önemli fırsatlar sağlayan bu ticaretin en önemli kalemleridir. Altın ticareti eski çağlardan beri Habeşistan ve Sudan'ın ticari hayatında önemli bir rol oynamıştır. İhraç edilen altının ve diğer değerli metallerin çoğu Mısır'a gitmiştir. Bu ülkelerin coğrafi yapısına bağlı olarak madencilik ekonomik süreçte büyük rol

⁸ Celâl Yahya - Muhamed Nesri, *Müşkiletü'l-Karni'l-İfrikî ve Kadiyyatu Şabi's-Sûmâl* (Kahire, 1981, Dâru'l- Maârif), 5.

⁹ Ahmet Kavas, *Osmanlı-Afrika İlişkileri* (İstanbul: Tasam Yayınları, 2006), 110.

* Kalzüm Mısır'ın üçüncü limanıdır. Eski adı Kalsima idi ve Araplar el-Kalzüm diyorlardı. M.10 yüzyılında Mısır'ın Kızıldeniz'deki en önemli limanı haline gelmişti.

¹⁰ Eymen Fuad Es-Seyyid, "İskenderiye", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansklopedyesi*, 22/574 – 576, İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

oynamıştır. Hindistan'daki eyaletler, Kızıldeniz'deki Moha, Cidde ve Kuseyr liman bölgelerine sevkiyat yapmıştır.¹¹

630'da İslâm Doğu Afrika Bölgesine girdiğinde, Evfât İslâm Sultanlığı, Somali'deki Zeyla'dan doğuda Habeşistan'daki Şavva'ya kadar olan bölgeleri birleştirmiştir. 1300 ile 1600 yılları arasındaki üç yüzyıl boyunca başka İslâm krallıkları da kurulmuş ve gelişmiştir. Bu dönemde bölge, en büyük İslâm emirliğinin yükselişine ve düşüşüne tanık olmuştur. Emirlik, Zeyla Limanı'nı ve Harar Limanı'nı ve ayrıca Kuzey ve Batı Somali olarak bilinen bir bölgeyi içermekteydi. 1543 yılında Somalili komutan Ahmed İbrahim el-Gazi'nin ve Habeş fatihi Ahmed Gurey'in ölümü, bölgede yükselen bu büyük İslâm Emirliği'nin çökmesine yol açmıştır.¹² Genel olarak, Doğu Afrika Bölgesi uzun süredir Darü'l-İslâm'ın ayrılmaz bir parçası olmuştur ve başta Yemen ve Körfez Emirlikleri olmak üzere İslâm dünyasının geri kalanıyla temas halinde kalmıştır.

¹¹ Mustafa L. Bilge, "Kızıldeniz", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansklopedyesi*, 25/557 – 558, İstanbul: TDV Yayınları, 2022.

¹² Ahmet Kavas, "Harar", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansklopedyesi*, 16/107 – 109, İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞU AFRİKA BÖLGESİNDE İSLÂMİYET

1.1. Doğu Afrika Bölgesi ve Arap Yarımadası İle İlişkileri

Doğu Afrika ile Arap Yarımadası arasındaki ilişki, M.Ö. 2000 yılından daha uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Bu ilişkinin zorluğu ve uzunluğu nedeniyle, bu ilişki alanlarını ortaya koymaya çalışacağız. Bu alanların en önemlileri: Tarihin başlangıcından XXI. yüzyıla kadar dini, ekonomik, sosyal ve kültürel bağ, insan göçleri, ticari bağlantıları ve dini etkileri, özellikle İslâm'ın yayılmasını ve Doğu Afrika kıyılarında İslâm ve Hristiyan çatışmasını içermektedir.

Doğu Afrika kıyıları ile Arap Yarımadası'nda yaşayanlar arasındaki ilişki bazı tarihçilerin bahsettiğinden daha eski olduğundan, eski zamanlarda Afrika ve Arap Yarımadası, yerkabuğu ayrılarak Kızıldeniz'i oluşturana kadar tek nokta olmuştur. Kızıldeniz onları ayırmasına rağmen ilişkilerin sürmesine engel oluşturamamıştır. Çünkü iletişim Bâbü'l-Mendep* Boğazı aracılığı ile sürmüştür ve Hint Okyanusu, Arap ve Afrika sahilleri önemli bir buluşma noktası olmuştur.¹³ Eski çağlar boyunca Arap Yarımadası insanların göçleri için çok uygun bir yerdi. Bugün kurak bir çöl hâlindeki yarımada 10 bin yıl önce yağmurlu ve yemyeşil idi. Ancak 10 bin yıl sonra kurak hâline geldiği zaman orada yaşayan insanlar Doğu Afrika'ya göç etmek zorunda kalmışlardır. Bâbü'l-Mendep Boğazı iki sahil arasında engel oluşturmamaktadır.¹⁴ Daha iyi geçim kaynakları veya kendileri için daha güvenli ve daha uygun yerler aramak için doğudan, güneyden ve batıdan üç taraftan kendilerini çevreleyen denizlere yönelmişlerdir, böylece küçük yelkenli gemiler yapmışlar daha sonra da bunları geliştirerek, çevredeki deniz ve okyanuslara yelken açmışlardır.¹⁵

* Kelime anlamı olarak "hüzün kapısı" demektir. Boğaz, Hint Okyanusu ile Güneydoğu Asya'yı Süveyş Kanalı yoluyla Akdeniz'e ve Avrupa'ya bağlayan dünyanın en önemli deniz ticaret yollarından biridir. Dünyada tankerle taşınan petrolün yaklaşık %18'i bu boğazdan geçmektedir.

¹³ Yusuf Fadal Hasan, *el-Alâkât beyne's-Sekâfe el-Arabiyye ve's-Sekâfât el-frikiyye* (Tunus: el-Munazzeme el-Arabiyye Li't-Terbiyye ve's-Sekâfe ve'l-Ulûm, 1985), 33.

¹⁴ Muhammed İvaz, *eş-Şu'ûb ve's-Sulâlât el-İfrikiyye* (Kahira: ed-Dâru'l-Mısıryye Li't-Talif ve't-Tercume, 1965), 11.

¹⁵ Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*, 2/18-19.

Arap Yarımadası'nın güney kıyılarının sakinleri, özellikle Yemen sakinleri, Hadramûtlular ve Basra Körfezi sakinleri, bu amaca ulaşmak için ilk ve en çok çabalayan kişilerdir. Sahillerine çok yakın olduğu için Doğu Afrika sahillerine yönelmişlerdir. Özellikle Bâbü'l-Mendep Boğazı civarından Arap Yarımadası'nı çevrelediği için Afrika Boynuzu tarafına yönelmişlerdir. Afrika Boynuzu kuzey ve güney sahilleri hizasına yelkenleri açmışlardır. Burada yaşayanlarla iletişim kurmuşlardır. Araplar, Doğu Afrika sakinleri ile iletişim kuran ve oralarda uzun zaman kalan eski çağlardan beri ilk insanlardır. Araplarla Habeşistan¹⁶ ya da Doğu Afrika arasındaki ilişkiler İslâm'ın ortaya çıkmasından önceki eski çağlara kadar dayanmaktadır.¹⁷ Doğu Afrika özellikle sahil bölgeleri bu bölgeye M.Ö. 10.yy'da Arap Yarımadası'ndan göç eden Arap gruplarından oluşmuştur.¹⁸ Önce Arap Yarımadası ile Doğu Afrika arasındaki ilişkiler iyi ilerlemiştir. Afrika Boynuzu'nun, Arap Yarımadası yakınında bulunması bunda rol oynamıştır. Ve bu ilişkilerin M.Ö. son 1000 yılda en iyi durumda olduğunu söylenmektedir. Bu ilişki doğu ile batı arasında Bâbü'l-Mendep Boğazı aracılığı ile bir ticaret hareketinden ibarettir.¹⁹

Arap Yarımadası ile Doğu Afrika arasındaki kadim ilişkilerin kökenleri asırlara kadar uzanmaktadır. Bu temas, çeşitli Arap etkilerini bu bölgelere taşıyan iki önemli bölgeden gelmiştir. Bu bölgeler Kızıldeniz'in güney tarafı ve Basra Körfezi'dir. Bâbü'l-Mendep Boğazı eski çağlardan beri Araplarla Afrikalıları birbirine bağlamıştır. Çünkü ilk göçmenler bu boğazı kullanarak bu bölgenin sakinlerini oluşturmuştur. Bâbü'l-Mendep Boğazı, Afrika ile Asya sahilleri arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesi ile beraber iki bölgenin halkları arasındaki ilişkilerde (siyasi, sosyal, vs.) de gelişmeler yaşanmıştır. Bu ilişkiler Arap Yarımadası vasıtası ile de gelişmiştir. Bu ilişkiler çok eskilere (M.Ö. 3.yy'a) kadar dayanmaktadır.²⁰ Arap Yarımadasının tüccarı yüzyıllar

¹⁶ Burada Habeşistan kelimesini Doğu Afrika bölgesi ile eşanlamlı olarak kullanıyoruz ve onun eski sınırları, batıda Nil ile doğuda Kızıldeniz arasında, kuzeyde Nûba'dan güneyde ekvatorun ötesine kadar eski sınırları ile eşanlamlı olarak kullanacağız. Başka bir deyişle, araştırmak istediğimiz bu dönemde Habeşistan, şu anda Eritre, Etiyopya, Somali, Cibuti ve Kenya ve Sudan'ın bazı bölgelerini içeriyor.

¹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh El-İdrîsî, *Nüzhetü'l-müşâk fi'htirâkı'l-âfâk*, (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1989), 48.

¹⁸ Celâlu'd-Dîn Abdurrahman es-Suyûtî, *Rafû' Şanu'l-Habşân*, Tahkik: Muhammed Abdulvahab Fadal, (Kahira Dâru'l-Muâlif, , 1991), 20.

¹⁹ Fetih Ğaysî, *el-İslâm ve'l-Habeşe Abra't-Tarih* (Kahire: Maktabatu'n-Nahda'l-Mısırye, 1972), 30.

²⁰ Ahmed İlyâs Hüseyin, *İntişâru'l-İslâm fi Şarki İfrîkiya* (Tarâbulis: Merkezi'l-Cihâd, 1987), 277.

boyunca parfüm ve baharat ticaretini tekellerine almışlar; Hindistan ile Beyaz Deniz ülkeleri ve ötesindeki ülkeler arasındaki doğu ticaretini kontrol altına almışlardır. Yemen, stratejik konumu nedeni ile Arap Yarımadası'nın kuzeyine, özellikle Hicaz, Şam ve ötesine giden ticaret kervan yollarını ve Kızıldeniz güzergâhını kontrol etmişlerdir.²¹ M.Ö. 3. yüzyılında Saba Krallığı'nın kontrolünde olan Bâbü'l-Mendep Boğazı; Kızıldeniz, Arap Körfezi, Hindistan ve Uzak Doğu ülkelerini birbirine bağlayan önemli bir su yolu ve buradan başka bir su yolu çıkıyordu. Bu su yolu, Somali ve Doğu Afrika sahilleri hizasından geçmektedir. 1. y.y.'da Hintli, Arap ve Romalı denizciler tarafından mevsimsel rüzgâr sistemi keşfedildikten sonra bu yol önem kazanmıştır.²²

MAİN ve Hadramut Krallıkları milattan önceki çağlarda Yemen'de Arap Yarımadası ile Doğu Afrika arasında önemli ticari rol oynamıştır. Doğal olarak her birinin kendine ait Arap Yarımadası ile Doğu Afrika arasında çalışan ticari gemileri vardı. Milattan önceki son 1 y.y.'da Kızıldeniz ve Hindistan'dan Doğu Afrika kıyılarına kadar artık ticaret ve yolculuk iyi bilinmektedir. tüccarın Kızıldeniz'den Arap Yarımadası'nın güney kıyılarına ve Doğu Afrika kıyılarına doğru Afrika mallarını aramak üzere yelkenler açmışlardır. Milattan önceki son bin yılın ilk yarısında var olduğunu kanıtlayan Hevâzin Devleti de Arap Yarımadası ile Afrika Boynuzu sahili arasındaki ilişkileri güçlendirmekte önemli rol oynamıştır. Belki de Fenikelilerin Akdeniz'de yaptığı gibi bu kıyılarda bazı ticaret merkezleri veya istasyonlar kurmuş olabilirler. Bin yılı aşkın bir süre önce bu ülkenin bu kıyılarda bıraktığı etkinin derinliğini gösteren şey; Somali, Cibuti ve Kenya kıyılarının antik kaynaklarda Hevâzin veya Wazania kıyıları olarak bilinmesidir.²³ Habeşistan'ın, Roma İmparatorluğu ile ilişkileri vardı, çünkü Habeş toprakları, Kulzüm Denizi (Bahrü'l-Kulzüm)* Roma İmparatorluğu tarafından yönetilen Kızıldeniz yoluyla

²¹ Yusuf Fazal Hasan, "Bazı Melâmih er-Revâbit et-Târîhiyye beyne'l-Cezîreti'l-Arabiyye ve'l-Karnu'l-İfrîkî münzu fecri't-Târih hatâ Matla'i'l-Karni't-Tâsi' Âşer", *el-Arab ve'l-Karnu'l-İfrîkî: Cedeliyyetu'l-Civâr ve'l-İntimâ*, (Beyrut: el-Merkez el-Arabî Lilabhâs ve derâsetu's-Siyâsiye, 2013), 39.

²² Mr. Guillain Capitaine de Vaisseau, *Vasâik Târîhiyye ve Cuğrâfiyye ve Ticâriyye min İfrîkiyya eş-şarkiyye*, çev. Yusuf Kemal (Kahire, 1927), 24.

²³ Ahmed İlyâs Hüseyin, 228-229.

* Bahr Kulzüm (بحر القازم) veya Habeş Denizi, geçmişte Kızıldeniz olarak adlandırılan isimdir ve Kulzüm kelimesi boğaz anlamına gelir. Kızıldeniz, iki kıtayı ayıran Hint Okyanusu'nun sularının girişi

Mısır'a bitişiktir ve Habeşistan, komşu ülkelere (Yemen, Mısır, Levant ve Yemen) Kızıldeniz yolu ile maden ve altın göndermiştir. Bu ticaret ile ilgili İslâm Halifeliği döneminde de gelişmeler yaşamıştır.²⁴

Arap Yarımadası doğu ile batı arasında bir ticaret merkezi idi. Araplar, Kızıldeniz'in batısındaki bölgeleri ilk keşfedenler olmuştur ve eski çağlardaki insanlar bu bölgeyi ya Araplar vasıtası ile ya da kendilerinden bir süre sonra keşfetmişlerdir. Arapların bu bölgede varlığı uzun sürmüştür ve bu bölgedekilerle ticaret yapmışlardır. Doğu Afrika kıyıları boyunca önemli ticari merkezler kurmuşlardır ve bazıları buraya kalıcı olarak yerleşmiştir.²⁵

Etiyopya kuzeyinde de özellikle kuruluşu M.Ö. 2. y.y.'a kadar dayanan Aksum Krallığı bölgesinde anıtlar, desenler ve heykeller ki bu tür şeylerde o zamanlar gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle gelişmeler Yemen ve Sebe Krallığı'nda olmuştur. Dikkati çeken şey bölgede keşfedilen taş yazıtların, anıtların bazılarının tarihi M.Ö. 5. ve 6. y.y.'a kadar dayanmaktadır. Bunların Yeha ve Matara gibi bölgelerde bulunması Afrika Boynuzu bölgesinde bazı uygarlıkların kurulduğu ihtimalini düşündürmektedir. Aksum Uygarlığı'ndan önce gelişmiş olabilir.²⁶ Eski çağlardan beri tüccar Arap Yarımadası ve İran'dan ticaret yapmak için Doğu Afrika bölgesine gelmişlerdir. Tüccarın Doğu Afrika'ya gelişi İslâm'ın ortaya çıkışından ve İslâm devleti kurulduktan sonra da -o zamanlar İslâm devleti Hint Okyanusu'nda Müslümanların kontrolü altında çok geniş bir ticaret ağı kurulmuştu- devam etmiştir. Bu ticaret Doğu Afrika kıyıları, Komorlar, Madagaskar'ın bazı bölümleri, Basra Körfezi, Kızıldeniz, Hindistan, Çin'in güneyi ve Endonezya'yı kapsamaktadır. Sahil şehirlerinin gelişmesi genel olarak Hint Okyanusu bölgesindeki genel ekonomi durumuna ve özel olarak da İslâm ülkelerindeki ekonomi durumuna bağlıdır. Fatımi Devleti'nin Hint Okyanusu

ve dar bir bölümdür. Güneydeki okyanusa Babülmendep Boğazı ve Aden Körfezi, kuzeyde ise Akdeniz'e Süveyş kanalı vasıtası ile bağlanmaktadır. Eski çağlarda Kulzüm Denizi ticari yönüyle öneme sahipti. Çünkü Doğu Hindistan ticaretini, bu ticarete önemli mallar da yer alıyordu (baharat, ahşap, değerli taşlar gibi) Akdeniz'e ve Avrupa'ya bağlıyordu.

²⁴ Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Alî en-Nasîbî el-Bağdâdî İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, 19.

²⁵ Mr. Guillain Capitaine de Vaisseau, *Vasâik Târihiyye ve Cuğrâfiyye ve Ticâriyye min İfrikiyya eş-şarkîyye*, 26.

²⁶ Yuri. M. Kobışanov, "Aksum: Political System, Economics and Culture, First to Fourth Century", *General History of Africa: Ancient Civilizations of Africa*, ed. G. Mokhtar (Paris: UNESCO, 1981), 388-389.

bölgesi, özellikle Doğu Afrika'daki kıyı bölgeleri ile ticari ilişkileri vardır.²⁷ Doğu Afrika bölgeleri ile Arap Yarımadası arasında siyasi, ticari ve ekonomik ilişkilerin varlığından tarihi kaynaklarda bahsedilmiş, bu ilişkiler bölgedeki Müslümanların göçleri sırasında gelişmiş ve Mısır'ın Müslümanlar tarafından fethinden sonra gelişmiştir.

İki bölgenin arasındaki ilişkiler sadece ticari ilişkilerden ibaret değildir. Kuşitik ve Sami dillerini konuşan halkların arasındaki dilsel, ırksal ve kültürel benzerlikler, iki halk arasındaki ilişkilerin ne kadar eskiye dayandığının bir göstergesidir. Bazı tarihçiler iki halkın da eskilerde aynı bölgede yaşadıklarını veya ikisinin aynı topluluktan geldiğini düşünmektedirler. Kuşitik dillerini konuşan halklar Doğu Afrika sahillerinde yaşamaktadırlar. Bu halklar Afarlar, Somaliler, Oromolar, bazı Eritreliler, Berberiler, Nübeliler ve Antik Mısırlılar kuzey Afrika'da yaşamışlardır. Bu dillerdeki Arapça kelimelerin sayısı büyüktür. Bu dilsel ve ırksal bağlantılar, Doğu Afrika ile Arap Yarımadası halkları arasındaki bu bağlantı ne derecede olursa olsun eskilere kadar kök saldığı ortadadır.²⁸ Nitekim bir tespite göre Yemenliler ile Habeşlilerin ortak ırksal özellikleri vardır. Habeşliler, diğer ırkların Yemen unsurlarının bir karışımından başka bir şey değildir. Habeşistan ayrı değildir. Çünkü halkı Arap göçmenlerinden oluşuyordu. Bu yüzden eski tarihçiler Yemen ve Habeşistan'ı iki ayrı ülke olarak görmüyorlardı. Onları ikiye bölünmüş bir ülke olarak değerlendiriyorlardı.²⁹

Arap Yarımadası ile Doğu Afrika arasındaki ilişki ticari ve etnik ilişkilerle sınırlı değildi, aksine iki taraf arasında güçlü bir siyasi rekabet vardı. Aksum Krallığı 1. y.y.'da Habeşistan'da salt bir emirlik olarak bulunmuştur, kuruluşu M.Ö. 5. y.y.'a kadar uzanmaktadır. Ancak M.S. 8. y.y.'da güçlü, egemen bir krallık haline gelene kadar gelişmiştir. Habeşistan'ın kuzeyindeki bölgeleri ele geçirmek gibi birkaç siyasi başarıya imza atmıştır. O zaman çökmüş olan Kûş Krallığını* işgal altına almışlardır.

²⁷ Mohamed el-Fâsî - İfan Herbek, *Zuhûru'l-İslâm ve İtisâ' el-İmbirâdoriyeti'l-İslâmiyye* (Beirut: UNESCO, 1997), 28.

²⁸ Hasan, *Bazı Melâmih er-Revâbit et-Târîhiyye beyne'l-Cezîreti'l-Arabiyye ve'l-Karni'l-İfrîki münza fecrri't-Târîh hattâ Matla'i'l-Karni't-Tâsi' Aşer*, 38.

²⁹ Encyclopedia Britannica, XXIV/618.

* Kûş Krallığı, Mısır'ı fetheden ve ilhak eden Yirmi Beşinci Hanedan Nubian'ın ilk kralı Kashta'nın taç giyme töreni sırasında bu ismi alan eski bir Afrika devletidir. Sudan'ın mevcut sınırlarında ve Mısır'ın bazı bölgelerinde, geçmişte hüküm süren üç Kushite krallığına ev sahipliği yaptı, ilki başkenti Kerma

Aksum Krallığı'ndaki siyasi sistem, bazı eski eserler ve yazıtların gösterdiği gibi, kalıtsal bir monarşi olduğundan, Aksum Krallığı'ndaki siyasi sistemin, Güney Arabistan krallıklarında hüküm süren siyasi sisteme benzer olduğu görülmektedir.³⁰ M.S. 4. y.y.'ın başlarında, Aksum Krallığı, kralı Aizân veya İzânân (عيزان أو إزانان) yönetiminde gücünün sınırına ulaşmış ve Güney Arabistan eyaletlerinde diplomatik, siyasi ve askeri çatışmalara katılmıştır. Himyerî'nin son kralı Zünüvâs (ذونواس), Yahudiliği kabul etmiş ve Hıristiyanları yok etmiştir. Bu durumda Bizans devletinin imparatoru, Habeş Kralı'na Yemen'deki Hıristiyanlara destek vermesini istemiştir ve imparatorun isteği üzerine, İrbât (إرباط) komutasındaki orduları Yemen'i işgal etmek için göndermiştir. Savaşın sırasında, Zünüvâs Necran Hristiyanlarının öldürülmesini üstlenmiştir ve kısa bir süre Yemen'i işgal etmişlerdir. Aksum'un ilk Hristiyan kralı Aizân (عيزان), kendisini Himyer kralı ilan etmiştir ve Ebrehe'yi de Güney Arabistan'ın valisi olarak atamıştır.³¹

Bu Habeş seferinin sebepleri sadece ticari ve dini değildir, bunun ardında siyasi nedenler de vardır. Bizans Devleti Ortadoğu'da artan Pers etkisine karşı verdiği mücadelenin fayda sağlaması için Arap Yarımadası üzerindeki kontrolünü genişletmeye çalışmıştır. Nitekim hem Bizans hem de Sasani devletleri, ticari imtiyazlarını ve mülklerini korumak için Arabistan'ın kuzeyinde Gassani, doğusunda ise Lahmi Krallığı adında bir devlet kurmuşlardır.³²

(2400-1500) ile M.Ö. Bunlardan biri, Jarawiyah'ın (şu anda) MÖ 300 - 300 MS. Arkeolojik tanık, tüm ayrıntılarıyla, Meroe Krallığı'nın Afrika'da madencilik, eritme ve demir üretme sürecini gerçekleştirebilen ilk ülke olduğunu kanıtladı ve bu endüstriyi o zamana kadar tanımayan Firavun Mısır'dan teknik bir emsal kaydetti eski Sudan'daki bilgisinden iki yüzyıl sonra Meroitik ekonomi iki yönlüydü: Özellikle Butana ovalarında ve Mavi ve Beyaz Nil kıyılarında ve Kordofan ovalarında pastoral ve Nil'e yakın karma tarımsal-pastoral Meroitler mısır, susam ve bakliyat ekimini bildikleri ve Nil yakınlarındaki tarım alanlarını sulamak için gölgeyi kullandıkları için. Meroe Krallığı veya (Kush) antik dünyanın Afrika, Yakın Doğu'daki en büyük ülkelerinden biri oldu. Meroitik devletindeki yönetim ve idare sistemi âdemi merkezîyetçi olduğundan (Merkezi Olmayan Otorite), her biri doğrudan kraliyet mahkemesinden atanan bir hükümdara sahip olan birkaç devlete bölünmüştü. Krallığın enginliğine ve genişleyen kısımları arasındaki ulaşımın zorluğuna idi.

³⁰ Francis Anfray, "The civilization of Aksum from the first to the seventh century," *UNESCO 130 General History of Africa volume II: Ancient Civilizations of Africa*, ed. G. Mokhtar, (California: Heinemann Educational Books, 1981), 358.

³¹ Ğaysî, *el-İslâm ve'l- Habeşe Abra't-Tarih*, 40-41.

³² Tekle Tsadik Mekouria, "Christian Aksum", *General History of Africa: Ancient Civilizations of Africa*, (1981), 420-422.

Habeşistan'ın doğu ve batı arasındaki uluslararası ticaret yolu üzerindeki stratejik konumu, Yemen'in kontrolü altına girmesinden sonra uluslararası ticaret alanına ilgi duymasına neden olmuştur. Uluslararası ticarete olan ilgisinin asıl nedeni, kendi para birimine sahip ilk Afrika ülkesi olmasıydı. O zaman Arap Yarımadası'nın güneyindeki devletler kendisine rekabet oluşturmuyordu. Hatta kendisine ait para birimi bile yoktu.³³ Habeşistan bölgeleri özellikle Adûl Limanı (عدول أو عدوليس)* ve Arap Yarımadası'nın güneyi yabancı tüccarın bulunduğu ana iki bölgelerdir (Romalılar, Farisiler, Hintliler ve Araplar gibi). Habeşistan'ın Bâbü'l-Mendep Boğazı'nı kontrol altına alması dünya ticaretini ele geçirmesine büyük katkıları olmuştur. VI. yüzyılda, Adûl şehri Kızıldeniz ile Hint ülkesi arasındaki ana liman haline gelmiştir ve Adûl, Habeşistan'ın dış ticareti için resmi pazar haline gelene kadar geliştirmiştir, büyük bir refah seviyesine ulaştırmış ve tüm yabancı rekabetlere karşı dayanabilmiştir.³⁴

Arap Yarımadası'nın güneyindeki Habeş Krallığı ile arasındaki ilişki ise doğu ticaretinde önemli bir rol teşkil etmiştir. Bu durumda hem Batlamyus hem de Mısır'ı yöneten Romalılar, bu ticaretten pay alarak Kızıldeniz üzerindeki nüfuzlarını genişletmeye çalışmışlardır. Aynı zamanda Romalılar ekonomik amaçlarına ulaşmayı başarmışlardır ve Habeşistan Kralı ile ittifak yaparak aralarındaki ilişki güçlenmiştir. Habeşistan, Doğu Roma İmparatorluğu adına politikasını savunmak ve bu bölgelerdeki ticari çıkarlarını korumak için önemli bir müttefik haline gelene kadar³⁵ İslâm'ın doğuşundan 30 yıl önce, Himyer Devleti'nin lideri Zünüvâs, Sasani Kıs râsı 1. Hüsrev'den Habeşlere karşı kendisine yardım etmesini istemiştir. Bunun üzerine 575 yılında 1. Hüsrev bir orduyu Yemen'e yollamıştır ve Habeşleri kovmayı başarmıştır. Ancak Yemenlilerin sevinci yarım kalmıştır. Çünkü 1. Hüsrev, Himyer bölgelerini

³³ Hasan, *Bazı Melâmih er-Revâbit et-Târîhiyye beyne'l-Cezîreti'l-Arabiyye ve'l-Karni'l-İfrîkî münzu fecrri't-Târîh hattâ Matla'i'l-Karni't-Tâsi' Aşer*, 42.

* Adûl bir Yunan adıdır. Kuzey Eritre'de Kızıldeniz üzerinde bulunan antik bir şehirdir. Adl limanı veya "Adulis" Kızıldeniz kıyılarındaki en eski limanlardan biridir. Ptolemaioslar tarafından M.Ö 600 yılında kurulmuştur. Ve Massava'nın yaklaşık 30 mil güneyinde Zola Körfezi'nde yer alır. Aksum krallığının limanı ve bu şehrin kalıntıları hala yerin altındadır. Adulis isminin kökeninin beyaz su anlamına gelen "benim düşmanım" veya Sahu dilinde beyaz inek anlamına gelen "hayırın düşmanı"na kadar uzandığına inanılıyor.

³⁴ Kobishanov, *Aksum: Political System, Economics and Culture, First to Fourth Century*, 390-397.

³⁵ İbn Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/328.

krallığının bir parçası haline getirmiştir. Böylece Himyer Devleti çökmüş ve Kızıldeniz ile Arap Yarımadası'nın güneyi dünyanın en büyük iki kuvveti olan batıda Hristiyan Bizans İmparatorluğu ve onun müttefiki olan Habeşistan ve doğuda Pers İmparatorluğu arasında bir çatışma alanına dönüşmüştür. Yemen, 628'e kadar Perslerin kontrolü altında kalmıştır.³⁶ Her ne olursa olsun, Persler kendi hâkimiyetlerini kurmadan önce yaklaşık elli yıl Yemen'i, Habeşliler yönetmiştir. Bu dönemde Ebrehe, büyük bir kilise inşa ettirmiştir. Bununla birlikte Arapları Mekke'ye yapılan hacdan uzaklaştırmak ve müreffeh Kureyş ticaretini Yemen'e aktarmak için Yemen'i Hristiyanlaştırmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Ebrehe'nin 571 yılında büyük bir orduyla Mekke'yi işgal etme teşebbüsünün nedenlerini açıklayabiliriz. İslâm'ın gelişiyle, siyasi ağırlık merkezi Arap Yarımadası'ndan Hicaz'a taşınmıştır.³⁷ Kültür alışverişi Arapların Afrika Boynuzu ve Doğu Afrika'daki etkisiyle sınırlı değildir, daha ziyade İslâm öncesi Arap Yarımadası, Arap Yarımadası'na gelen bazı Doğu Afrikalılarla doluydu. Habeşliler, İslâm'dan önce Arap Yarımadası'na birden fazla göç yapmış ve bu, onların bu isimle sıkça anılmasından kaynaklanan bir tahmindir. Habeş etkileri daha çok Yemen'de, daha sonra Hicaz'da ve daha sonra da Arap Yarımadası'nın geri kalanına yayılmıştır.³⁸

Doğu Afrika bölgesinden Arap Yarımadası'na gelenlerin sayısının çok olmadığı, gelenlerin bazı Arap kabileleri ile sadakat, tam bağıllık ya da kölelik yoluyla kaynaştığı kaydedilmiştir. Afrikalı göçmenler Arap kültürünü tamamen benimsemişlerdir. Arap edebiyatı kitapları bazı Afrikalı şairlerin çok iyi Arapça şiir yazdıklarını söylemektedir ve bunlara “yabancı Araplar” denilmiştir. Bunların en ünlüleri arasında Antere bin Şeddad vardır.³⁹ Doğu Afrika ve Arap Yarımadası arasındaki kültürel alışverişin en önemli örneklerinden biri dilsel etki olmuştur. Arapçaya bazı Habeş kelimelerinin de geçtiği bilinmektedir. Sözcüklerin çoğu Kuşitik ve Sami kökenli olmasına rağmen, bazı dilbilimcilerin inandıkları gibi, Arapçaya

³⁶ Hasan, *Bazı Melâmih er-Revâbit et-Târîhiyye beyne'l-Cezîreti'l-Arabiyye ve'l-Karni'l-İfrîkî münzu fecrri't-Târîh hattâ Matla'i'l-Karni't-Tâsi' Aşer*, 45.

³⁷ Philip Khuri Hitti, *History of the Arabs From the Earliest Times to the Present* (London: Macmillan, 1985), 52.

³⁸ Ahmet İlyas Hüseyin, *Dirâsât fi Târîhi's-Sudan ve İfrîkiyâ ve bilâdi'l-Arab* (Hartûm: Dâru Câmîati'l-Hartûm Li't-Lîf ve'n-Neşr, 1980), 176.

³⁹ Avn Şerîf Kasım, *el-İslâmu ve'l-Arabiyyetu fi's-Sudan: Dirâsât fi'l-Hazârah ve'l-Luğah* (Beirut: Dâru'l-Cebel, 1989), 370-372.

Habeş dillerinden biri aracılığıyla geçmiştir. Bu kelimeler arasında münafık, Havari, minber, Kur'an, delil, bina, cellabe, vakfiye, yiv ve sofradır. Habeşliler ayrıca Arap şarkısı üzerinde de açık bir etkiye sahip olmuşlardır.⁴⁰

İslâm'ın bir dünya dini olarak ortaya çıkışı ve büyük bir insani ve entelektüel devrim olması, Arap Yarımadası ile Doğu Afrika'daki komşuları arasındaki kültürel ilişkiler tarihinde yeni bir başlangıca işaret etmiştir. Öte yandan iki bölge arasındaki ilişkilerde büyük bir gelişmeye neden olmuştur. Hâlbuki İslâm Arap kültürünün ilk destekçisi haline gelmiştir. Arapça İslâm dininin dili haline gelmiştir. Dolayısıyla Arapça'nın daha da yayılmasına neden olmuştur.

1.2. Doğu Afrika'ya Müslüman Muhacirlerin Yerleşmesi

Doğu Afrika'nın Yemen'e bitişik konumu, onu Afrika ve Asya arasında bir bağlantı haline getirmeye katkıda bulunmuştur. Arap, Fars ve Asyalı gruplar Doğu Afrika bölgesine ve oradan da Afrika'nın derinliklerine göç ettikçe, Afrikalılar da Güney Arabistan'a ve oradan Asya'ya taşınmışlardır. Doğu Afrika kıyıları, Arap Yarımadası'ndan Afrika kıtasına göçmenlerin iniş yeri haline geldiğinden, kıtanın geri kalanından daha şanslıydı. Arap Yarımadası ile Doğu Afrika arasındaki ilişkiler, tarihsel kökleriyle ayırt edilmektedir. Afrika'nın doğu kıyısı, İslâm ve Arap etkilerinin genel olarak dünyaya ve özel olarak Doğu Afrika'ya taşındığı ana çıkış noktalarından biridir. Bu noktada Müslümanların Doğu Afrika'ya ilk göçleri önem taşımaktadır.

1.2.1. Sahabenin Habeşistan'a Hicreti

Başlangıçta Hz.Peygamber İslâm davetini üç yıl süreyle gizli yapmıştır. Aleni davetle birlikte her kabile, içlerinden İslâm'a girenlere karşı çıkmıştır. İnananları işkence ile İslâm'dan tekrar putperestliğe döndürmeye çalışmışlardır.⁴¹

Hz. Peygamber, bu dönemde ashabının başına gelenler karşısında Habeşistan diyarına hicret etmelerine izi vermiştir. Zira Habeşistan'da kimseye zulmetmeyen bir hükümdar vardır ve Allah ashabı içinde bulunduğu durumdan kurtuluşa erdirinceye

⁴⁰ Abdulmecid Âbidîn, *Beyne'l-Habeşa ve'l-Arab* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1947), 98-105.

⁴¹ İbn Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/327-328.

kadar orası bir ihlas diyarıdır. Bu sebeple sahabeden bazıları fitne korkusuyla ve dinleri için Allah'a sığınarak Habeşistan diyarına hicret ettiler.⁴² Bu, inananların ilk hicretidir. O dönemde Hz. Peygamber, inananlara Arap kabilelerinden birine hicret etmelerini emretmeyi düşünmemiştir. Çünkü onun davetini ret edebilirlerdi. Bu arada Yemen hiçbir ilahi dini tanımayan Mecusi Perslerin bir kolonisi idi. Şam, Hire ve Yemen çok uzaktaydı, Arap kabileleri arasında oraya seyahat etmek güvenli değildi ve Kureyşliler buraya ticari çıkarlar kurarak orada düzenli ticari geziler düzenlemiştir.⁴³

Bu gelişmeler çerçevesinde Habeşistan'a ashabın iki defa hicreti gerçekleşmiştir.

1.2.1.1. Habeşistan'a Birinci Hicret

Müslümanlara yapılan zulüm yoğunlaşıp, taciz ve öldürme aşamasına gelince, Hz. Peygamber Müslümanlara sabır ve tahammülü tavsiye etmekle birlikte isteyenlerin Mekke'den ayrılmalarına izin vermiştir. Rivayete göre de ashabına hitaben “Yeryüzünde birbirinizden ayrılın, çünkü Allah sizi birleştirir.” dediğinde ashabının “Nereye gidiyoruz?” sorusuna karşılık ta işaret parmağıyla Habeş bölgesini göstermiştir.⁴⁴ Risâletin beşinci yılında gerçekleşen ilk hicret kafilesi, 11 erkek ve 4 kadından oluşmuştur.⁴⁵

1.2.1.2. Habeşistan'a İkinci Hicret

Habeşistan'a hicret eden ashabın herhangi bir sıkıntı ile karşılaşmadıkları haberi üzerine ertesi yıl daha büyük bir kabile hicret etmiştir. Kabile 83 erkek ve 18 hanımdan oluşmaktaydı. Cafer bin Ebî Talib de bu kabilede yer almıştı. Necaşî onları korumuş, barındırmış ve onurlandırmıştır. Allah'a özgürlük ve güvenlik içinde ibadet etmişlerdir.⁴⁶ Kureyş, Necaşî ve kavminin Müslüman olmalarından korkmuştur,

⁴² İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, çev. İzzet Hasan – Neşet Çağatay (Ankara: TTK, 1992), 2/349.

⁴³ Ahmed Şelebi, *Mevsûatu't-Târih e'l-İslâmî ve'l-Hadâratu'l-İslâmiyye*, (Kahire, el-Mektebetu'l-Mısıriyye, 1974), 1/118.

⁴⁴ İbn Abdülber en-Nemeri, *ed-Dürer fi'htişâri'l-Megâzi ve's-Siyer'den İnciler*, çev. Mustafa Özenli (Konya: Neda Yayınları, 2022), 50.

⁴⁵ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, çev. Abdülkerim Özeydin vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), 1/210.

⁴⁶ İbn Cerîr et-Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, 2/329-331.

Nitekim Habeşistan Arapların düşmanı ve İslâm'ın en büyük destekçisi olmuştur. Bu gelişmeler karşısında Kureyş Amr bin el-Âs başkanlığında bir heyeti Necaşi'yi ve patriğini Muhacirlere karşı kışkırtmak için göndermiştir. Ancak giden heyet başarısız olmuş ve hayal kırıklığına uğramıştır.⁴⁷

Habeş hicretinin etkisi Medine hicreti ile zayıflamış olsa da, en belirgin etkilerinden biri Habeş Kralı Necaşi Ashame bin Abjar'ın İslâm dinine geçmesi olmuştur. Necaşi sadece İslâm'ı kabul eden ilk Afrika kralı değil, aynı zamanda o zaman dünyanın ilk kralıydı. Necaşi'nin Müslüman olması, Medine'deki İslâm devletinin diplomatik ve dini olarak tanınmasıydı. Nitekim Hz.Peygamber 6/627 yılında Amr bin Ümeyye ed-Damri'yi İslâm'a davet eden bir mektup ile Necaşi'ye elçi göndermiştir. Mektubun içeriği şu şekildeydi:

“Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla, Allah'ın resulü Muhammed'den, Habeş hükümdarı Necaşi Ashame'ye: Müslüman ol. Kendinden başka tanrı olmayan, Melik (gerçek hükümdar), Kuddus (mukaddes), Selam (selamet veren), Mü'min (koruyucu) ve Müheymin (kurtarıcı) olan Allah'ın hamdini (övgüsünü) sana iletirim. Meryem'in oğlu İsa'nın, Allah'ın ruhu ve kelimesi olduğuna şahadet ederim. Allah onu iffetli, temiz ve korunmuş Meryem'e ilka etmiş, o da böylece İsa'ya hamile kalmıştır. Allah onu tıpkı Âdem'i (kudret) eli ve üflemesiyle yarattığı gibi, ruhu ve üflemesiyle yaratmıştır. Ben, seni; eşi, ortağı olmayan bir Allah'a; O'na ibadet ve taata, bana uymaya ve Allah'tan bana gelene iman etmeye davet ediyorum. Çünkü ben Allah'ın elçisiyim. Boş ve faydasız gurur ve ceberrutluğu bırak. Ben seni ve ordunu Allah'a ibadet ve taata davet ediyorum. Ben gerekeni tebliğ etmiş, dünya ve ahiret mutluluğunu sağlayacak öğüdü vermiş bulunuyorum. Öğüdümü kabul ediniz. Hidayet'e (doğru yola) uyanlara selam olsun!”⁴⁸

Necaşi bir mektupla cevap vermiş ve şöyle demiştir: “Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla, Allah'ın Elçisi Muhammed'e, Allah onu kutsasın ve ona huzur versin, Necaşi'den selam olsun sana ey Allah'ın Resulü, O'ndan başka ilah olmayan, bana

⁴⁷ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk el-Ya'kûbî, *Tarhu'l-Ya'kûbî*, thk. Abdülemîr Mihnâ, Ş (Beyrut: Şirketü'l-Alâmî, 2010), 2/29-30.

⁴⁸ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 3/105.

seni hidayet eden Allah'ın rahmeti ve bereketi ey Allah'ın Peygamberi, şahadet ederim ki sen Allah'ın Resulü, doğru, doğru sözlü, sana ve kuzenine bey'at ettim ve kendimi âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim ettim.”⁴⁹

Bir anlatıma göre hicretin dokuzuncu yılında Hz. Peygamber Necaşi'ye hediyeler göndermiş ve Resûl-i Ekrem ile Necaşi arasındaki yazışmalar devam etmiştir. Bu, yaklaşık on dört yıldır Habeşistan'da yaşayan Müslümanların karşılıklı dostluk ilişkisinin ve saygılı istikrarının açık bir kanıtıdır. Bu gelişmeler Habeş halkı ve Müslümanlar üzerinde olumlu etkiler oluşturmuştur.⁵⁰

Doğu Afrika'da İslâm'ın ortaya çıkışı, Habeş Aksum Krallığı'nın çöküşüyle aynı zamana denk gelmiştir. Bununla birlikte, ilk Müslüman muhacirler, Kureş müşriklerinin zulmünden Habeşistan'a sığınmışlardır. Bunun için İslâm, Doğu Afrika bölgesine tarihinin erken dönemlerinde ulaşmıştır. Buna rağmen Müslümanlar bu aşamada İslâm'ı yaymaya çalışmamıştır.⁵¹

Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra İslâm devleti kurulmuştur. Arap Yarımadası'nın Arapları birleşik bir ulus haline gelmiştir. Hz. Peygamber'in idaresi altında ve İslâm'ın getirdiği yüce prensip ve ideallerin rehberliğinde, güvenliğin gölgesinde yaşamışlardır. Raşid halifeler döneminin sona ermesiyle Emeviler ve Abbasiler dönemi başlamıştır. Emeviler ve Abbasiler döneminde sosyal ve siyasi hayatta yaşanan sıkıntılı zamanlarda Müslümanlar Doğu Afrika bölgesine hicret etmişlerdir. Zira İslâm devleti tüm Arap Yarımadası ile birlikte Irak-İran, Şam ve Kuzey Afrika'yı kontrol ediyordu. Muhacirlerin Doğu Afrika dışında hicret edecek başka yeri kalmamıştı. Dolayısıyla Doğu Afrika bölgesi göç alan ülkelerin en şanslısı olmuştur. Zira Habeşistan sahabenin hicret ettiği ve içinde kralının himayesi ve cömertliği ile bulunduğu yeri.⁵²

⁴⁹ İbn Cerir et-Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*, 2/652-653.

⁵⁰ Abdülfatah Muklled El-Ğüneymî, *el-İslâmu ve'l-Müslimûn fi Şarki İfrîkiya* (Kahira: Âlemu'l-Kutub, 1998), 41-42.

⁵¹ Hûriye Tavfik Mucâhid, *el-İslâmu fi ifrikiyyâ ve vaki'u'l-Mesihîyye ve'd-Diyânetu't-Taklîdiyye* (Kahire: Maktabatu'l-Angalo el-Mısıryye, 2002), 43.

⁵² İbrahim Ali Turhân, *el-İslâmu ve'l-Memâlik el-İslâmiyye fi'l-Habaşe fi'l-Usûri'l-Vusta*, (el-Mektebetu'l-Asriye), 30.

Emeviler ve Abbasiler döneminde Müslümanların Doğu Afrika'ya hicreti, çoğunlukla siyasi bir nitelikte karakterize edilmiştir. Bu, Emevi hanedanının başlangıcından itibaren siyasi çatışmaların ve kabile rekabetlerinin ortaya çıkmasının bir sonucudur. Emeviler kendisine karşı çıkanları ve ülkeden kaçanları, geride kalanlara yardım edeceklerinden korkarak yerleştikleri bölgelere kadar takip etmiştir. Emeviler hanedanı Abdülmelik bin Mervan döneminde 83/702 yılında baharat ticaretinin müreffeh bir merkezi olan Massava Limanı'nın karşısındaki Dehlek Adaları'nı fethetmiştir.⁵³ Doğu Afrika bölgesine ilk hicret edenlerin, Emevi devletinin, özellikle Irak valisi Haccâc bin Yusuf es-Sakafi'nin politikalarından memnun olmayan Şam'dan bir grup olduğu ifade edilmektedir. Onları Emevi otoritesine tabi kılmaya çalışmışlardır. Ancak onlar bunu reddetmişler ve çoğu Güney Arabistan'a kaçmıştır. Doğu Afrika kıyılarına yönelmişler ve Kızıldeniz'in batı kıyılarına ulaştıklarında Diony Limanı'na inerek o bölgelere yerleşip yerli halkla karışmışlardır İslâm, zuhurundan sonra Müslüman tüccar yoluyla Doğu Afrika'ya Şamlı gruptan önce gelmiştir.⁵⁴

Abdülmelik bin Mervan döneminde meydana gelen yeniliklerle birlikte vuku bulan birçok savaş, hilafeti sırasında Doğu Afrika'ya Müslüman-Arap göçlerini artırmış, Hint Okyanusu kıyılarında Membasa, Kilve, Malindi ve Lamu gibi ticari şehirler kurmuşlardır.⁵⁵ Hz.Hüseyin'in Kerbelâ'da öldürülmesinin ardından taraftarlarının isyanları şiddetlenmiş, Emeviler bu hareketlere şiddetle karşılık vermişlerdir. Halife Hişâm bin Abdülmelik döneminde, Zeyd bin Ali Zeynelâbidin bin Hüseyin'in önderliğinde başlayan muhalefet hareketi, Halife tarafından gönderilen ordu ile bastırılmış ve Zeyd bin Ali Kûfe'de öldürülmüştür. 121/739 yılında çok sayıda insan (Zeydiler) hicret etmeye mecbur bırakılmıştır.⁵⁶ Muhacirler, Doğu Afrika kıyılarına doğru, Hint Okyanusu kıyısına ulaştıklarında Somali'ye, özellikle Mogadişu şehrine yerleşmişlerdir. Yavaş yavaş anavatanlarını kıyı boyunca genişletmeye başlamışlardır. Zeydiler iki yüz yıl boyunca Mogadişu şehrini yönetmişlerdir. Bir

⁵³ Jamal Zakariye Kasım, "İstikrârü'l-Arap fi Şarki İfrikiya", *Hevliyât Âden Eynu Şemsi*, 10(1960), 248.

⁵⁴ Hasan Mahmud, *el-İslâmü ve's-Sekâfetu'l-Arabiyye fi İfrikiya* (Mektebetü'l-Mutenebî, ed-Demâm, 2009), 398.

⁵⁵ Kasım, *İsitkrârü'l-Arab fi Şarki İfrikiya*, 312.

⁵⁶ İbn Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 7/150.

kısmı Emeviler dönemin sonunda ve Abbasi devletinin ilk yıllarında Madagaskar adasına hicret etmiş ve akrabalık bağı kurarak yerli halka karışmışlardır. Öyleki, H. 4. yüzyılın başında tarihçi Mesudi'nin anlatımıyla Kanbû Adası, içinde Müslümanların yaşadığı bir muammer adadır. Müslümanların ancak dilleri zencidir ve Emevilerin sonu ve Abbasilerin ilk yıllarında bu adaya hâkim olmuşlardır.⁵⁷ Bu süreçte bir kısım Hz.Hüseyin taraftarının öldürülmekten korkarak ilk İslâm döneminde Hint Okyanusu'nda altı adaya yerleştikleri ifade edilmiştir.⁵⁸ 132/748 yılında Abbasi orduları Emevileri bozguna uğrattığında ise bu defa Emevilerin birçoğu ve yandaşları kaçarak her biri kurtarılmayı umduğu tarafa hicret etmiştir.⁵⁹

H. 4. yüzyılın başında Karmatiler ile Hilafet arasındaki ihtilaf yoğunlaşınca, Bahreyn yakınlarındaki Basra Körfezi boyunca yaşayan Beni Hâris kabilesi, el-Ahsa hükümdarı tarafından zulme maruz kalmıştır. Böylece onlardan büyük bir grup, H. 290-291 veya H. 295 yılında yedi kardeşin liderliğiyle üç gemiyle hicret etmişlerdir.⁶⁰ Tarihçiler, bu kabilenin göç tarihini belirleme konusunda farklı görüşlere sahiptir. Hepsi Doğu Afrika'ya göç etmişler ve Somali'nin güney kıyılarına, özellikle Mogadişu kıyılarına inmişlerdir. Somalililerle ittifak kurarak bir İslâm emirliği kurmuşlardır. Mogadişu, Doğu Afrika'daki Hint Okyanusu kıyılarını kontrol eden nüfuzu olan güçlü bir krallık haline gelmiştir. Sakinleri arasında, farklı mezhepleri nedeniyle Sünni gelenlerin etkisine boyun eğmeyi reddeden Zeydi Şiiiler vardır. Böylece onlar için Mogadişu'yu terk etmişler ve ülkenin içlerine girerek yerli halk içinde asimile olmuşlar ve onlara karışmışlardır.⁶¹ Daha sonra Beni Hâris kabilesi bu bölgede yerleşim yerleri kurmuştur ve İdrîsî'nin Mogadişu yakınlarında bulunan (Marka) dâhil olmak üzere diğer yerleşim yerlerine atıfta bulunduğu (Barawe) olarak adlandırdığı Barawa şehrini kurmuşlardır.⁶² Görünen o ki yedi kardeş, Şiraz valisinin oğlu Ali Bin Hasan ve altı kardeşleri Doğu Afrika bölgesi sakinleri arasında İslâm'ı yaymada daha aktif ve onlar üzerinde daha etkili olmuşlardır. Çünkü bu bölgeye göç

⁵⁷ el-Mesû'dî, *Mürûcû'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*, 98.

⁵⁸ Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed el-Makrîzî, *el-İlmâmu bi-ahbâri men bi-arzi'l-Habaşe min Mulûki'l-İslâm* (Kahira: Maktabatü't-talif, 1895), 25.

⁵⁹ el-Mesû'dî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 285.

⁶⁰ Aburahman Zakî, s.78.

⁶¹ PAR M. Guillain, *Vesâik Târihiyye ve Cuğrâfiyye ve 't-Ticâriyye min İfrikîyya eş-şarkiyye*, çev. Yusuf Kemâl, (Kahire, 1927), 85.

⁶² el-İdrîsî, *Nüzhetü'l-Müşâk fi İhtirâkı'l-Âfâk*, 44.

eden Şii nüfusun çokluğuna rağmen, günümüzde yaygın olan Sünni mezhebi nedeniyle Doğu Afrika'ya yerleşmişlerdir.

Müslümanların Doğu Afrika bölgesine hicretleri sadece Arap unsuruna bağlı olmayıp, aynı zamanda diğer Müslüman unsurların da buna katkıları olmuştur. İran'daki Şiraz valisinin oğlu olan Ali bin Hasan ve çok sayıda Şirazlılar Doğu Afrika'ya hicret etti. Çünkü o Habeşli bir anneden, diğer altı erkek kardeşinin annesi ise İranlı bir hanımdandır. Kardeşlerinin kendisine olan nefretinden ve zulmünden kurtulmak istemiştir, böylece 364/975 yılında ailesi ve müritleriyle birlikte Doğu Afrika kıyılarına doğru hicret etmiş ve Mogadişu'ya vardığında orada Sünnileri bulmuştur. Mezhepte bir Şii'dir, tek amacı mutlak efendisinin krallığını kendisi kurmaktır, bu yüzden kıyı boyunca yürüyüşüne Zanzibar anakarasına ulaşana ve Kilva şehrini kurana kadar devam etmiştir.⁶³ Anlatıma göre hicret eden kişi, 447/1055'te Şiraz'ı işgal eden Selçuklu Tuğrul Bey ve ordusundan tek başına kaçan, ailesi ve akrabalarıyla birlikte İran Şiraz hükümdarı Hasan bin Ali eş-Şirazî idi. 447/1055 - 493/1100 tarihleri arasında hicretleri gerçekleşmiş, hepsi yedi gemiyle Hürmüz adasından Doğu Afrika'ya doğru hareket etmiştir. Hint Okyanusu sahillerinde birkaç şehre indiler, Kilva şehrini kurdular ve X. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar başkenti Kilva olan bir devlet kurdular."⁶⁴ Zira Hasan bin Ali bilge ve akıllı bir kimsedir; bu nedenle kısa sürede güçlü bir devlet kurmuş ve halkın sevgisini kazanmıştır. Muhacir Müslümanlar yerli halka evlenerek karışmışlardır. Böylece İslâm aralarında yayılmaya başlamıştır. Nüfuzunu komşu vilayetlere genişletmeye başlayan Hasan bin Ali oğullarından birini Menfiye bölgesine göndermiştir. Bu nedenle Hassan krallığı kuzeyde Bamieh adasının ötesine güneyde Safala'ya kadar uzanmıştır. 16. yüzyılın başlarında Portekiz sömürgeciliği bölgeye gelinceye kadar devam eden müreffeh bir İslâmi krallık kurmayı başarmıştır.⁶⁵

Güneyde Mogadişu ve kuzeyde Zeyla, Doğu Afrika'daki Müslüman muhacirler için Habeşistan'a nüfuz etmelerinde, doğudan ve güneyden aşiret bölgelerine sızmalarında en önemli çıkış noktaları haline gelmiştir. Mesudi'nin

⁶³ Cıyan, 85.

⁶⁴ Sai'd bn Ali el-Muğîrî, *Cüheynetu'l-Ahbâr fi Târîhi Zencibâr* (Oman, 1979), 31.

⁶⁵ el-İdrîsî, *Nüzhetü'l-Müşâk fi İhtirâkı'l-Âfâk*, 48-54.

anlatımıyla Habeşistan'ın geniş binaları olan birçok şehri olup, Necâşî'nin hükümdarlığı denize ulaşıyordu. Sahilleri ve içinde birçok şehir bulunmaktaydı. Yemen ülkesinin tam karşısında, Habeşistan'ın sahildeki şehirleri arasında Zeyla, el-Dalak ve Nâsi* vardı. Buralar Habeşistan'ın himayesi altında olmaları dışında Müslümanların bulunduğu şehirlerdir. Bir müddet sonra tüm sakinleri İslâm dinine girmiştir. Hatta Habeş şehirleri arasında ünlü bir şehir olan Zeyla'nın halkının Müslüman olduğu ifade edilmiştir.⁶⁶ Müslümanlar kıyıda kalmak için ticaret yapmamışlardır. Erken yaşlardan itibaren, belki de ilk Hicri asırdan itibaren içeriye nüfuz etmişlerdir, yarı çöl alanlar onları kalmaya ikna etmemiştir. Özellikle Emevî Halifesi Abdülmelik döneminde Dahlak Adaları ve Arhabîl Adaları üzerinde fethine gerçekleştirdikten sonra, tarıma uygun verimli topraklar ve uygun bir iklim buldukları Habeş platosuna yönelmişlerdir.

601/1204 yılında Umman'da Nebhânî Devletinin yıkılmasıyla Kral Süleyman en-Nabhânî liderliğindeki Nebhânî kabilesinin büyük bir grubu, Doğu Afrika'daki Bât veya Bâtî* adasına hicret etmiştir. Oraya vardıklarında, adaya kendilerinden önce gelen Arap ve Perslerden Müslüman muhacirler bulmuşlardır, Arap toplumu Kral Süleyman'ı büyük bir misafirperverlikle karşılamıştır. Böylece Süleyman en-Nabhânî, adanın valisi İshak'ın kızıyla evlenmiş, adanın yönetiminden feragat eden kızı ve damadı, 13/19. yüzyıla kadar Doğu Afrika kıyılarının büyük bir bölümünü yöneten Nebhânî Sultanlığı'nı kurmuştur.⁶⁷ Kayıtlara göre Nebhânî Kralı, Bâtî adasının hükümdarı İshak'ın kızı Sevahili bir prensesle evlenmişti. İshak öldüğünde, hüküm kızının kocasına geçti, yönetiminin merkezi 1203 yılında Umman'dan Bâtî adasına taşınmıştır.⁶⁸ H. 1. yüzyılın başlarında İslâm, Müslüman tüccar sayesinde Hindistan alt kıtasındaki ticaret merkezlerine ulaşmış, Müslüman Hintliler tüccar ve göçmen olarak Doğu Afrika kıyılarına göç etmişler ve İslâm'ın bölgede yayılmasında önemli

* Nâsi': Masavva şehridir. 13. yüzyıldan önce bu isimle anıldı. Yâkût el-Hamevî'nin diyorki " Nâsi' Habeş ülkesindedir."

⁶⁶ El-Mesû'dî, *Mürûcû'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*, 18-19.

* Bât veya Bâtî adası, Kenya'nın kuzey kıyısından Hint Okyanusu'nda, Kenya-Somali sınırlarının yakınında bulunur.

⁶⁷ Kasım, *İstikrâru'l-Arab fi Şarki İfrikiya*, 312.

⁶⁸ Mahmud, *el-İslâmu ve 's-Sakâfetu'l-Arabiyye*, 400.

rol oynamışlardır. Nitekim Hintlilerin Doğu Afrika ile ilişkilerinin çok eskilere dayandığı ve ticarete çok aktif oldukları bilinmektedir.⁶⁹

Müslümanların Doğu Afrika'ya hicreti ve yerleşmeleri, özellikle Emeviler ve Abbasiler döneminde İslâm devletinin içlerine nüfuz etmeye başlayan siyasi, mezhepsel ve doktrinel çekişmelerden kaynaklanmamıştır. Aynı zamanda İslâm dünyasının başına gelen ekonomik felaketler de Müslümanlar genel olarak ve özellikle Arapları, coğrafyanın ve yaşamın iyi olduğu yeni bir ülke arayışı içinde Doğu Afrika'ya gidmişlerdir.⁷⁰ Ayrıca İslâm dünyasını kasıp kavuran tehlikeli siyasi olaylar Müslümanların Doğu Afrika'ya göçünü derinden etkilemiştir. 656/1258'de Abbasi Halifeliği'nin Moğolların eline geçmesi ve Perslerin, Irak ve Şam'ı işgal etmelerinin yanında Müslümanların hicreti için Doğu Afrika cazip bir yer olmuştur. Zira söz konusu bölge kolay bir hayat barındırması, hükümdarların hâkimiyetinden ve halifelerin gücünden uzak olması nedeniyle Müslüman muhacirler için uygun bir bölge olmuştur. Ayrıca burada kendilerine her türlü yardımı sunan kardeşler ile mahallelerinde onlar için her türlü sükûnet ve emniyet vardır. Buna karşılık dünyanın her yerinden Müslümanların getirdiği çeşitli mallar ile Doğu Afrika pazarlarında da Müslümanların ticaret hacmi artmıştır.⁷¹

Kısacası Fars, Arap ve Hint Müslüman muhacir ve tüccar yerli halk ile karışarak Doğu Afrika bölgesinin istikrarında rol oynamıştır. Şimdi ise Doğu Afrika'da İslâm'ın yayılması, kurulan İslâmi Emirlikler ve kuruluşlarında Müslüman göçmenlerin rolünü ele alacağız.

1.3. Doğu Afrika'da İslâm'ın Yayılması

İslâm'ın Doğu Afrika'ya girişi Hz. Peygamber döneminde Habeşistan'a yapılan ilk hicrettir. İslâm, burada 7. yüzyılın başlarında Yemen ve Hicaz'dan gelen Arap ve Müslüman tarcırların faaliyetleri sonucunda yayılmıştır. Ayrıca Arapların ticaret yaptıkları kıyı kentleri de bu yayılma sürecinde etkili olmuştur.⁷² İslâm dininin

⁶⁹ el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 420-425.

⁷⁰ Cıyan, 71-72.

⁷¹ Mahmud, *el-İslâmu ve 's-Sakâfetu'l-Arabiyye*, 397.

⁷² Ali Mohamed, *Bilicda Somalida*, <http://www.somalitalk.com/somalia/beauty> (27.11.2010).

Doğu Afrika'ya girmesi eskilere dayansa da zaman ve şekil konusunda tarihçiler arasında tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Bazı tarihçilere göre Doğu Afrika ile Arap Yarımadası arasındaki bağların çok eskilere dayanması bölgedeki insanların İslâm ile tanışmasına yardımcı olmuştur. Bu nedenle İslâm, Doğu Afrika'ya erken bir zamanda girmiştir. Müslüman tarihçiler iki önemli noktada anlaşmışlardır:

Birincisi: İslâm dini birinci ve ikinci yüzyılda Doğu Afrika'ya girmiştir.

İkincisi: İslâm dini Doğu Afrika'ya cihat yoluyla girmeyip İslâm'a çağrı yapan Müslümanlar aracılığıyla girmiştir.

Bu arada İslâm dininin seçilmesiyle ilgili olarak üç görüş vardır:

1. Doğu Afrika ve özellikle Somali, İslâm diniyle Hz. Peygamber zamanında tanışmıştır. Cafer bin Ebi Talip ve birkaç sahabe Mekke'deki müşriklerin gazabından kaçmak için Habeşistan'a hicret ettiklerinde Doğu Afrika, Medine'den önce İslâm diniyle tanışmıştır.⁷³

2. Doğu Afrika, Şii Zeydiye cemaati bölgeye H. 122'de göç ettiği zaman İslâm ile tanışmıştır. Portekizli Don Fransico DALMÍDA 1505 yılında Kilve şehrini işgal ettiğinde Hişam bin Abdülmelik döneminde öldürülen ve Hz. Peygamber'in sülalesinden geldiği bilinen Zeyd'in yolundan giden ve din dışı faaliyetlerde bulunan bir Arap topluluğunun olduğunu görmüştür.⁷⁴ O cemaat bölge ahalisine karşı büyük korku yaşamasına rağmen sahil bölgelerinde hâkimiyet sürmeyi başarmıştır. Ardından Aden Körfezi'nin batı sahilinden gelen bir muhacir grup 10. yüzyılda Madagaskar şehrini kurup 70 yıl boyunca sahildeki en güçlü şehir haline getirmişlerdir.⁷⁵ Doğu Afrika'ya yapılan en önemli hicretlerden biri yedi kardeşin hicretidir. Yedikardeş Abbasi hilafeti ile Arap Yarımadası'nda korku salan Karmatiler hilafeti arasında ortaya çıkan savaşın sonucunda Arap Yarımadası'ndaki el-Ahsa bölgesinden ayrılıp Doğu Afrika'ya yerleşmiştir. Bu topluluk 3 gemiyle Doğu Afrika sahillerine kaçmıştır.

⁷³ Ali Şeyh Ahmed Ebu Bekir, *ed-Davetül-İslâmiye el-Müâsire fi'l-Karni'l-İfrikî* (Riyad: Dârü'l-Ümeyye, 1985), 9.

⁷⁴ Sir Thomas W. Arnold, *ed-Davetü ile'l-İslâm* (Kahire: Mektebetü'n-nahda el-Mısıriyye), 377-378.

⁷⁵ Ebu Bekir, *ed-Davetül-islâmiyye el-Müâsire fi'l-Karni'l-ifrikî*, 9.

Somali sahilindeki Benadir bölgesine 301/913 yılında varan muhacirler özellikle kültürel etki açısından İslâm dünyasında Afrika'ya yapılan en önemli hicrettir.⁷⁶

3. Doğu Afrika'da İslâm'ın yayılması 1. yüzyılda Emevi halifesi Abdülmelik bin Mervan zamanında en geniş şekilde yaşanmıştır. Halifenin ordusu prens Musa Bin Ca'şem (الأمير موسى بن جشعم) komutasında Afrika sahillerine gidip halkı İslâm dinini seçmeye davet etmiştir. Herkes Kur'anı öğrenip savaşız bir şekilde İslâm'ı seçmiştir.⁷⁷

Kısacası İslâm, Doğu Afrika'ya Hz. Peygamber zamanında girmiştir. Sahabe Kızıldeniz'den Babü'l-Mendeb boğazını geçerek Habeşistan'a ulaşmıştır. Bu nedenle Mekke'den ayrılırken ve dönerken mutlaka Somali topraklarından geçmişlerdir. Bu nedenle Somali halkının İslâm diniyle tanışmamış olması mümkün değildir.⁷⁸

Sahabe bölgeye ticaret veya turistik seyahat için gelmiyordu. İslâm'ı seçtikleri için eziyet gördükleri yerden ayrılıp gittikleri yerde İslâm'ı tanıtmıştır. Dolayısıyla İslâm Batı Kızıldeniz'de ve Hint okyanusunun bazı bölgelerinde özellikle Somali ve Cibuti'de erken dönemde yayılmıştır. Hatta bu bölgeler tamamıyla İslâmi bölgeler haline gelip tarihte önemli bir yer edinmiştir.

Tarihçiler İslâm dininin Doğu Afrika'da yayılmasını üç aşamaya ayırarak açıklamıştır:

Birinci Aşama: Bu safha 7. yüzyıldan itibaren İslâm'ın Doğu Afrika'ya Arap hicretlerinin yapılmasıyla başlamıştır. O dönemde büyük İslâm şehirleri ortaya çıkmıştır.⁷⁹ Her üç aşamada İslâm'ın yayılma şekli farklılık göstermiştir. Ayrıca İslâm dininin toplumu oluşturan sınıflar arasında yayılma şekli de farklı olmuştur.

⁷⁶ Abdurrahman Hasan Mahmut, *el-İslâmü ve'l- Mesîhiyyetu fi Şarki İfrikîyâ mine'l-Karni 18 ile'l-Karni 20*, (Beyrut: Merkez Dirâsât el-vuhda el-arabiyye, 2011), 55-56.

⁷⁷ Şeyh Abdurrahman an-Nacar, *el-İslâmü fi 's-Sûmal* (Beyrut: Menşûrat daru'n-nesri, 1972), 61.

⁷⁸ Hasan Mekki Ahmed, *es-Siyâsât es-Sakâfiyye fi 's-Sûmal el-Kabîr* (Hartum: Salve litabâ'ti ve'n-neşri, 1990), 23.

⁷⁹ John Spencer Termengham, *el-İslâmü fi Şarki İfrikîyâ*, çev. Muhammed Atf Elnevi (Kahire: Maktabatü'l-engalo el-misriyye, 1973), 33-35.

Birinci aşamada sahil bölgeleri ve ticari merkez sayılan şehir İslâm'ı seçmiştir. O bölgeler her zaman ticaret alanında Arap Yarımadası'yla güçlü ilişkiler içindeydi ve İslâm dininin yarımada oluşturduğu gelişimi gördüklerinde İslâm dinini seçmeyi tercih etmişlerdir. Sahil bölgelerinde Müslüman sayısının artması muhacir Müslümanların Arap Yarımadası'ndan Doğu Afrika'ya göç etmesi nedeniyle yaşanmıştır.⁸⁰ Ticari merkezler ise çoğunlukla Müslümanlardan oluşmuştur ve o merkezler şehirlere ve emirliklere dönüşmüştür. Bu aşamaya oluşum aşaması denmektedir.

İkinci Aşama: Bu safhaya gelişme aşaması adı verilmiştir. 13. yüzyılda başlamıştır. Sahil boyunca uzanan ticari şehirler büyüüp zengin şehirler haline gelmiştir. İslâm dini ise daha yaygın hale gelmiştir ve zamanla o şehirler İslâmi emirliklere dönüşmüştür.⁸¹

Bu aşamada bütün Müslüman ticari şehirlerin tamamından bahsetmek mümkün olmayacağından özellikle Somali'den Tanzanya'nın güneyine kadar uzanan sahilde bulunan birkaç şehirden bahsetmekle yetineceğiz. Buna örnek olarak Mogadişu şehrini gösterebiliriz. Yakut el-Hamevî'ye göre bu şehir batı Kızıldeniz'de inşa edilen ilk şehirlerden biridir.⁸² Mogadişu şehri o dönemde Doğu Afrika sahillerinde kurulan ilk şehirlerden biridir. Bazılarına göre bu şehir yedi kardeş tarafından kurulmuştur. Mogadişu şehri konumu açısından gemilerin demir atmasına en uygun olan limandır. Eski Mısırlılar, Babilliler, Asuriler, Finikeliler ve Romalılar tarafından bilinen bir şehirdir. Eski Yunanlılar şehre Serabion adını vermiştir⁸³ ve Doğu Afrika sahilinin en büyük şehirlerinden biriydi.

Bu aşamada okullar, camiler, mescitler ve Kur'an kursları açılmış, şehirler ve bilim uygarlıkları inşaa edilmiştir ve bir devlet kurulması için temeller atılmıştır. Müslümanlar o dönemde İslâmi kimliklerini iyice anlamak açısından öğrencileri

⁸⁰ Muhammed Abdullah An-Nakîrî, *İntişârü'l-İslâmi fi Şarkıyyi İfrikiyye ve Münâhadayü'l-Ğarbi lehû* (Riyad: Dârü'l-marîh, 1982), 63.

⁸¹ Hasan Ahmed Mahmoud, *el-İslâmü ve 's-Sekâfatü'l-Arabiyye fi İfrikiyyâ* (Kahire: Daru'l-fikri'l-arabî, 1987), 398.

⁸² Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût el- Hamevî, *Mucemü'l-buldân* (Beyrut: Dâru İhyâ et-Turâs el-Arabî, 1955), 5/173.

⁸³ Hamdî Seyit Sâlim, *es-Sûmal kadîmen ve Hadîsen* (Mogadişu: Dâru'l-kavmiyye, 1965), 355.

gelişmiş merkezlere göndererek ilim irfan sahibi olmalarını sağlamıştır. Bu aşama, kendine has kültürü ve kimliği olan bir Müslüman ülkesinin kurulmasıdır.⁸⁴

Üçüncü Aşama: İslâm'ın Doğu Afrika'da yayılmasının 15. yüzyılın ilk yarısı ortalarına kadar olan aşamadır. Bu aşamada Portekizlilerin Doğu Afrika sahillerini talan etmelerinden dolayı Müslümanlar iç bölgelere sığınmıştır. Böylece iç bölgede yaşayan insanlar da İslâm dinini seçmiştir. Portekiz'in egemenliği zayıflayıp bölgeden çekilmelerinden sonra Müslümanlar iç bölgeyle olan bağlantılarını koparmamıştır. Yani, Avrupalı işgalcilerin bölgeye gelmesi iç bölge insanının dolaylı yoldan İslâm ile tanışmasını sağlamıştır.⁸⁵ Müslüman toplulukların gelişmesiyle iç işlerinin ve komşularla olan dış ilişkilerinin yönetilmesi için sosyal ve politik bir düzen kurulmuştur. Bunların sonucunda İslâmi toplum lidersiz bir topluluktan birlik içinde yaşayan bir emirlik veya devletçik haline gelmiştir. Müslüman toplumun yapısı, yönetimi, askeri ve fikri gücü değiştiğinden bölgede erken bir dönemde İslâmi devletler kurma düşüncesi ortaya çıkmıştır. H.1.yılda Habeşistan tepelerinde Şavva adlı bir devlet kurulmuştur.⁸⁶ Bu durum İslâm dininin sadece sahil bölgelerinde değil, aynı zamanda iç bölgelerde de yayıldığını göstermektedir. Aynı zamanda Doğu Afrika'nın ve özellikle Afrika Boynuzu'nun İslâmi kimliğini de ortaya koymaktadır.

İbn Battûta Zeyla şehri ve ahalisinden bahsederken şu ifadelere yer vermiştir: “Sudan bölgesinden oldukları bilinen Barbar'dan oluşmaktadır. Şafii mezhebine mensuplar ve ülkeyi iki ayda dolaşabilirsiniz. Ülke Zeyla'dan başlayıp Mogadişu'da bitiyor. Büyük bir şehir ve muazzam bir pazarı vardır.”⁸⁷ İslâm dini bütün kıtaya ulaşmıştır. Her ülkede az veya çok Müslüman bulunmaktadır. İslâm hattı olarak bilinen kıtanın kuzey bölümünde ise İslâm tüm ülkede yayılmıştır. Bunun yanı sıra Afrika Boynuzu'nda bulunan Somali, Etiyopya, Kenya ve Doğu Afrika sahillerindeki bölgelerin Müslüman olduğunu görebiliriz.⁸⁸ İslâm dininin Doğu Afrika'da yayılması

⁸⁴ Ebu Bekir, *ed-Davetül-İslâmiye el-Müâsire fi'l-Karni'l-İfrikî*,11.

⁸⁵ Abdülfettah Mukaled el-Ğânîmî, *el-İslâmu ve'l-Muslimûn fi Şarki İfrikîyyâ* (Kahire: Âlamu'l-kutub, 2007), 209.

⁸⁶ Salim, *es-Sûmal kadîmen ve Hadîsen*, 356.

⁸⁷ Ebû Abdillâh Muḥammad b. Abdullâh, İbn Battûta, *Tuhfatü'n-Nüzzâr fi Ğârâ'ibi'l-Emsâr ve Acâ'ibu'l-Esfâr*, 168–169.

⁸⁸ Huriye Tevfik Mücahit, *el-İslâm fi İfrikîyyâ ve vaki'u'l-mesihîyye ve'd-diyânet et-taklidiyye*, 43.

uzun asırlarda gerçekleşmiştir. Bu dönem Arap Yarımadası'nda ortaya çıkmasından Avrupa ülkelerinin Doğu Afrika'yı işgal ettiği döneme kadar uzanmaktadır.

630'da İslâm bölgeye girdiğinde, İfat İslâm Sultanlığı doğu Somali'den Zeyla'ya ve Habeşistan'dan Şavva'ya kadar olan bölgeleri birleştirmiştir. 1300 ile 1600 yılları arasındaki üç yüzyıl boyunca başka İslâm krallıkları da kurulmuş ve gelişmiştir. Söz konusu coğrafya bu dönemde en büyük İslâm Emirliği'nin yükselişine ve düşüşüne tanık olmuştur. Emirlik, Zeyla Limanı ve Harar arasındaki bölge ile ayrıca Somali olarak bilinen kuzey ve batı bölgesini içermekteydi. 1543 yılında Somalili komutan Ahmed İbrahim el-Gazi ve Habeş fatihi Ahmed Gurey'in ölümü, bölgede yükselen bu büyük İslâm emirliğinin çökmesine yol açmıştır.⁸⁹ Genel olarak, Doğu Afrika Bölgesi uzun süredir Darü'l-İslâm'ın ayrılmaz bir parçası olmuştur ve başta Yemen ve Körfez Emirlikleri olmak üzere İslâm dünyasıyla her zaman temas halinde olmuştur.

1.4. Doğu Afrika'daki İslâmi Sultanlıklar ve Emirlikler

Öncelikle ifade etmek gerekirse İslâm'ın Doğu Afrika'da ortaya çıkışı Habeş Aksûm memleketinin çöküşüyle beraber başlamıştır. Bununla beraber önceki başlıklarda işaret edildiği gibi Kureyş müşriklerinin baskısından kaçan muhacir Müslümanlar, burada kendilerine sığınacak yer bulmuşlardır. Böylelikle tarihin erken dönemlerinde İslâm Doğu Afrika'ya ulaşmıştır. Ne var ki Müslümanlar henüz İslâm'ı yayma aşamasında değillerdir. Çünkü yeni Müslüman olmuşlar ve İslâm'a davet metotları hakkında bilgi sahibi değillerdir. İslâm dini de henüz ilk yıllarındadır.⁹⁰ Raşit halifeler döneminden sonra Emeviler zamanında ve Abbasiler ile birlikte yaşanan siyasi ve sosyal gerginlikler münasebetiyle Doğu Afrika bölgesine hicretler gerçekleşmiştir.

Doğu Afrika bölgesi hicret yurtlarından en fazla paya sahip olan coğrafyadır. Aksum memleketinin maruz kaldığı sıkıntıların ortasında İslâm, sahilden iç bölgelere kadar geniş bir alanda yayılmaya başlamıştır ve Müslümanlar Doğu Afrika sahilleri

⁸⁹ Ahmet Kavas, "Zengibar", *DİA*, XLIV/262-267.

⁹⁰ John Spencer Trimingham, *Islam in Ethiopia* (London: Oxford University Press, 1952), 138.

boyunca istikrar merkezleri oluşturmuşlardır. Bunlar; Sevvakin, Massava, Zeyla, Cibuti ve Berbera'dan Kızıldeniz boyunca Mogadişu, Marka, Brave, Kısmayo, Mumbasa, Kilve ve Zengibar'dan Hint Okyanusu'na kadar ve yine Sidamu ve Şuva bölgelerdir. Bundan sonra Oromo kabileleri İslâm'dan etkilenmiştir.⁹¹ Doğu Afrika bölgesinde çok sayıda İslâmi krallık ve devletler kurulmuştur. Bunları bölgeye İslâmi şeklini veren ilk Müslümanlar kurmuş ve bu bölgede İslâm kültürünü yaygınlaştırmıştır.

Bu durumda Doğu Afrika'da İslâmi Sultanlıklar ve emirlikleri iki başlık altında ele alacağız. İlk olarak bölgedeki en eski İslâmi Sultanlıkları, akabinden ise daha sonra kurulan ve Orta Çağ'da İslâmi Tarz Sultanlıklar diye isimlendirilenlerden bahsedeceğiz. Bu İslâmi Sultanlıkların en meşhurları şunlardır:

1.4.1. Eski İslâmi Sultanlıklar ve Emirlikler

1.4.1.1. Şavva İslâmi Sultanlığı (H. 283-684/M. 896-1285)

Bu Sultanlık Hevaş nehrinin batısında ve bu nehirde yer alan göllerin batısında yer almaktadır. Şavva memleketi Habeşistan tepelerinin güneyinde ve İslâmi tarz krallıkları ayıran Afrika kanallarının batısında yer almaktadır. Şavva Sultanlığı, Doğu Afrika bölgesinde kurulan İslâmi krallıkların hiç şüphesiz en eskisi sayılır. İslâmi Şavva Sultanlığı şimdiki Adis Ababa şehrinin bulunduğu yerin yakınlarındaki Habeşistan tepelerinin yükseklerinde kurulmuştur.⁹² Bazı tarihçilere göre Beni Mahzum isimindeki Arap bir aile eliyle kurulmuştur. O aile Doğu Afrika'ya hicret eden ilk Müslümanlardandır. İlk durumda yerel Müslüman krallığın misafirliğinde oraya yerleşenlerin sonradan evlilik yoluyla asıl nüfusa karışmaları ve daha sonra yönetimin onlara geçmesi imkânsız değildir.

Bu Sultanlık 4 yüzyıl boyunca devam etmiş; bu süreçte güvenlik, istikrar ve yapılaşma gelişmiştir. Bu sürede bölgeye rahatlık ve saygınlık hâkim olunca diğer ülkelerden farklılıklar oluşmuştur. Şavva Sultanlığı halkının ziraat ve hayvancılıkla

⁹¹ Turhan, *el-İslâm fi'l-Memâlikü'l-İslâmiyyeti fi'l-Habeşa fi'l-Usûri'l-Vusta*, 30.

⁹² Recep Mohamed Abdulhalim, *el-Alâkatu's-Siyâsiyye beyne Müslimî'z-Zeyla ve'n-Nesâre'l-Habeşe fi'l-Usûri'l-Vusta* (Kahira: Daru'n-nahda el-Arabiyye, 1985), 24.

uğraşması sunucunda ekonomik gelişmesiyle kendine yeter hale gelmiştir. Bu durumda istikrarlı bir yaşam, güçlü bir aile yapısı, nüfuz ve servet imkânı sağlanmıştır.⁹³ Bilinmektedir ki Habeş tepelerinin batı bölgeleri 669/1270 yılından beri bütün Habeşistan ülkesine hâkim Süleyman ailesinin merkezi idi. Bunun için İslâmi Şavva memleketi doğuda kurulan İslâmi Sultanlık ile batıdaki Mesihi Süleyman ailesi krallığı arasında kalmış, bu durum da yönetim sisteminin zayıflamasına neden olmuştur. Evfât Sultanlığı'nın emiri, Şavva Sultanlığını ortadan kaldırarak orayı kendi topraklarına dâhil etmiştir. Nitekim Evfât Sultanlığı ve 669'den beri Habeşistan krallığını üstlenen Süleyman ailesi arasında doğrudan çekişmeye sebep olmuştur.⁹⁴

İslâmi Şavva Sultanlığı'ndaki yönetim ve siyasi rejim İslâm âlemindeki devletlerde egemen olan rejim idi. Medeni ülkelerde olduğu gibi bakan ve kadılıkudât makamı o devlette de mevcuttu. Bu İslâm memleketi İslâm'ın ve kültürünün bu bölgede ve komşularında yayıldığı merkez olmuştur. Bu devletin yöneticileri tarihi belgelerin işaret ettiği gibi M.1118 yılında İslâm'ın iç bölgelere doğru yayılması için çok çaba sarf etmişlerdir. Nitekim Şavva Sultanlığı İslâm Habeşistan tepelerine yayılmıştır.

Şavva İslâmi memleketi ve onun tarihi hakkında detaylı bilgi yoktur. Bu memleketin içinde bulunduğu durum İtalyan müsteşrik Korelinin (Corelli) belgeleri ortaya çıkarmasına kadar bilinmiyordu. M.1736 tarihli bu belgeler daha çok Şavva memleketinin son dönemlerindeki olaylardan bahsetmektedir. Yönetimdeki iç çekişmeler ve komşu İslâmi emirliklerin dışarıdan saldırıları ülkeyi parçalanmaya ve zayıflamaya götürmüştür. Bu durum da buranın Evfât memleketi sultanı eliyle fethinin yolunu açmıştır. Şavva Sultanlığı burayı işgal eden ve Evfât Sultanlığı'nın kurulduğu bölgeye katan Evfât Sultanlığı eliyle sona erdirilmiştir.⁹⁵

⁹³ el-Makrîzî, *el-İlmâmu bi-ahbâri men bi-arzi'l-Habaşe min Mulûki'l-İslâm*, 25.

⁹⁴ en-Nakîrî, *İntişârü'l-İslâm fi Şarkiyyi İfrikiyye ve Münâhadayü'l-Ğarbi lehû*, 197-198.

⁹⁵ Abdülhalim, *el-Alâkatu's-Siyâsiyye Beyne Müslimî'z-Zeyla ve'n-Nesâre'l-Habeşe fi'l-Usûri'l-Vusta*, 24.

1.4.1.2. Mogadişu İslâmi Sultanlığı (H. 292-905/M. 1067-1656)

Mogadişu İslâmi Sultanlığı bugünün Somali topraklarında kurulmuştur. İlk muhacir Müslümanlar Mogadişu, Barave, Kismayo, Mambasa ve Malandi'ye göç edip ticaret işleriyle uğraşmışlardır. Mogadişu şehri Doğu Afrika sahilinde kurulan ilk şehirdir. Zeydi Muhacirler ilk olarak Mogadişu'ya 122/739 yılında gelmiştir. Ahaliyle kaynaşıp kız alıp vermişler ve İslâm dinini yaymışlardır. Beni Haris kabilesinden gelen yedi kardeş bölgeye gelene kadar 200 yıl orada kalmışlardır. Ardından sahili yedi kardeşe bırakıp iç bölgelere geçmişlerdir.⁹⁶

Mogadişu Sultanlığı genel kanaate göre Beni Haris kabilesine mensup yedi kardeş tarafından inşa edilmiştir. Doğu Afrika sahilinin en eski şehri olan Mogadişu üç kez toprak altında kalmıştır. Nitekim bulunan tarihi eserler Mogadişu'nun uzun tarihine tanıklık etmektedir. Bugünkü Mogadişu ise 295/907 yılında, Kilva şehriden 70 yıl önce kurulmuştur. Burada İslâm'ın ilk dönemlerine ait mezarlar bulunmuştur. Örneğin bir mezar taşında "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla – Fatma Abdisamet Yakup, Cumartesi 22 Cemaziyelevvel 101" yazmaktadır. Diğer bir mezar taşında ise "Hace bin Mikdam Muhammed, ölüm tarihi: 5 Zilhicce 138" yazmaktadır.⁹⁷ Yine bulunan bir belgeye göre Beni Affan'a mensup olan İsmail bin Ömer bin Muhammed adlı şahsın H.149 yılında Mogadişu'ya göç ettiği yazılmaktadır. Ayrıca, Mekke'deki Kinane kabilesine mensup olan Ukab bin İbrahim eş-Şîrâzî el-Makdişi'nin ailesiyle birlikte Mogadişu'da yaşadığı yazılmaktadır. el-Makdişi lakabından kendisinin uzun süre Mogadişu'da yaşadığı anlaşılmaktadır.⁹⁸

Büyük camileriyle tanınan Mogadişu Sultanlığı sahil bölgesinde kurulan güçlü bir Sultanlık olup Portekizlilerin bölgeyi işgal ettiği dönemde 12 şeyh tarafından yönetiliyordu. Mogadişu aynı zamanda önemli bir ticaret merkezi olmasından dolayı zengin ve istikrarlı bir yapıya sahipti. 70 yıl boyunca sahil bölgesine egemen iken

⁹⁶ el- İdrîsî, *Nuzhatu'l-muştak fi İhtiraki'l-afâk*, 1/47-48.

⁹⁷ Muhammed Ferîd Seyyid Hajaj, *Safâhât an Târihi's-Sûmâl* (Kahire: Daru'l-maarif, 1983), 7.

⁹⁸ Jama Ömer İsa, *Mogadişu Mâdihâ ve Hâdirihâ* (Mogadişu, el-Hukûma el-Mahaliyye, 1979), 21.

güneyde bulunan Kilve Emirliği de onunla egemenlik kurma konusunda rekabete girmiştir.⁹⁹

Beni Haris döneminde Mogadişu'nun serveti artmış ve diğer komşu ülkelerin lideri olmuştur. Bulunan tarihi eserler de Mogadişu'nun sahip olduğu zenginliği kanıtlamaktadır. Nitekim Mogadişulu tüccarın Safala bölgesindeki altını tekellerine aldıkları bilinmektedir.¹⁰⁰ 8/14.yüzyıla kadar gelişmesini sürdüren sultanlığın Somali sahilleri üzerindeki egemenliği 16.yüzyıla kadar devam etmiştir. 1498 yılında Vasco da Gama, bölgeyi ağır bombardımana tabi tuttuktan sonra Sultanlık tehdit altında kalmıştır. Vasco da Gama 1507 yılında Barave'yi ele geçirdikten sonra Mogadişu'yu da ele geçirmeye çalışmıştır ancak başarılı olamamıştır. Portekizliler Mogadişu'yu ele geçirmek için denemelerine devam etmişse de her defasında Mogadişu halkının direnişiyle karşılaşmıştır. Böylece Mogadişu sultanlığının egemenliği Avrupa işgalinin gerçekleştiği 19.yüzyıla kadar devam etmiştir.¹⁰¹

Ünlü seyyah İbn Battuta H.731 yılında Mogadişu'yu ziyaret ettiğinde sultanlığın siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan çok gelişmiş olduğunu ve büyük bir medeniyet olduğunu görmüştür. Ayrıca, ahalinin ahlaklı ve dinine bağlı olduklarını kaydetmiştir. Yine Mogadişu'da güçlü tacirler olduğunu, tekstil işinin ileri olduğunu, Mısır'a ihracat yapıldığını, sultanlığın çok iyi bir şekilde yönetildiğini, her şeyde dine başvurulduğunu, sultanın kadı, bakanlar ve prenslerden oluşan bir şura meclisinin olduğunu ve fıkıhçıların her sorunu çözdüğünü yazmıştır.¹⁰²

Kuzeydeki Zeyla ve güneydeki Mogadişu Somali ve Doğu Afrika'da İslâm dinini yayan Sultanlıklar olmuştur. Mogadişu sultanlığı bilime ve İslâm kültürüne önem vermiştir. Her yerden alimleri ağırlamış ve öğrencilere yardım etmiştir. Gelenlere kalacakları yeri temin etmiştir. Aynı zamanda İslâm âlemiyle kültürel ve ekonomik ilişkiler içinde olmuştur. Kendi bölgesinden olan öğrencileri İslâm âlemindeki her yere göndermiştir. İbn Battuta aynı zamanda Sultanlıktaki ticari

⁹⁹ PAR M. Guillain, *Vasâik Târihiyye ve Cuğrâfiyye ve't-Ticâriyye min İfrikiyya eş-şarkiyye*, çev, 86.

¹⁰⁰ Recep Muhammed Abdülhalim, *el-Urûbatu ve'l-İslâm fi Şarki İfrikiyya min Zuhûri'l-İslâm ve Kudüm el-Purtuğâliyyin* (Kahire: Daru'n-Nahda el-Arabiyye), 227.

¹⁰¹ el-Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi-(fi) Zikri'l-Hıtaf ve'l-Âşâr*, 40.

¹⁰² İbn Battûta, *Tuhfatü'n-Nuzzâr fi Ğârâ'ibi'l-Emsâr ve Acâ'ibi'l-Esfâr*, 275.

büyümeden, zengin sınıftan, ihraç edilen elbiselerin dikiş şeklinden, Sultanlıktaki gençlerin gelen tüccarın gemilerine gidip onlara yemek sunduklarını ve misafir ettiklerini, bunun karşılığında da gençler tüccarla mallarının satışı konusunda beraber çalıştıklarını yazmıştır.¹⁰³ Anlatılanlara baktığımızda Mogadişu sultanlığının çok gelişmiş olduğunu ve bu gelişimi sayesinde İslâm'ın diğer Doğu Afrika ülkelere yayılmasında rol oynadığını görmekteyiz.

Mogadişu Sultanlığı bazı dönemlerde sınırları dışındaki bölgelerde egemenlik kurmuştur. Askeri, barışçıl, diplomatik veya sosyal şekilde ortaya çıkan bu egemenlik geçici olmasına rağmen sultanlığın diğer şehirler üzerinde Mambasa, Kilve ve Zencebar Sultanlıklarının egemenliğine benzer egemenlik kurmayı başarmıştır.

1.4.1.3. Kilve Sultanlığı (H. 365-975/M. 902-1499)

Bu Sultanlık 4 ya da 5 çocuğuyla birlikte Ali bin Hüseyin bin Ali eş-Şirazi liderliğinde göç eden bir grup Şiraz'li tarafından 365/902 yılında kurulmuştur. Şiraziler, Kilve sahiline ticaret yapmak amacıyla gelmişlerdir. Orada kaleler inşa edip İslâm dinini ve kültürünü yayan başkent haline getirmişlerdir.¹⁰⁴ Ali bin Hüseyin ticaret amacıyla bölgeye yerleşen ve lider konumunda olan Ali bin Hüseyin gücünün farkına vardığında etrafındaki bölgeleri de egemenliğinin altına almıştır. Bir oğlunu Komorlar adalarından biri olan Enjon adasına göndermiştir. Sultan lakabıyla bilinen diğer oğlunu da Menfiye adasına göndermiştir. Ali bin Hüseyin Doğu Afrika'da ve karşısındaki adalarda güçlü bir Sultanlık kurmuştur. Vefat ettiğinde Sultanlığı güneydeki Sifala'dan kuzeydeki Mimbasa'ya kadar uzanmıştır.

Bu Sultanlık sayesinde İslâm dini o bölgelere yayılmıştır ve sultanın hükmü 40 yıl sürmüştür.¹⁰⁵ Şiraziler Doğu Afrika'ya gelmeden çok önce İslâm o bölgeye gelmiştir. Mesudi'nin anlatımına göre Emevilerin sonundan Abbasilerin başlangıcına kadar Madagaskar adasındaki Müslümanların sayısı çoğunluktaydı.¹⁰⁶ Kilve Sultanlığı Zimbabve'deki altın ve demir ocaklarını ele geçirmiştir. Egemenliğini diğer şehirlere,

¹⁰³ İbn Battûta, *Tuhfatü'n-Nuzzâr fi Ğârâ'ibi'l-Emsâr ve Acâ'ibi'l-Esfâr*, 253-254.

¹⁰⁴ Muhyaddin ez-zincbari, *es-Selve fi ahbar Kilva* (Amman: Vezâratu Et-turâs, 1985), 33; Bkz. Recep Abdülhalim, *Mavsûatu'l-İfrîkiyye* (Kahira: Daru'n-nahda el-Arabiyye, 1985), 287.

¹⁰⁵ ez-Zincbari, *es-Selve fi ahbar Kilva*, 411.

¹⁰⁶ el-Mes'udi, *Murucu'z-zeheb ve Meadinu'l-cevher*, 1/ 4-5.

Bembe ile Zencebar adalarına da yaymıştır. Mogadişu, Sifala ve Mozambik gibi şehirler Kilve sultanını tanımış ve en yüksek mertebedeki hükümdar olarak görmüşlerdir.¹⁰⁷ H.VI. yüzyılda Kilve sultanlığı ticaret ve denizcilik alanında büyük bir üne kavuşmuş olup İslâm ülkeleriyle ekonomik ve kültürel ilişkiler içindeydi. Nitekim Kilve donanması Sifala altınlarını İslâm âleminin pazarlarına götürmüştür. Bu arada Kilve Sultanlığı çocuklarının eğitim alabilmesi için de Hicaz, Mısır ve Şam gibi İslâm ülkelerine göndermiştir.¹⁰⁸

Müslüman seyyahlar Kilve Sultanlığı'nı ziyaret etmiştir. Bunlardan birisi olan İbn Battuta Sultanlık hakkındaki gözlemlerini özetle şu şekilde ifade etmiştir: Sultan Ebû Muzaffer Hasan zamanında bölgeye göç artmıştır. Bu nedenle yaygın olan dil Farsça değil Arapça idi. Şirazi döneminde yaygın olan Şii mezhebi yerine Sünni Şafilik mezhebi hâkim olmuştur. Kilve büyük bir sahil şehridir. Ahalinin çoğu siyahidir. Yüzlerinde de çizikler vardır. Kilve şehri mimari açıdan muazzam eserlerle doludur. Çok yağmur alan bir yerdir. Ahalisi Şafii ve mücahirlere idi, zira komşuları kâfirdir.¹⁰⁹

14.yüzyılda Kilve Sultanlığı iç çekişmelere sahne olmuştur. Zira Bat Devleti özellikle altın ticaretini eline aldıktan sonra topraklarını genişletmiştir. Böylece Doğu Afrika sahillerinde hâkimiyet kurmuştur. Aynı zamanda Safala da Kilve'den ayrılıp bağımsızlığını elde etmiş ve devlette çalışan birçok kişi de göç etmiştir. Bütün bu faktörler 1505 yılında Kilve'nin Portekiz saldırısına maruz kalmasına yol açmış ve Portekizliler 17.yüzyılda Ummanlılar tarafından hezimete uğratılınca kadar bölgede kalmıştır. Bu süreçte Kilve, Ummanlı Zencebar Sultanı'nın Umman İmparatorluğu'nun Afrika kısmından ayrıldığı 1856 yılına kadar Umman'a bağlı kalmıştır. Ardından 1885 yılında Almanya tarafından işgal edilmiştir. 1919 yılında ise Tanzanya'ya bağlanmıştır. Portekizlilerden önce Kilve'de 30 sultan hükümdarlık yapmıştır ve en sonuncuları 901/1498 yılında sultan olan Fazıl bin Süleyman olmuştur.

¹⁰⁷ Seyyid Recep Herrâz, *İfrikiyyetu 'ş-Şarkiyye ve 'l-İstimâr el-Ġarbî* (Kahire: Daru'n-nahda el-Arabiye, 1968), 4-5.

¹⁰⁸ Trimmingham, *Islam in Ethiopia*, 62; *İslâm in East Africa*, 118.

¹⁰⁹ İbn Battûta, *Tuhfatü'n-Nüzzâr fi Ġârâ'ibi'l-Emsâr ve Acâ'ibi'l-Esfâr*, 266-269.

1.4.2. İslâmî Tarz Sultanlıklar ve Devletler

İslâmî tarz Sultanlıklar, Doğu Afrika Bölgesinin kıyılarında H. 65-900 / M 680-1500 yılları arasında var olan ve Avrupalılar Umut Burunu keşfetmeden önce Hint Okyanusu kıyılarının çoğunu kontrol eden İslami yönetim sistemli bir krallıklardır.

Zeyla veya İslâmî tarz Sultanlıklar kuzeydeki Massava Limanı'ndan Etiyopya'nın doğusuna kadar ve Gordvoy'u burnundan günümüzde Addis Ababa şehri olan batıdaki Şavva tepesine kadar uzanıyordu. Yine bu İslâmî tarz Sultanlıklar Şavva tepesinin güneyinde bulunan ve bugün Jalatelme, Jorjaba ve Kumbata adıyla bilinen Hedyâ ve Şerha Sultanlıklarını da kapsamaktadır.¹¹⁰ Bugün Zeyla ve Habeşistan ülkeleri Somali, Cibuti, Eritre ve Etiyopya'yı kapsayan Afrika Boynuzu'nu oluşturmaktadır. Bu isimler Orta Çağ'da bilinmemekteydi. Müslümanlar ve Araplar Habeşistan adını kullanırken, Portekizliler Abyssinia adını kullanmışlardır. Aynı zamanda Zeyla içinde olan güneydeki Mogadişu Sultanlığı ve kuzeydeki Elbaca Sultanlığı vardır.¹¹¹

Bunlara İslâmî Tarz Sultanlıklar adının verilmesinin nedeni herkesin bildiği gibi Kızıldeniz ile çevrili olmasından dolayı değil, Havaş Nehri'yle çevrili olmasındandır.¹¹² Eski tarihçiler bu Sultanlıklara İslâmî Tarz Sultanlıklar adını vermiştir. Bunlardan el-Kalkaşandı'ye göre Zeyla Kızıl Deniz'e ve Hint Okyanusu'na bakan ve Yemen'in karşısında olan bir ülke olup İslâmî Tarz adını alması, denizin etrafını bir çerçeve gibi sarmasındandır.¹¹³ el-Ömerî'ye göre ise, bu ülkeye Mısır ve Şam bölgesinde Zeyla ülkesi denilmektedir. Yer aldığı coğrafyanın uzunluğu iki aylık yolculuk mesafesinde; eni ise bundan daha uzundur.¹¹⁴ Ayrıca Evfât ve Hadya bölgelerinin de Zeyla topraklarından olduğu söylenmiştir. Böylece Zeyla'nın sınırları

¹¹⁰ Abdülhalim, *el-Alâkâtu's-Siyâsiyye Beyne Müslimî'z-Zeyla ve'n-Nesâre'l-Habeşe fi'l-Usûri'l-Vusta*, 15.

¹¹¹ Abdülhalim, 83.

¹¹² Arnold Hugh Martin Jones, Elizabeth Monroe, *A History of Abyssinia*, (Michigan Clarendon Press, 1935), 88.

¹¹³ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ fi Sınâ'ati'l-İnşâ*, 5/324.

¹¹⁴ Şihâbüddîn Ahmed b. Yahyâ b. Fazlillâh el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâliki'l-Emsâr*, 2/377.

belirlenmiştir. Tarihi kayıtlarda ifade edilen sınırlar günümüzdeki mevcut durumla uyuşmaktadır.

Zeyla İslâmi Sultanlığı Ham'a ve Araplara mensup insanlardan oluşmuştur. Ham kabileleri Somali kabileleri olarak bilinir. Bunlardan bazıları Gala (Oromo) ve Anfer veya Danakil kabileleridir. Anfer kabilesi Havaş Nehri'nin kuzeyindedir, Oromo kabilesi ise nehrin güneyinde ve bugünün Etiyopya'nın doğu tepesindedir. Bu tepenin doğusuna Somali Tepesi denirdi. Batı tepe ise Habeş Tepesi adıyla bilinirdi.¹¹⁵

Zeylalılar veya Somaliler dil, din, gelenek ve görenek açısından diğerlerinden farklılardı. Onlar Müslümandır ve ortak tarihleri vardı. Soylarının tek olduğuna inanıyorlar. Aralarında iç farklılıklar vardı. Anfar, Danakil ve Oromo kabilelerinin yerel dilleri de vardı ancak hepsi İslâm dini ve kültürünün içindeydi¹¹⁶. Orta Çağda Zeylalılar tek ülkede toplanmıyordu. Ayrıca birçok İslâmi Sultanlık ve devletçik arasında dağılmışlardır, her birini bağımsız bir sultan yönetiyordu. Şimdi bu Sultanlıkları teker teker ele alacağız.

1.4.2.1. Evfât İslâmî Sultanlığı (H. 669-950/M. 1227-1420)

Bu Sultanlık adını başkent Evfât'tan almıştır. Afrika Boynuzu'ndaki en büyük şehir olan başkent aynı zamanda Jeber veya Jabret adıyla biliniyordu. Zeyla şehrinin batısında bulunuyordu. Bu Sultanlık Zeyla Sultanlıklarının en büyüğü idi. Uzunluğu 15 gün yürüyüş mesafesinde iken, eni 20 günlük yürüyüş mesafesindeydi. Bugün Cibuti adıyla bilinen bölge, Eritre'nin güneyini, Elanfar'ın kuzeyini kapsıyordu ve Havaş Nehri'nin doğu yakısına bakıyordu. Somali Tepesi'ndeki Harar şehrini ve bugünün Etiyopya'nın doğu kısmını da içine alıyordu. Doğu tarafı da Barbara ve Zeyla limanlarına kadar uzanıyordu.

Evfât (أوفات) Sultanlığı ticari açıdan iç bölgeleri Zeyla Limanı'na bağladığından Zeyla'daki en güçlü Sultanlık idi. Kızıldeniz'in güney batı girişine hâkimdi ve Yemen'in karşısındaydı. Mısır'a da en yakın Sultanlık idi. 15 bin süvari

¹¹⁵ Abdülhalim, *el-Alâkatu's-Siyâsiyye beyne Müslimî'z-Zeyla ve'n-Nesâre'l-Habeşe fi'l-Usûri'l-Vusta*, 61.

¹¹⁶ Abdülhalim, *el-Alâkatu's-Siyâsiyye beyne Müslimî'z-Zeyla ve'n-Nesâre'l-Habeşe fi'l-Usûri'l-Vusta*, 17.

ve 20 bin yaya askerden oluşan bir orduya sahiptir. İslâm diniyle H.1.yüzyılda tanışmıştır. İlk Müslümanlar bölgeye ticaret yapmak amacıyla gelmiştir. İslâm daha sonra oradan Şavva'da yayılmıştır. Sultanlıkta Baklazra, Simak, Şavva, Adel, Zeyla, Lav ve Jeba gibi birçok şehir vardır. Ayrıca Hevaş ırmağına bakıyordu. Ekonomik açıdan ise iyi durumdaydı ve stratejik konumundan dolayı dış dünyayla ticaret yapabiliyordu. Ekonomisi sadece ticarete dayanmıyordu, aynı zamanda tarım sultanlığın başlıca ekonomik kaynağıydı. Kendine yettiğinden dolayı halk refah içinde yaşamıştır. Toprakları verimliydi ve Hevaş nehir vadisinden dolayı yağmurlu bir bölge idi. En önemli tarım ürünleri şeker, meyve, sebze, buğday, arpa ve mısırdır. Sahil ile iç bölgeler arasında ticaret yollarına hâkim olmasından dolayı sultanlığa büyük miktarda paralar akmıştır.¹¹⁷

Ekonomik gücünden dolayı İslâmi Zeyla devletlerinin lideriydi ve Hristiyan Habeşistan'ın saldırılarına karşı İslâmi devletleri korumuştur. İyi ekonomisi sosyal ve siyasi hayatı da olumlu yönde etkilemiştir. Stratejik konumu ise İslâmi Sultanlıklar ile Yemen, Hicaz ve Mısır gibi dış dünyayla köprü görevi görmüştür.¹¹⁸ Evfât Sultanlığı Ömer Velşma'nın oğulları tarafından yönetilmiştir. Hakkuddin ise en büyük sultan idi. Habeşistan kralı Seyf'e karşı gelip ordusunu yenerek birçok askerini esir etmiş ve mallarını ganimet olarak almıştır. Evfât'ın en önemli sultanları:

1. **Amruali Asma (Velşma):** Evfât İslâmi Sultanlığı'nın ilk sultanıdır. 669-684 H/ 1227-1285 yılları arasında sultanlığı yönetmiştir.

2. **Bezu bin Ömer Velşma:** Habeşistan kralı Yajiba Sanun zamanında sultandır. 684-694/1285-1294 yılları arasında sultanlığı yönetmiştir.

3. **Sadettin Muhammed bin Ahmet:** 776-805/1374-1402 yılları arasında sultanlığı yönetmiştir. Sultanlık yaptığı dönem zayıf bir dönemdir. Kardeşi Habeşliler tarafından öldürüldükten sonra yönetimi ele almıştır. Habeşliler ile savaşa girip onları hezimete uğratarak Zamuda ve Bali'yi ele geçirmiştir. Ancak daha sonraki savaşlarda mağlup olup Zeyla şehrine kaçmıştır. 1402 yılında şehir kuşatıldığında öldürülmüştür.

¹¹⁷ Turhan, *el-İslâm fi'l-Memâliki'l-İslâmiyyeti bi'l-Habeşe fi'l-Usûri'l-Vusta*, 39.

¹¹⁸ Ğaysî, *el-İslâm ve'l-habaşa Abra't-târih*, 8-18.

Habeşliler Zeyla şehrini işgale etmesiyle de Evfât Sultanlığı yıkılmıştır. Sultan Sadettin'in ailesi Arap Yarımadası'na sığınmış ve Yemen kralı en-Nâsir Ahmet Eşraf tarafından ağırlandı. Aile, kraldan Habeşistan'ın eline düşen İslâm devletini kurtarması için yardım istemiştir.¹¹⁹

1.4.2.2. Adel İslâmi Sultanlığı (H. 817-985/M. 1414-1578)

Adel 805/1402 yılına kadar Evfât egemenliği altındaydı. Prensler tarafından yönetildiğinden Prenslerin Adası olarak biliniyordu. Cibuti, Zeyla ve Barbara'yı kapsamaktaydı. Evfât Sultanlığı yıkıldığında Adel Sultanlığı ortaya çıkmış ve yine Evfât'ı yöneten aile tarafından yönetilmiştir. Yeni Sultanlık Evfât Sultanlığı'na göre daha küçüktür. Ayrıca, askeri ve ekonomik güç açısından daha zayıftır. Çünkü sadece Zeyla Limanı, Harar şehri, günümüzdeki Somali'nin kuzeyi ve Etiyopya'nın doğusuna kadar uzanıyordu. Evfât Sultanlığı, 805/1402 yılında sultanları öldürüldükten sonra Habeşistan'ın eline düşen Hevaş nehrini geri alamamıştır.

Bazı araştırmacılara göre Adel kelimesi adaletten gelmektedir. Bugün adel kelimesinden türeme Owdal adlı Somali'nin bir bölgesi vardır ve Zeyla da onun merkezidir. Muhammed bn. Ahmet Sadettin'in çocukları tarafından kurulan Adel Sultanlığı'nın başkenti konusunda ihtilaf söz konusudur. Bazıları Cibuti yakınında olan Tacura Körfezi'ndeki Adel Limanı'nı başkent olarak kabul ederken bazıları da Zeyla Limanı'nı başkent olarak kabul etmiştir. Diğer taraftan 927/1521 yılına kadar Dakar şehri başkent olarak kabul edilmektedir. Dakar şehri Hargeysa şehrinden 36 km uzaklıktadır. Diğer taraftan Harar şehrinin doğusunda olduğu da söylenmektedir.¹²⁰

Adel Sultanlığı başta Evfât Sultanlığı'ndan daha az alana ve ekonomik güce sahip iken Sadettin ve İmam Ahmet İbrahim el-Gazi (Gurey) soyundan gelen sultan Ömeruddin bin Muhammed zamanında genişlemiştir. Zeyla'nın bütün İslâmi devletlerini ve Hristiyan Habeşistan bölgelerinin bazılarını kapsamıştır. Ancak Portekiz ve Habeşistan saldırılarından dolayı bu durum uzun sürmemiştir. Sultanlık

¹¹⁹ el-Makrîzî, *el-İlmâm bi-ahbâri men bi-arzi'l-Habeşe min mülûki'l-İslâm*, 33.

¹²⁰ Muhammed el-Mutasîm Seyit, *Duvel İslâmiyye fî şarki ifrîkiyyâ Harar ve's-Somâl* (Kahire, 1964), 32.

949/1543 yılında mağlup olmuş ve Harar ile Zeyla sahilleri arasında küçük bir devlet olarak kalmıştır.¹²¹

Adel Sultanlığı'nın en önemli sultanları:

1. İkinci Sadreddin Ali bin Sadettin: 817-825/1414-1421

2. Mansur bin Sadettin: 825-828/1421-1424

3. Muhammed bin Şehabettin Bedlay: 847-875/1443-1478 (İstikrarsızlığın hüküm sürdüğü bir dönemdir).

4. Ebu Bekir Muhammed Azharetin: 924-933/1518-1526

5. Ömeruddin bin Muhammed Azharetin: İmam Ahmet İbrahim Gurey tarafından 933/526 yılında sultan olarak tayin edilmiştir.¹²²

1.4.2.3. Futcâr Sultanlığı (H. 9 / M. 15. Yüzyıl)

Bu Sultanlık Hevaş nehrinin orta kısmının kuzeyinde ve güneyinde kurulmuştur. Kuzey tarafı bugünün Lalibala şehrine kadar uzanıyordu ve Evfât Sultanlığı'nı Amhara ve Şavva bölgesinden ayırıyordu. Güney tarafı ise nehre yakın olan İslâmi Sultanlıkların sınırındadır. Doğusunda Adel Sultanlığı ve Harar bölgesi, batısında Hedyâ Sultanlığı ve Şerha, güney doğusunda Devâru Sultanlığı ve güney batısında ise Bali Sultanlığı bulunmaktaydı.¹²³

Bu Sultanlık İslâmi Sultanlıkların kalbi sayıldığından Habeşistan kralları nazarında önemli idi. Çünkü bu sultanlığı ele geçiren diğer Sultanlıkları kolay bir şekilde ele geçirebilecektir. Habeşistan krallarının sultanlığı ele geçirmeye çalışmalarının bir diğer nedeni de İmam Ahmet İbrahim el-Gazi tarafından sultanlığın Habeşlilerin saldırılarını püskürtme merkezi olarak kullanmasıdır. el-Makrizi, el-Ömeri ve el-Kalkaşandi gibi mukaddem tarihçiler bu sultanlığa pek önem vermemiştir.

¹²¹ Şihâbüddin Ahmed b. Abdulkâdir Arab Fakîh, *Futûhü'l-Habaşa* (Kahire: Tuhfatu'z-Zeman, 1974), 202-203.

¹²² Arap Fakîh, *Futûhü'l-Habeşe*, 203-205.

¹²³ Abdülhalim, *el-Alâkatu's-Siyâsiyye beyne Müslimî'z-Zeyla ve'n-Nesâre'l-Habeşe fi'l-Usûri'l-Vusta*, 20.

Sadece tarihçi Arap Fakih Zeyla Müslümanlarının Hristiyan Habeşistan'a karşı kazandığı ilk zafer olan ve 935/1529 yılında sultanlığın girdiği Şimbir Guri savaşından bahsetmiştir.¹²⁴ Futcâr güçlü bir Sultanlıktır. 10 bine yakın atlı askeri bulmaktaydı. Ayrıca Amaja, Jan Zalak, Masin ve Badiki gibi birçok şehri vardır.¹²⁵

1.4.2.4. Devâru Sultanlığı (H.7/ M. 13. Yüzyıl)

Bu Sultanlık Evfât Sultanlığı'nın güneyinde bulunuyordu. Hevaş nehri ile Şabele nehri arasındadır ve bugün Ato veya Elito adıyla bilinmektedir. el-Ömeri'nin anlattıklarına göre uzunluğu beş günlük, eni ise iki günlük yürüme mesafesindedir. Askeri açıdan Evfât Sultanlığı kadar olmasa da güçlü bir orduya sahiptir.¹²⁶ Venbariye, Kahal, Zemit, Herak, Evlade ve Dilmida gibi şehirleri kapsamıştır.¹²⁷

1.4.2.5. Dâre Sultanlığı (H. 9 / M. 15. Yüzyıl)

Bali Sultanlığı'nın güneyinde bulunuyordu. Günümüzde Bali bölgesinin batısından bulunan Borana veya Darar olarak bilinmektedir. Konumu hakkında fikir birliği içinde olunmadığı gibi İslâmi Sultanlıkları gösteren haritalarda da görülmemektedir. Diğer tarihçiler gibi el-Ömeri de bu Sultanlık hakkında fazla bir bilgi vermemiştir. Sadece küçük bir alana yerleşmiş, en zayıf İslâmi Sultanlık olup en az at ve asker sayısına sahipti. Coğrafi olarak uzunluğu ve eni üç günlük yürüme mesafesi kadardır. Hakkında yapılan olumsuz tespitlerin sebebi coğrafi konumu ve Zeyla Sultanlıklarından uzak olmasıdır.¹²⁸

1.4.2.6. Bâlı İslâmi Sultanlığı

Bu Sultanlık Şabele nehrinden dolayı Devâru Sultanlığı'ndan ayrılmıştır. Balı Sultanlığı Devâru Sultanlığı'nın güneyindedir. Bâlı Sultanlığı Şabele ve Juba nehirleri arasında bulunmuştur. Sultanlığın hüküm sürdüğü coğrafyanın uzunluğu 20, eni ise 6 günlük yürüme mesafesindedir.¹²⁹ Verimli toprakların üzerinde kurulduğundan ve

¹²⁴ Arab Fakîh, *Futûhü'l-Habaşa*, 61-73.

¹²⁵ Arab Fakîh, *Futûhü'l-Habaşa*, 50-60.

¹²⁶ el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâliki'l-Emsâr*, 2/482-482.

¹²⁷ Arab Fakîh, *Futûhü'l-Habaşa*, 24-99.

¹²⁸ el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâliki'l-Emsâr*, 2/483.

¹²⁹ el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A şâ fi Sinâ'ati'l-İnşâ*, 5/329.

temiz havaya sahip olmasından dolayı güçlü bir ekonomiye sahiptir. Bâlı Sultanlığı başkent Bâlı, Miza, Malu ve Edjalat gibi şehirleri kapsamıştır.¹³⁰

1.4.2.7. Arabini (Arabiti) Sultanlığı

Bu Sultanlık Devâru ve Hedyâ Sultanlığı'nın kuzeyi ile Tana Gölü'nün doğusunda bulunuyordu. Küçük bir Sultanlık idi ve üzerinde yer aldığı alan kare şeklindeydi. Uzunluğu ve eni 4 günlük yürüme mesafesindeydi. Küçük Sultanlık olmasına rağmen askeri açıdan güçlü ve 10 bin süvariden oluşan bir orduya sahipti.¹³¹

1.4.2.8. Hedyâ Sultanlığı

Bu Sultanlık Şavva ve Damut bölgelerinin güneyinde, Kimbata bölgesinin kuzeyinde ve günümüzde Zway adıyla bilinen ve Arapların Zava Nehri dediği gölün batısında bulunuyordu.¹³² Ayrıca günümüzde Boran adıyla bilinen Rodolf Gölü'ne akan Edmo Nehri'nin üst kısımlarındadır ve Somali'de bulunup günümüzde Kenya sınırına giren Enfedi bölgesine kadar uzanmıştır. Hedyâ Sultanlığı'nın uzunluğu 8, eni ise 9 günlük yürüme mesafesindedir. Bu Sultanlık en ünlü ve en geniş İslâmi Sultanlıklardan sayılmıştır. Evfât Sultanlığı'ndan daha az bir alana sahip olmasından dolayı ekonomik açıdan güçlü değildi ancak 40 binlik süvariden oluşan bir orduya sahipti. Buna rağmen Hedyâ Sultanlığı erken bir dönemde ve Adel Sultanlığı'nın zayıflamasıyla Habeşistan'ın egemenliği altına girmiş ve sultanları cizye ödemeye başlamıştır.¹³³ Sultanlığın güçsüz olması Zeyla İslâmi Sultanlıklarından uzak olması ve coğrafi konumundan dolayı Hristiyan Habeşistan ile çevirili olmasından kaynaklanmıştır.

Bu sultanlığın bilinen şehirleri Hedyâ ve Ey Fers'tir. Hedyâ Sultanlığı'nın kuzeyinde bazıları bilinmeyen Habeş bölgeleri bulunuyordu ve 6.yüzyılda bu bölgeler İmam Ahmet ile olan çatışmaların yeri haline gelmiştir.

¹³⁰ Arab Fakîh, *Futûhü'l-Habaşa*, 24-99.

¹³¹ el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A 'şâ fi Sinâ'ati'l-İnşâ'*, 5/327.

¹³² Arab Fakîh, *Futûhü'l-Habeşa*, 80.

¹³³ Arab Fakîh, *Futûhü'l-Habeşa*, 281.

1.4.2.9. Şerha Sultanlığı

Şerha Sultanlığı Evfât Sultanlığı'nın batısı ile Hedyâ ve Devâru Sultanlıkları arasında bulunuyordu. Uzunluğu 3, eni ise 4 günlük yürüme mesafesindedir. Arabini Sultanlığı gibi dar bir alana sahiptir ve güçlü bir ordu kurmayı başaramamıştır. 3 bin süvari ve 6 bin piyade askerli bir orduya sahiptir.¹³⁴

1.4.2.10. Harar İslâmi Sultanlığı (H. 10 /M. 16. Yüzyıl)

Harar İslâmi Sultanlığı Kızıldeniz sahilinden daha çok iç bölgeleri kapsamıştır. Bağımsız İslâmi Sultanlık, Habeşistan'ın güney doğusunda ve Zeyla Limanı'nın batısında bulunuyordu. Kuzeydeki Bâbü'l-Mendep ile Aden Körfezi'nin güney batısına kadar uzanmıştır.¹³⁵

Harar Sultanlığı, Adel Sultanlığı'nın Habeşlilerin eline geçmesinden sonra sultanların Yemen'e sığınmasıyla kurulmuştur. 927/1520 yılından itibaren Harar şehri sultanlığın başkenti olmuştur. 876/1471 yılında Sultan Muhammed bin Badlay'ın ölmesiyle tahta çıkan sultan Hristiyan Habeşistan'a savaş açmıştır. Prens Mahfuz ailesine mensup İmam Ahmet İbrahim Cureyde hanedanından bir hanımla evlenerek gücünü artırmıştır.¹³⁶ Ardından İmam Ahmet, Prens Abun'un komutanlarından biri olmuştur ve prensin vefatından sonra Harar'ı terk edip yakındaki memleketi Hobet'e dönmüştür. Orada taraftar toplamaya başlamış ve Adel sultanı Ebû Bekir Muhammed'in vefatından sonra sultanlığın yönetimini ele almayı başarmıştır. İmam Ahmet Adel Sultanlığı zamanında Harar'ın yönetimini yeniden elde etmiştir. Uyguladığı politika sayesinde taraftar sayısını arttırmıştır. İslâm şeriatını uygulamış ve toplanan zekâtları kendilerine saklayan diğer sultanların aksine hak edenlere dağıtmıştır. Sultan veya prens lakabını da kullanmamıştır. Bu özellikleriyle Habeşistan'daki en ünlü yöneticidir.¹³⁷

¹³⁴ Abdülhalim, *el-Alâkatu 's-Siyâsiyye beyne Müslimi 'z-Zeyla ve 'n-Nesâre 'l-Habeşe fi 'l-Usûri 'l-Vusta*, 27.

¹³⁵ Başbakanlık Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi Daire, *Osmanlı İdaresinde Sudan*, n. 120.

¹³⁶ Abdurrahman Hasan Mahmud, *el-İslâm ve 'l-Mesîhiyyetu fi Şarkî İfrikiyâ mine 'l-Karni 18 ile 'l-Karni 20*, 427.

¹³⁷ Arab Fakîh, *Futûhü 'l-Habeşa*, 14, 17, 18, 33, 89.

Sonuç olarak Doğu Afrika’da kurulan İslâmi emirlikler ve Sultanlıklar önem ve stratejik konum açısından farklılık göstermektedir. Bazılar İslâm dinini ve medeniyetini yaymakta büyük rol oynamıştır. Devâru, Arabiti ve Şerha gibi Sultanlıklar da zayıf ve küçük idareler olmalarına rağmen dini açıdan önemli bir rol oynamıştır. Örneğin Hanefi mezhebinin yayılmasını sağlamışlardır. Habeşliler tarafından saldırıya uğramalarına ve idarelerinin altına girmelerine rağmen yine de Müslüman ailelerin yönetimi altında yaşamaya devam etmişlerdir.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN DOĞU AFRİKA BÖLGESİYLE İLİŞKİLERİ VE HÂKİMİYETİ

Osmanlı Devleti'nin Afrika kıtası ile ilk teması, 16. yüzyılda oldu. 1517 yılında Mısır'ın ele geçirmesi ile Kuzey Afrika'da tesis edilen Osmanlı hâkimiyeti, dört yüzyıl gibi uzun bir sürecinde, kıtanın diğer bölgelerine yayıldı. Bu dört yüzyılda kıtanın dört bir yanı ile siyasî, askerî, ekonomik ve sosyo-kültürel alanlarda geliştirilmiş çok yönlü ilişkiler mevcut idi.

XVI. yüzyılda Portekiz ile Osmanlı Devleti güçleri arasında Kızıldeniz ve Hint Okyanusu kıyılarını kontrol altına almak için yapılan mücadeleler, 1555 yılında Özdemir Paşa tarafından Habeş Eyaleti'nin kurulmasıyla başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Afrika'daki hâkimiyetinin kıtanın sadece kuzeyi ile sınırlı kalmadığını doğu ve güney bölgelerinde de önemli siyasî faaliyetler içerisinde bulunduğunu göstermektedir.

XVI. yüzyılın erken dönemlerde Osmanlı gemileri Doğu Afrika kıyılarında görülmeye başlandı. Hint Okyanusu ve Doğu Afrika kıyılarında günden güne artan Portekiz tehlikesi, bölgedeki Müslüman Sultanları rahatsız etmekteydi. Bölgeye gönderilen Emir Ali Bey savaş hazırlıklarına başladı ve bölgedeki Müslüman Sultanlıklar tarafından desteklendi. Harar Sultanı Ahmed el-Gâzi, Hıristiyan Habeş Krallığı ile mücadele ettiği dönemlerde Osmanlı Devleti ile askerî işbirliği yapmıştır. Bu işbirliğinin sonucunda Osmanlı Devleti Harar Sultanlığı'na silah yardımıyla bulundu. XVI. yüzyılda Doğu Afrika Bölgesi'ndeki İslâmi Sultanlıklar ile başlayan ilişkiler daha sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir. Özellikle XIX. yüzyılda sömürgeci güçlerin tehdidi altında olan Doğu Afrika'daki İslâmi Sultanlıkları, Osmanlı Devleti ile ilişkileriyle her zamankinden daha fazla ilgilenmeye başladılar.

2.1. Doğu Afrika'da Portekiz Tehdidi ve Osmanlı Devleti'nin Konumu

Orta Çağ'ın ikinci yarısında önemli bir gelişme yaşanmıştır. 15. yüzyılın ikinci yarısında tüm baharat üretim merkezleri ve yolları Müslümanların eline geçmiştir. Bu ülkeler arasında Hindistan'daki Moğol İmparatorluğu, Malka İslâm Krallığı, Memlük Devleti, Mısır, Şam, Yemen ve Doğu Afrika İslâm Krallığı bulunmaktadır. Öte yandan Avrupa, özellikle Osmanlı'nın Anadolu'daki genişlemesi ve Doğu Avrupa'nın merkezi olan İstanbul'un fethinden sonra İslâm ticaretinin hâkimiyetinden tamamen kurtulmanın yollarını aramıştır.¹³⁸

Avrupa, Doğu'dan Aden Körfezi, Kızıldeniz, Akdeniz yoluyla gelen ve ardından İtalya şehirleri üzerinden Avrupa'ya ulaşan baharat ve bitkilere şiddetle ihtiyaç duymuştur. Ancak bu rotanın ağırlıklı olarak İslâm ülkelerinin hâkimiyetinde olması, Avrupalıları doğuya doğru başka yollar aramaya yöneltmiştir. Bu bağlamda coğrafi keşif hareketinin gerçekleştirilmesinde ve yürütülmesinde ekonomik faktörlerin önemli rol oynadığı iyi bilinmektedir. Portekiz ve İspanyollar 1271'den 1291'e kadar Marco Polo'yu Çin'in tanımı ve geniş zenginliği hakkında yazmaya teşvik etmiştir.¹³⁹ Portekiz ve İspanyolların Marco Polo yolculuğu büyük bir servetle gerçekleşmiştir. Onun ulusal anlayışı dış ülkelere coğrafi yerlerin keşfedilmesi adı altında bu siyaseti genişletmiş ve uygulamıştır. Portekiz ve İspanya'da milli bir şuurun oluşmasına yardım etmiştir. Örneğin Portekiz, Batı Afrika'daki Müslümanlara saldırmak için sloganlar üretmiş ve coğrafi keşif hareketinde buna ilişkin faktörler belirginleşmiştir.¹⁴⁰

14. yüzyılda Portekizliler yaptıkları seferlerle Hindistan'a ulaşabilmek için deniz yolları aramaya başlamışlar ve bunun sonucunda 1441'de Atlantik Okyanusu'ndaki Yeşil Burun Adaları'nı ve 1471'de Ekvatoru geçerek 1485'te Kongo'da büyük bir nehrin yukarı kesimini ele geçirmişlerdir. İki yıl sonra Afrika'nın

¹³⁸ Saïd Abdifatah Âşûr, *el-Haraketu's-Salibiyye Safhatun Muşrikatun fî Tarihi'l-Cihâdi'l-İslâmiyyi fî'l-Usûri'l-Vusta* (Kahire: Mektebetu'l-Angalo el-Mısıryye, 1990), 2/898.

¹³⁹ Yahya - Nesri, *Müşkiletü'l-Karni'l-İfrîkî ve Kadiyyatu Şa'bi's-Sûmâl*, 19-20.

¹⁴⁰ Abdurrahîm Abdurahman, *Füsûl Min Tarih Mısır el-İktisadiyyi ve'l-İctimâ'iiyyi fî'l-Asri'l-Osmanî* (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıryye el-Âmme li'ş-Şebâb, 1990), 119-120.

en güney noktası olan Ümit Burnu'nu geçerek Afrika kıyılarına çıkmışlardır. Portekizliler yetmiş yılda Güney Afrika'ya ulaşabilmişlerdir.¹⁴¹

1498'de bu sahilin kuzeyindeki Zambeze Nehri, Mozambik ve Zengibar'a ulaşmışlardır. Zengibar'da yakalanan Arap rehberler, Portekizli denizcileri mevsimsel rüzgârların yardımıyla Kalküta'ya götürmüş ve yirmi iki gün içinde Hindistan topraklarının batı kıyısı boyunca seyahat etmişlerdir.¹⁴²

Keşif Çağı olarak bilinen dönemde, İspanyol kâşifler Amerika kıta sahanlığını ele geçirirken, Portekizli denizciler Portekiz Kralı Henry'nin yardımıyla Afrika kıyılarındaki bazı limanlara ve ülkelere ulaşmışlardır. 15. yüzyılın sonunda Portekiz, Hindistan'a Müslümanlar tarafından kontrol edilmeyen yeni bir deniz yolu açarak coğrafi sefere çıkan ilk Avrupa ülkesi olmuştur. Coğrafi keşif hareketinin başlangıcından bu yana Portekizlilerin amaç ve planları, esas olarak Hint Okyanusu'ndaki küresel ticaret yollarını kontrol etmek ve bu bölgeleri Müslümanların elinden almaktır. Özellikle Aden Körfezi'ni ve Kızıldeniz'i geçenler bu planı gerçekleştirmişlerdir. Portekiz'in amacı, Aden Körfezi'ni kontrol etmek ve bu ticaret yollarını Müslüman tüccara kapatmak, bir yandan da Doğu ticaretini tekeline almak ve İslâm ekonomisini yok etmek veya boyun eğdirmektir.¹⁴³

Avrupalıların Müslümanlara ait kutsal bölgeleri alarak hem kültürel hem de ekonomik açıdan bölgenin ele geçirilmesini amaçlayan politikalarının uygulanması uzun bir süre engellenmiştir. Bu noktada Osmanlı Devleti'nin kısa zaman zarfında, bu coğrafyadaki hâkim kabile idarelerini itaat altına alarak yönetimine dâhil etmesi ve elde etmiş olduğu askeri başarılar çok önemli rol oynamıştır.¹⁴⁴

Osmanlı Devleti'ni bu yöne sevk eden en önemli sebepler:

¹⁴¹ Kemal Beydilli, "Portekiz (II. Tarih)", *DİA*, XXXIV/328-331.

¹⁴² Mahamud Yıldırım, *XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz, Basra Körfezi, Yemen ve Habeşistan Politikaları* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2001), 19.

¹⁴³ Mohamed Habîdi es-Selmân, *el-Ğazvi el-Purtugâli li'l-Cenûbi'l-Arabî ve'l-Halîc fi'l-Fetreti mâ Beyne 1507-1525* (El-Ayn: Merkez Zâyid li't-Turâs ve't-Târih, 2000), 17-18.

¹⁴⁴ İhsan Süreyya Sırma, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyancıları* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1980), 57-58.

1. Güney Asya'da üstün Avrupa sömürge güçlerine karşı özellikle denizcilik açısından yetersiz kalınmış olması,
2. Portekiz ve İspanya'nın Doğu Afrika ve Güney Asya'da başlattığı ekonomik sömürge faaliyetleri,
3. Doğu Afrika Bölgesinde hüküm süren yerel Müslüman emirlerin Osmanlı Devleti'nden yardım istemesi,
4. Halifelik makamının Türklerin uhdesinde bulunması ve bunun gereğini yapmak için kendini tüm Sünni İslâm milletlerinin hamisi üstülenmesi.¹⁴⁵

16. yüzyılda Portekiz dini, ekonomik ve politik faktörlerden etkilenecek okyanus için büyük ve güçlü gemiler yapmayı tercih ederek gemi ve silah sayısını artırmıştır. Bir gemi filosuyla Afrika ve Hint Okyanusu kıyılarının zenginliğini ülkesine götürmeye çalışmıştır. Bu dönemde Portekiz devleti için coğrafi keşiflerin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan sömürgecilik faaliyeti ağırlıklı olarak Afrika kıyıları ve Hint Okyanusu üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu nedenle Portekiz devleti, baharatlar için en önemli ticaret yolu olan Kızıldeniz'e girmiştir.¹⁴⁶ Portekiz filosu Cidde'ye doğru dönmeye çalıştığında rüzgâr geri dönmüş ve gemiler ilerleyememiştir.¹⁴⁷ Aynı zamanda Doğu Afrika Emirlikleri, Portekiz donanmalarından bağımsız savunamadıkları Zeyla gibi önemli şehirler için Osmanlı Devleti'nden destek aramışlardır. Yavuz Sultan Selim'in 1512'de tahta çıkmasından sonra Osmanlı Devleti fiili bir doğu ve güney politikasına sahip olmuştur. Portekiz ve Osmanlı İmparatorlukları için büyük ekonomik öneme sahip olan Hindistan'a ulaşmıştır ve baharat ticaret eksenini ve hatta kutsal toprakları kontrol etmiştir.¹⁴⁸ Memlûk Sultanlığı ve Suriye Emirliği Portekiz dalgaları karşısında çaresiz kalmış ve Kuzey Mekke ilk kez I. Selim döneminde Osmanlı egemenliğine girmiştir.¹⁴⁹ 1517'de

¹⁴⁵ Cengiz Orhonlu, "XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 12/16 (1961), 1-25.

¹⁴⁶ Salih Özbaran, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004), 108-109.

¹⁴⁷ Orhonlu, *XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar*, 7.

¹⁴⁸ Feridun Emecen, "Hicaz'da Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi ve Ebu Nüme", *Tarih Enstitüsü Dergisi (TED)* 14 (1994), 89.

¹⁴⁹ M. Yakup Mughul, "Portekiz Tehlikesi Karşısında Osmanlı-Hint Münasebetleri", *İÜEFY İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, VI/1-2 (1975), 37.

Mısır'ı fetheden Osmanlı Devleti, Memlûk Devleti tarafından yönetilen Yemen'i de fethetmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Yemen ve Hicaz topraklarına güçlü bir şekilde hâkim olmasının iki nedeni vardır. Birincisi Hint Okyanusu ve Kızıldeniz'deki Müslümanlara yönelik Portekiz tehdidini korumaktır; ikincisi ise bir İslâm Devleti olduğu için Müslümanları ve Haremleri koruma politikasıdır.¹⁵⁰

Osmanlı'nın 1525'te Mısır'ı fethinden sonra Portekizliler, Kızıldeniz'deki güvenlik kaygılarını gidermek ve Portekizlilerle savaşmak için Süveyş bölgesinde "Mısır Kaptanı" veya "Hindistan Kaptanı" olarak bilinen bir deniz üssü kurmuştur. Portekiz'in Kızıldeniz üzerinden Umman Denizi, Aden Körfezi ve Hint Okyanusu ile yaptığı ticaretin verdiği zararın farkında olan Osmanlı Devleti, Akdeniz limanlarını eski haline getirmek için bu sömürge devletini Hindistan'dan kovma ihtiyacı hissetmiştir. Bu sayede doğu ticaretinin eski canlılığının ve zenginliğinin korunması planlanmıştır. Bu nedenle Mısırlı kaptan Selman Reis'in deniz kaptanı olarak Hint Okyanusu'na gönderilmesine karar verilmiştir. 1526'da Süveyş'ten Hindistan'a seyahat eden Selman Reis, Kızıldeniz'den ayrılmadan önce komutanlarından biri tarafından öldürülmüş ve Portekizlilere yönelik operasyon başarısız olmuştur.¹⁵¹

Öte yandan Osmanlı Devleti'nin Portekiz'e karşı verdiği mücadeleyi kutsal motiflerle süslenmiş gerekçelerle açıklamak da yeterli değildir. Osmanlı maliyesi için önemli bir kaynak olan Kızıldeniz ticaretindeki Portekiz kontrolü, bölgeye müdahil olmak için önemli bir meşruiyet kaynağı sağlamıştır. Büyük stratejik ve ekonomik öneme sahip olan Akdeniz'in kapatılması, Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri ile mücadelesinde Portekiz tehdidi ile önemli ölçüde zayıflatılabılmıştır.¹⁵² Mısır, 1517'de I. Selim tarafından fethedildikten sonra Doğu Afrika eyalet olmuştur. Osmanlılar, Mısır ve Suriye üzerinden Avrupa'ya giden doğu baharat ticaret yollarını kontrol etmeye çalışırken Portekiz yönetimini durdurmak için Kızıldeniz'i kapatmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu 1527'de Sevvakin, Zeyla ve Massavva limanları da dâhil olmak üzere bazı stratejik yerleri ele geçirmiştir. Sevvakin'in ele

¹⁵⁰ Yıldırım, *XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz, Basra Körfezi, Yemen ve Habeşistan Politikaları*, 16.

¹⁵¹ Ertuğrul Önalp, "Portekiz Kaynaklarına Göre Sefer Reis'in Hint Okyanusu'ndaki Faaliyetleri 1550-1565", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi* 25 (2009), 210.

¹⁵² Orhonlu, *XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar*, 7.

geçirilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nu Sudan'ın yerel yönetimi Func Sultanlığı ile karşı karşıya getirmiş ve iki güç arasında bölgesel üstünlük mücadelesi başlamıştır.¹⁵³

Önce Osmanlı devletinin atadığı Özdemir Paşa, yaklaşık 10.000 kişilik bir kuvvetle Kızıldeniz'deki Sevvakin Adası'na, 1554'te ise batı kıyısındaki Massavva İskelesi ve Zeyla İskelesi'ne yürümüş ve Habeşistan valiliğini kurmuştur. Aynı zamanda 5 Temmuz 1555'te Abdülvehhab adında bir kişi buraya kadı olarak tayin edilmiştir. 1559 yılında vefat eden Özdemir Paşa, Massavva'da kendi adına yaptırılan caminin avlusuna defnedilmiştir. Özdemir Paşa'nın yerine geçen oğlu Osman Paşa liderliğindeki Türk askerleri, bölgede Osmanlı nüfuzunu temsil eden önemli bir güç haline gelmiştir. Harar Emirliği, 19. yüzyılın sonuna kadar yerel bir otorite olarak varlığını sürdürmüştür. Osmanlı Devleti ile Harar Emirliği arasındaki ilişkiler Ahmed Gurey'in ölümünden sonra da devam etmiştir. Emir Nur Ibn Mücahid döneminde Osmanlı Devleti Habeş Devleti'ne yardım göndermiştir. Emir Mohamed b. Nasır, ülkesini dış tehditlere karşı güçlendirmeye başlamıştır. Osmanlıların bölgeye hâkim olmasıyla birlikte Avrupa devletlerinden Bizans İmparatorlarının askerleri başta olmak üzere birçok yardımcı asker esir alınmıştır. Aynı zamanda Ortodoks ve Cizvit rahiplerin bölgeye seyahat etmesine izin verilmesi, bölgede Hristiyanlığın yayılmasında önemli rol oynamıştır.¹⁵⁴

Doğu Afrika'nın Osmanlı Devleti'nin merkezi hükümetine olan coğrafi uzaklığı, gerekli malzeme ve askeri ihtiyaçların temin edilmesinin ve hatta siyasi konularda merkeze rapor gönderilmesinin önünde önemli bir engeldi. Mektuplar Zeyla, Sevvakin veya Massavva'dan Süveyş'e, ardından Akdeniz üzerinden İskenderiye'ye ve oradan da gemiyle İstanbul'a gönderilmekteydi. Mısır, Yemen ve Habeşistan'ın sorunlarının çoğu bu şekilde İstanbul'a bildirilmiştir. Bu nedenle raporların, talimatların ve siparişlerin gelmesi uzun zaman almıştır.¹⁵⁵ Habeş devletine atanan gemiciler, komşu idari bölgelerde görev yapanlar arasından seçilmekteydi.

¹⁵³ BOA, Başbakanlık Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi Daire, *Osmanlı İdaresinde Sudan*, No. 124, (İstanbul, 2013), 24.

¹⁵⁴ Ahmed Kavas, "Doğu Afrika Sahilinde Osmanlı Hâkimiyeti: Kuzey Somali'de Zeyla İskelesinin Konumu", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 5 (2001), 112.

¹⁵⁵ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti* (Ankara: TTK Yayınları, 1996), 93.

Bunun en güzel örneğini bu vilayetin kurucusu olan Özdemir Paşa ile oğlu Osman Paşa döneminde görmekteyiz.

2.2. İmam Ahmet Gurey'in Habeşistan Krallıklarıyla Mücadelesi

İmam Ahmed b. İbrahim (Ahmed Gurey “el-Gazi”), 1500 yılında Harar Eyaleti, Huveyt’te doğmuştur.¹⁵⁶ İmam Ahmed, Kur’an, Hadis ve Tefsir gibi İslâmi ilimlerde yüksek bilgiye sahip olup, büyük bir zekâ ve anlayışa sahiptir. Yürümede, yüzmede, ok ve silah atmakta da çok iyidir.¹⁵⁷ XVI. yüzyılın başında, bölgesel emirlikler Zeyla Emirliği’ne bağlıydı. Ancak Zeyla’nın 1508’de Portekizliler tarafından yakılmasından sonra emirliğin merkezi Harar’a kaymıştır.¹⁵⁸ 1525 yılında İmam Ahmed, ihmal ettiği hükümdar Harar Emiri Ebû Bekir’e savaş açarak onu tahttan indirmiş ve Harar Emiri olmuştur.¹⁵⁹

İmam Ahmed tahta çıktığında devlet yönetiminde büyük değişiklikler yapmıştır. Daha da önemlisi, emirlikleri kendi liderliği altında birleşmeye ikna ederek, Habeşlilere karşı savaşmak için büyük bir ordu toplayabilmiştir.¹⁶⁰ Bölgesel emirlikler, Massavva’nın Müslüman topraklarına katılmasından önce artık Harar Emirliği ve Kızıldeniz’in batı kıyısı çevresinde birleşmişti. Ayrıca Habeş kralına vergi, hediye ve rüşvet verilmemesini emretmiştir. Müslüman emirliklerin birleşmesinden sonra İmam Ahmed Gurey, Habeşistan’a karşı cihat ilan etmiştir.¹⁶¹

Bu arada Habeşistan Krallığı mezhepsel ve siyasi çekişmelerle doluydu. Habeş Krallığı’nın bu sorunları, İmam Ahmed liderliğindeki Müslümanların güçlenmesine hizmet etmiştir.¹⁶² Birkaç baskından sonra, Mart 1529’da İmam Ahmed komutasındaki Birleşik Emirlik ordusu, bugünkü Addis Ababa’nın 380 km güney doğusundaki

¹⁵⁶ İbrahim Muhammed Hasan, *el-Müslimûn fi'l-Habeşe el-Karnü'l-Âşir el-Hicriyyi es-Sâdise Aşere el-Milâdî*, (Kahire, 2013), 42.

¹⁵⁷ Ahmed Barhat Mâh, *Vesâik 'es-Sumâl ve'l-Habeşe ve Eriterye* (Kahire: Şirketu't-Tupcî, 1981), 65.

¹⁵⁸ Kavas, *Doğu Afrika Sahilinde Osmanlı Hâkimiyeti: Kuzey Somali'de Zeyla İskelesinin Konumu*, 367.

¹⁵⁹ Abdu Muhammed Ali, *Etiyoya- Türkiye İlişkileri: Karşılıklı Şüpheler ve Anlaşmazlıktan Karşılıklı Anlayış ve İşbirliğine* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012), 30.

¹⁶⁰ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, 23.

¹⁶¹ Hasan, *el-Müslimûn fi'l-Habeşe el-Karnü'l-Âşir el-Hicriyyi es-Sâdise Aşere el-Milâdî*, 58.

¹⁶² Abdülhalim, *el-Alâkatu's-Siyâsiyye beyne Müslimî'z-Zeyla ve'n-Nesâre'l-Habeşe fi'l-Usûri'l-Vusta*, 173.

Şimbra Kure’de Lebna Dengel komutasındaki bir Habeş ordusuyla karşılaşmıştır. Burada yapılan savaşta Habeş ordusu yenilmiş ve ağır kayıplar vermiştir. İmam Ahmed’in ordusu da aynı muharebede ağır kayıplar vermiştir. Bu nedenle Emir’in ordusu birkaç aylığına da olsa bölgelerine gitmek zorunda kalmıştır. Ancak kısa süre sonra başka bir saldırı için hazırlanmaya başlamışlar ve Davaro ile güney doğu Bali’ye baskınlar düzenlemişlerdir. Aslında İmam Ahmed Gurey, Bütün eyaletleri fethetmek istemekteydi. Ancak bu fikir ilk başta taraftarları tarafından kabul görmemiştir. Bu muhalefete rağmen İmam Ahmed, 1530-1531’de güney bölgelerine büyük seferler yapabilmıştır. 1531’de iki ordu Antakya’da yeniden karşılaşmıştır. İmam Ahmed’e ait toplardan korkan Habeşliler, muharebe öncesi geri çekilmişlerdir.¹⁶³ Bundan sonra İmam Ahmed, saldırılarını Devâru ve Evfât bölgelerine yoğunlaştırmıştır. Habeşliler için kutsal kabul edilen Midye-Habşiyeye’yi ele geçirmiştir. Habeş Kralı kutsal şehri kurtarmak için tüm hazırlıkları yaptıktan sonra Ahmed Gurey şiddetli bir saldırıya uğramıştır. Ancak İmam Ahmed, Habeşlileri bir kez daha mağlup etmiş ve birçok ganimet ele geçirmiştir. İmam Ahmed, başarılarının ardından 1533’te kuzeyde Amhara ve Lasta’yı, 1535’te Tıgray’ı fethetmiştir.¹⁶⁴

İmam Ahmed Gurey, kuzey batıda Kassala’nın ve Kızıldeniz kıyısındaki Massavva’nın Müslüman yöneticilerinin desteğini almayı başarmıştır. İmparator Lebna Dengel’i yenerek kurtulmuştur. Lebna Dengel var gücüyle dağdan dağa kaçmak zorunda kalmıştır. Tüm bu felaketler, İmparator Lebna Dengel’i Portekizlilerden yardım istemeye sevk etmiştir.¹⁶⁵ Lebna Denge, İmam Ahmed’in elindeki tüm Habeş topraklarını ele geçirememiştir. 1541’de Habeşistan’a gelen Portekiz birlikleri, bölgeye en modern silahları getirmiştir. Ayrıca Hristiyanlara yardım etmek için bölgeye gelen ilk Avrupalı askerlerdir.¹⁶⁶ Bu sırada İmam Ahmed, Portekizlilere karşı Osmanlı Yemen Valisi’nden yardım istemiştir. Böylece Kızıldeniz ve Aden Körfezi’nde Osmanlılar ile Portekizliler arasındaki mücadele bu bölgelere taşınmıştır.

¹⁶³ Ali, *Etiyoya- Türkiye İlişkileri: Karşılıklı Şüpheler ve Anlaşmazlıktan Karşılıklı Anlayış ve İşbirliğine*, 40.

¹⁶⁴ Ahmed Abdullah Rîrâs, *Keşfu’s-Sudûl an Tarihi’s-Sûmal ve Memalîkühümü’s-Seb’a* (Mogadişu 1974), 97.

¹⁶⁵ Ali, *Etiyoya- Türkiye İlişkileri: Karşılıklı Şüpheler ve Anlaşmazlıktan Karşılıklı Anlayış ve İşbirliğine*, 40.

¹⁶⁶ Abdî Yusuf Farah, es- *Sirâu’d-Düveliyî fi’s-Sûmal* (Kahire, 2007), 30-31.

2.3. Habeş Hristiyan Krallığı ve Portekizliler Arasındaki İttifak

Portekiz ile Habeş Krallığı arasındaki ilişki, Vasco da Gama'nın Ümit Burnu'nu geçmesine dayanmaktadır. 1487'e Portekiz Kralı, efsanevi Kral Rahip John'un kayıp topraklarını bulmak için Pedro da Covilham ve Alfonso de Poir'a'yı Afrika kıtasına göndermiştir. Uzun yolculuklarından sonra 1490 yılında Habeş Krallığı'nın başkenti Aksum'a gelen bu iki kâşif, elçi olarak hayatlarının sonuna kadar kraliyet gözetiminde kalmışlardır.¹⁶⁷ Çaresiz kalan Portekizliler, Hint kıyılarına ve Kızıldeniz'e hâkim olmak için yola çıkmıştır. Amaçları, Hindistan'ın Avrupa'ya giden ticaret yolunu güvence altına almak, İslâm dünyasını kuşatmak ve hatta kutsal Mekke ve Medine şehirlerini fethetmektir.

Donanmasına güvenen Portekiz, hedeflerine ulaşmak için kesinlikle bölgede güçlü bir müttefike ihtiyaç duymaktaydı. Bu nedenle Portekiz, Habeş Krallığı ile ilişkilerini geliştirmek istemiştir. 1508'de iki Portekiz büyükelçisi Ferno Gómez ve Joa Sánchez, Doğu Afrika'nın Malindi Limanı'ndan Habeşistan'a gelmiştir. Habeş başkentindeki Portekiz büyükelçilerine genellikle genç yaşta Lebna Dengal'in yerini alan anneleri Kraliçe Haylana eşlik etmekteydi.¹⁶⁸ Kralın annesi, Müslümanlara karşı yapılan savaşlarda Portekiz ile işbirliği yapmak istemiştir. İki ülke arasındaki ilişkileri güçlendirmek için Ermeni tüccar Mattew liderliğindeki bir heyet Portekiz Kralı'na, önce Hindistan'a, ardından Portekiz'e mektuplar göndererek onu Habeşistan adına büyükelçi olarak atamıştır.¹⁶⁹

Kraliçe'nin mektubunun içeriğinde, Hint Okyanusu'nda Portekizlilere karşı verdiği mücadelede mağlup olan Memlûk Devleti'nin yeni bir ordu hazırladığını ve Portekizlilerin Kızıldeniz'e saldırmaya hazırlandıklarını duyduğunu, Medine'yi alabileceğini söylemiştir. Böylece Bâbülmendep Boğazı'nı, Cidde'yi ve hatta Mekke ve Medine'yi ele geçirme imkânını iddia etmiştir. Böylece sadece Memlûk Devleti'ne değil, İslâm âlemine de büyük bir darbe vurulabilirdi. Kraliçe Haylana, Portekiz'in

¹⁶⁷ Yıldırım, *XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz, Basra Körfezi, Yemen ve Habeşistan Politikaları*, 27.

¹⁶⁸ Ali, *Etiyopya-Türkiye İlişkileri: Karşılıklı Şüphe ve Anlaşmazlıktan Karşılıklı Anlayış ve İşbirliğine*, 36.

¹⁶⁹ Seyyid Mustafa Sâlim, *el- Hükmü'l-Osmanî el-Evvel li'l-Yemen* (San'a, 2010), 135.

böyle bir saldırıyı gerçekleştirecek kara gücünden yoksun olduğunu biliyordu. Kendi ülkesi bir kara devletiydi. Birlik kurulduktan sonra Portekizliler ihtiyaç duydukları kara gücüne sahip olacak ve Habeş Krallığı sınırlarını kıyıya kadar genişletecek ve bir kara devleti olmayacaktı. Ancak Kraliçe Haylana, Portekiz yardımı gelmeden ölmüştür.¹⁷⁰ Kısa bir süre sonra Portekiz Kralı I. Manuel, Habeş delegasyonunun taleplerini Kraliyet Yüksek Konseyi'ne sunmuştur. Habeş heyeti, Yüksek Konsey'in Habeşistan'ın Müslümanlara karşı savaşında askeri yardım için bir anlaşmayı onaylamasından önce iki yıl Portekiz'de kalmıştır. Bu iki yıl boyunca Habeş heyetine başkanlık eden Matthew, Portekizlilere Ortodoks mezhep ve özellikle Etiyopyalıların ekonomik durumu hakkında bilgi vermiştir.¹⁷¹

1508'de Hürmüz ve 1510'da Bombay'ın güneyindeki Goa, Hindistan'ın Portekiz valisi Albuquerque'nin egemenliğine girmiştir. Portekiz sömürge yönetiminin merkeziydi. Portekiz valisinin en büyük hırslarından biri Kızıldeniz'deki Haremeyn'in ele geçirilmesiydi. Ancak doğu ticaretini kontrol etmek, stratejik noktaları ele geçirmek ve Portekiz donanmasının henüz bilmediği kıyıları keşfetmek gerekiyordu. Ayrıca Basra Körfezi'ni kontrol etmek için Aden'in alınması zorunluydu. Çünkü Aden, Portekiz savaş gemilerinden kaçan Müslüman gemileri için bir sığınaktı. Bu yönüyle gelişerek Hint mallarının deposu haline gelmiştir.¹⁷²

Portekizliler, Kızıldeniz'e açılan kapının Sokotra değil, Aden olduğunu anlamıştır. Albuquerque, Mısır'daki Memlûk Devleti'nin yeni planlarını bozmak için hızla hazırlıklara hız vermiş ve tamamlamıştır. Aden'i Kızıldeniz'e götürmek için Şubat 1513'te Goa'dan ayrılmıştır. Daha sonra Aden kalesini ele geçirmeye çalışmıştır ama başarısız olmuştur. Albuquerque, kutsal toprakları ele geçirdikten sonra İslâm'ı yok etme ve tüm dünyayı Hıristiyanlaştırma hayallerini gerçekleştirmiş, ardından

¹⁷⁰ Hassan, *el-Müslimün fi'l-Habeşe: el-Karnü'l-Âşir el-Hicri es-Sâdis Aşar el-Milâdi*, 35.

¹⁷¹ Ğassan Ali Mohamed Er-Ramah, *Sirâu'l-Müslümin ma'al- Purtakaliyyin fi'l-Bahri'l-Ahmer Hilâle'l-Karni'l-Âşiri'l-Hicri es-Sâdis Aşar el-Milâdi* (Mekke: Ümül'l-Kurra Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1981), 98.

¹⁷² Hulûsi Yavuz, "XVI. Asır İslâm Dünyasında Osmanlı-Portekiz Mücadelesinin Sebepleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1985), 63.

Cidde'ye giderek oraya inmek istemiştir. Sonuç olarak Cidde'ye ne inebilmiştir ne de yaklaşabilmiştir.¹⁷³

İki yıldan kısa bir süre sonra, 13 Şubat 1520'de, Portekiz Hindistan Valisi Diogo Lopes de Sequeira liderliğindeki 24 geminin taşıdığı 3.000 kişilik bir birlik Hindistan'dan yola çıkmıştır. Kızıldeniz'de Osmanlı donanması olmadığı için sefer Massavva'ya yönelmiştir. Habeşistan Krallığı'na gönderilecek olan Portekizli bir elçiyle birlikte Massavva'ya inmiştir. Habeş Krallığı'na Portekiz desteği bu tarihte başlamıştır.¹⁷⁴

1531'de İmam Ahmed, Habeş Krallığı'nın başkenti Axiom'u ve ardından Tigre, Madra, Gojam ve Nube topraklarını fethetmiştir. Daha sonra Sevari ve Sernin'den yararlanmıştır. Topraklarını ve başkentinin çoğunu kaybeden Lebna Dengel, Portekiz Kralı'ndan yardım istemek için iç bölgelere çekilmiştir. Portekiz Kralı da Hindistan'dan bir yardım gücü göndermeye karar vermiştir. Ancak Osmanlı Devleti bölgede yeni bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu 1538'de Yemen'in kontrolünü ele geçirmiştir ve Aden de dâhil olmak üzere sahili ve şehirleri askeri garnizon haline getirmiştir. Öte yandan Kızıldeniz'i kontrol eden bir Osmanlı donanması bulunmaktaydı. Ancak Portekiz'in 1541'de Süveyş'e yaptığı baskın sırasında Christopher da Gama komutasındaki dört yüz asker Massavva'ya çıkmayı başarmıştır.¹⁷⁵

Bu desteğin yanı sıra Habeş ordusuna da silahlı destek verilmiştir. Lebna Dengel'in halefi olan yeni kral Galawdevos (Claudius, 1540-1559), silah üstünlüğünden dolayı İmam Ahmed Gurey ile yaptığı savaşları kazanmaya başlamıştır.¹⁷⁶

Portekiz-Habeş birliklerinin ilk saldırısı 4 Nisan 1542'de gerçekleşmiştir. Christopher da Gama ordusunu piyade tümenlerine dönüştürmüştür ve onları İmam

¹⁷³ Yıldırım, *XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz, Basra Körfezi, Yemen ve Habeşistan Politikaları*, 30-31.

¹⁷⁴ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, 6.

¹⁷⁵ Ali, *Etiyopya-Türkiye İlişkileri: Karşılıklı Şüphe ve Anlaşmazlıktan Karşılıklı Anlayış ve İşbirliğine*, 43.

¹⁷⁶ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, 20.

Ahmed'in askerlerine karşı yönlendirmiştir. Ayrıca art arda gelen Müslüman baskınlarını tüfek ve toplarla püskürtmüştür. Çatışma sonucunda İmam Ahmed yaralanmış ve Emirlik birlikleri geri çekilmiştir. Portekiz ve Habeş kuvvetleri, kayıplar veren dağılık Müslüman askerlere yeniden saldırmıştır. Sonraki günlerde İmam Ahmed'in kuvvetleri yeni askerlerle takviye edilmiştir. Hızlı hareket edilmesi gerektiğini anlayan Christopher da Gama, 16 Nisan'da İmam Ahmed'in kampına bir piyade saldırısı başlatmıştır. İmam Ahmed'in süvarileri Portekiz-Habeş kuvvetlerini bozguna uğratmıştır. Savaş sırasında İmam Ahmed'in atlıları Portekiz kuvvetlerini toplarla dağıtmıştır. İmam Ahmed'in ordusunun güneye hareket etmesinden on gün sonra iki ordu yeniden karşılaşmıştır. Ancak yağmur mevsiminin başlaması, Gama'nın İmam Ahmed'i üçüncü kez kuşatmasını engellemiştir. Da Gama, Asenge Gölü yakınlarındaki Vofla'da bir kış kampı kurmuştur. İmam Ahmed savaşta yaralanmış ve geri çekilmek zorunda kalmıştır. Ancak yardım için Osmanlılara bir mesaj göndermeyi başarmıştır.¹⁷⁷

2.4. Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika'daki Adel Sultanlığı'na Yardımı

Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu güney komşularına farklı bakmaya başlamıştır. Bu ilgi, Habeşli Müslümanlar gibi doğu ticaretinin güvenliği ile ilgiliydi. Nitekim Osmanlı Devleti güneyde Habeşistan müslümanlarını ve Müslüman emirliklerini tanımış, Yemen'in Zebid şehrinde yöneticileri aracılığıyla güneydeki olayları izlemiştir. Habeşistan'da Müslüman ve Hristiyan Habeşliler arasında yaşanan mücadele, hem Osmanlıların hem de Portekiz'in ülkenin içişlerine müdahale etmesine olanak sağlamıştır.¹⁷⁸

Bu nedenle Osmanlılara İslâm dünyasını ve kutsal mekânlarını korumak için büyük bir sorumluluk verilmiştir. Osmanlılar, kısa süreliğine de olsa Müslüman emirlikler üzerindeki hâkimiyetlerini başarıyla kurmuşlardır. Bu durum Hristiyan Habeş hükümdarlarını olumsuz etkilemiştir. Çünkü bu emirlikler kuzeydoğu sınırında ve bazı kıyı bölgelerinde yer almaktadır. Bu durum bölge Müslümanları ile Habeş

¹⁷⁷ Ali, *Etiyopya-Türkiye İlişkileri: Karşılıklı Şüphe ve Anlaşmazlıktan Karşılıklı Anlayış ve İşbirliğine*, 44-45.

¹⁷⁸ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, 23.

hükümeti arasında bir miktar gerginlik yaratmıştır. Sonuç olarak, her biri varlığını ve gücünü korumaya çalışmıştır. Bu nedenle aralarında birçok savaş olmuştur. Bu savaşlar yeni olarak Habeşistan'da Süleyman hanedanının ve daha sonra Siyon hanedanının (1314-1342) kurucusu Bekun Emlak (1270-1285) tarafından oluşturulmuştur.¹⁷⁹

Bu aşamada İmam Ahmed İbrahim Gurey, Harar Sultanlığı'nın başındaydı ve Habeş kontrolündeki bölgelere düzenli olarak baskınlar düzenlemiştir. 15. yüzyılın özelliği, bu savaşlar meydana geldiğinde Müslümanların büyük bir coşkuyla iç bölgelere taşınmasıydı. Ancak önceki savaşlarda, çatışmalar Habeşistan sınırındaki bölgelerin ötesine geçmemiştir. 15. yüzyılda Habeşistan ile İslâm emirlikleri arasındaki savaşların bir özelliği de yerel ölçekli mücadeleler olmalarıydı. Aynı zamanda, yeni dış güçler Afrika'nın bu kısmına ilgi göstermeye başlamışlardır ve çıkarlarını bölgeye girmek, bölgede kalmak veya kontrol etmek olarak görmüşlerdir. Osmanlı İmparatorluğu ve bölge için savaşmaya başlayan Portekizlileri tasvir etmekteydi. Osmanlı'nın Avrupa ile meşgul olduğu bu dönemde Portekizliler, Kızıldeniz kıyılarıyla ilişkilerini birçok yönden geliştirmeye çalışmışlardır. 1509'da Hint Okyanusu'ndaki Duyu Muharebesi'nde Memlûkler'in Portekizliler'e yenilmesinin ardından Osmanlı'nın bölge ile doğrudan ilgilenme zamanı gelmişti. Bir yandan Kızıldeniz kıyılarında ve Somali kıyısındaki Babü'l-Mendeb Boğazı'nda kendilerini gösterme zamanı gelmişti.¹⁸⁰

Osmanlı İmparatorluğu için Mısır'ı fethetmek, İslâmi bir cephe oluşturmak, Müslümanların kutsal yerlerini güvence altına almak, Kızıldeniz'i kontrol etmek ve ticaret merkezlerine hâkim olmak anlamına gelmekteydi. Ayrıca Portekiz ticaret yollarının ve hareketlerinin kesilmesi, felç edilmesi ve tasfiye edilmesi, ardından da Hindistan ticaret tekelinin sona erdirilmesi Osmanlı Devleti'nin hedefleriydi. Bunun için Osmanlı Devleti, Kızıldeniz'deki planını uygulamaya başlamıştır. Sultan I. Selim, Mısır MemlûkSultanı Kansu Gavri'yi mağlup ettikten sonra, komutan Sinan Paşa'yı

¹⁷⁹ Abdulhalim, *el-Alâkatu's-Siyâsiyye beyne Müslimi'z-Zeyla ve'n-Nesâre'l-Habeşe fi'l-Usûri'l-Vusta*, 31.

¹⁸⁰ Nebil Abdulhayî Rıdvan, *ed-Devletü'l-Osmaniyye ve Ğarbiyyu'l-Cezîrati'l-Arabiyye Ba'd İftitâhi Kanati's-Suveys (M.1869-1908/H.1286-1326)* (Cidde: Kral Abdülaziz Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1981), 7-8.

Arap ülkelerine göndererek hükümdar ve liderlere boyun eğdirmiştir. Aynı zamanda Kızıldeniz'in doğu kıyısındaki tüm limanları ele geçiren Osmanlılar, 1519'da burada küçük bir donanma kurarak Portekiz ticaret gemilerine saldırmak için Zeyla şehri başta olmak üzere Somali kıyılarına gitmişlerdir.¹⁸¹

Osmanlı İmparatorluğu, Portekiz etkisini ortadan kaldırmak ve Doğu Afrika'daki İslâm emirliklerini desteklemek için Aden'i Yemen'de stratejik bir merkez olarak seçmiştir. İmam Ahmed İbrahim önderliğinde İslâm Emirlikleri üzerindeki Portekiz baskısını hafifletmeyi başarmıştır. Osmanlı Devleti, gemilerine Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nda hizmet vermek için Süveyş'te bir tersane inşa etmiş ve özellikle Afrika Boynuzu'ndan Hint Okyanusu ve Kızıldeniz'e kadar uzanan kıyıları boyunca Asya ve Afrika'daki birçok liman bu amaçla kullanılmıştır.¹⁸² O sıralarda Osmanlı Devleti, Doğu Afrika kıyılarının bu bölümünden tüm bölgeyi kontrol etmeye başlamış ve İslâm emirlikleri ile güçlü ilişkiler kurabilmiştir. Kızıldeniz'in batı kıyılarını kontrol ederek Hindistan ticaret yolunda üstünlüğünü sağlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu bölgede güçlü bir müttefik ararken, İslâm Emirlikleri, özellikle Habeşistan'a karşı yapılan 1508 savaşlarında kendilerine destek olacak müttefikler aramıştır.¹⁸³

Bu durumda Afrika Boynuzu'nda etkili olmak isteyen, Portekiz'e karşı savaşan ve nüfuzu ortadan kaldırmak isteyen Adal Sultanlığı ile İslâm Emirlikleri arasında yeni bir ittifak kurulmuştur. Habeşliler ve tüm bölgesel yönetimin ortak çıkarları ve dini inançları nedeniyle iki taraf arasında kolay bir ittifak kurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, İmam Ahmed İbrahim Gurey'in yeni cepheye liderlik edebileceğini görmüştür ve ona para, adam ve ateşli silahlar sağlamıştır. Osmanlı subaylarının İmam Ahmed İbrahim Gurey'in askerlere verdiği eğitim, zaferde büyük rol oynamıştır. Bu süreçte İmam Ahmed İbrahim Gurey'in kuvvetleri durmadan Habeşistan'a hakim olmuş ve Habeş kuvvetleri bu ilerlemeyi durduramamıştır.¹⁸⁴

¹⁸¹ Muhammed el-Mutesim Seyyid, *Duvel islâmiyye fi Şarki İfrîkiyâ " Harar ve's-Sûmâl"* (Kahire: 1964), 33-34.

¹⁸² Mâh, *Vesâik 'es-Somâl ve'l-Habeşe ve Eriterye*, 170.

¹⁸³ Mâh, *Vesâik 'es-Somâl ve'l-Habeşe ve Eriterye*, 170.

¹⁸⁴ Neval Hamza Yusuf, *el-Cihâdu'l-İslâmî fi Şarki İfrîkiyâ fi'l-Karni'l-Aşiri'l-Hicri ve's-Sâdis Aşar el-Miladî*, (Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Doktora Tezi, 1987), 241.

Savaş ilerledikçe, Osmanlı Yemen Valisi Mustafa Paşa en-Naşşar, tüfekler ve on ağır topla donanmış 500 ila 900 asker göndermiştir. İmam Ahmed Gurey'in desteği geldiğinde, Adel İslâmi Sultanlığı Portekiz'i ve onun Habeşli müttefiklerini yenmiştir. Ayrıca Portekiz liderinin İmam Ahmed İbrahim Gurey'in güçleri tarafından yakalanması, Portekiz askerlerinin çoğunun yok olmasına yol açmıştır. Bu zaferden sonra Osmanlı kuvvetleri Zubayda'ya geri dönmüştür.¹⁸⁵

Bu süreçte Osmanlı ve Portekiz devletlerinin her biri Kızıldeniz'e hâkim olmaya ve ticaret merkezlerini kontrol etmeye çalışmıştır. Osmanlılar, Portekiz ile ticareti tekelleştirmek için Portekiz ticaret yolunu kesmeye çalışmıştır. Osmanlıların Kızıldeniz'in batı kıyılarına hâkim olmadan Hint ticaretini tamamen ele geçiremeyeceğine inanılıyordu. Aynı zamanda Portekizliler, ticari ilişkiler kurmak için Doğu Afrika kıyılarında şehirler aramıştır.¹⁸⁶

Adel Sultanlığı'nda İslâm ordularının eline top, tüfek ve diğer savaş teçhizatı gibi yeni silahlar geçmesine rağmen, Habeşliler kılıç, mızrak ve oklara bel bağlamışlardır. Habeş Kraliçesi, Portekiz'in Hint Okyanusu'ndaki başarılarını duyunca, Adel Sultanlığı Emirleri gibi büyük dış güçlerle birleşmeye karar vermiş ve onlara yönelmiştir. Hindistan'a yerleştikten sonra Portekizliler, Doğu Afrika'nın bazı bölgelerinde nüfuzlarını genişletmeyi ciddi olarak düşünmüşlerdir. Bu nedenle Habeş Kraliçesi, Portekiz Kralı'na bir davet göndermiştir. Portekizliler de Habeş kraliçesinin çağrısına çabuk ve olumlu karşılık vermişlerdir. O dönemde yeni Habeş-Portekiz ittifakının tehdidini fark eden Osmanlı Devleti, ittifakı bozmak ve hedeflerini durdurmak için Adel Sultanlığı ile anlaşmaları hızlandırmış, onlara para, asker ve modern tesisler sağlamıştır.¹⁸⁷ İmam Ahmed, Osmanlıların yardımıyla 28 Ağustos 1542'de Afla Vadisi Savaşı'nda Galawdevos ve müttefiki Christopher da Gama'yı yenmeyi başarmıştır. Portekizlilerin çoğu savaşta öldüğü gibi Christopher da Gama da yakalanmıştır. Geride bıraktıkları top ve diğer silah ve mühimmatlara el konulmuştur.

¹⁸⁵ Mâh, *Vesâik 'es-Somâl ve'l-Habeşe ve Eriterye*, 172.

¹⁸⁶ Muhammed Ferîd Seyyid Hajaj, 19.

¹⁸⁷ Mâh, *Vesâik 'es-Somâl ve'l-Habeşe ve Eriterye*, 170-171.

Osmanlı Devleti'nin itirazlarına rağmen esir alınan Christopher da Gama'nın başı kesilmiştir.¹⁸⁸

Hint Okyanusu'nun en güçlü askeri komutanı Christopher da Gama'nın ölümüyle Portekiz Devleti büyük zarar görmüştür. Ancak Habeşistan'ı tehdit eden İmam Ahmed'e karşı yeni girişimlerde bulunulmuştur. Çünkü İmam Ahmed, Habeşistan'ın doğusunda ve güneyinde geniş bir alanı işgal etmiştir.¹⁸⁹ Habeş-Portekiz birleşik güçleri, 28 Şubat 1543'te Batı Begemder'deki Voyna Dağı Savaşı'nda İmam Ahmed'in ordusuyla bir kez daha karşı karşıya gelmiştir. İmam Ahmed bu savaşta şehit olmuş ve oğlu Muhammet de yakalanmıştır. Liderlerinin kaybının ardından, Birleşik Emirlikler ordusu da dağılmıştır. Böylelikle dengeler değişmiş ve on dört yaşındayken mücadeleyi başlayan Müslüman yönetim neredeyse bir gecede çökmüştür.¹⁹⁰

İmam Ahmed İbrahim 1543'te vefat ettikten sonra Habeşistan'daki Müslümanların nüfuzu azalmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti, Kızıldeniz'in batı kıyısına önem verdiği halde Portekizliler özellikle İslâm ülkelerinde genişlemeye devam etmiştir. İmam Ahmed İbrahim Gurey şehit düştükten sonra Portekizliler Somali'nin bazı kıyılarını işgal etmiştir.¹⁹¹ Ancak Osmanlı donanması Sinan Paşa liderliğinde 1554'te Portekizlileri hezimete uğrattı genel olarak Kızıldeniz'in batı kıyılarını ve özel olarak Zeyla ve Berbera gibi liman şehirlerini ele geçirerek Portekizlileri oradan çıkarmıştır. Bu sırada Osmanlılar, İmam Ahmed İbrahim Gurey'in mücadelesini ve Kızıldeniz'in Afrika kıyılarındaki İslâmi eserlerin taşınması, korunması ve bakımının yapılmasını tarihi bir miras olarak görmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nin bu bölgedeki hâkimiyeti 1263/1854 tarihine kadar sürmüştür. Doğu Afrika, özellikle Kızıldeniz'in batısındaki bölgeleri, Özdemir Paşa'nın kurduğu Habeşistan Eyaleti Osmanlı hâkimiyetine tabi idi.¹⁹² Bu vilayetin durumu

¹⁸⁸ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, 28.

¹⁸⁹ Hassan, *el-Müslimün fi'l-Habeşe: el-Karnü'l-Âşir el-Hicri es-Sâdis Aşar el-Milâdi*, 136.

¹⁹⁰ Ali, *Etiyopya-Türkiye İlişkileri: Karşılıklı Şüpheler ve Anlaşmazlıktan Karşılıklı Anlayış ve İşbirliğine*, 46.

¹⁹¹ Camil Abdullah el-Mısri, *Hâziru'l-Âlami'l-İslâmi ve Kadâya'l-Muâsira* (Münevvera: el-Medînetu'l-1987), 2/47.

¹⁹² Ahmed Muhammed eş-Şâmesî, *es-Sirâ' el-Portuğâlî el-Osmânî fi'l-Karnî'-Sâdis Aşer*, (Rasu'l-Haymeh, Merkez ed-Dirâsât ve'l-Vesâik, 2013), 184 – 185.

kötüleştikten sonra Osmanlı Devleti'ne tabi olan Hicaz Valiliği'ne bağlanmıştır. Osmanlılar, savaşa giden ve savaştan gelen ordularının istirahat etmesi için Zeyla, Berbera ve Massava'yı deniz üssü olarak kullanmıştır.¹⁹³

2. 5. Sudan'da Osmanlı Hâkimiyeti

Osmanlı Devleti'nin Arap Yarımadası'ndaki hâkimiyeti Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren dir. Osmanlı Devleti'nin Afrika ile ilgilenmesi ve yayılması 1517 yılında Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethi ve akabinde Sudan'da kendilerini göstermesi ile ortaya çıkmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin İslâm dünyasındaki prestiji önemli ölçüde artmıştır.¹⁹⁴

Kutsal toprakların Osmanlı Devleti'nin idaresi altına girmesi ve Müslümanları himayesi, Sudan'daki yerel padişahları Osmanlı Devleti'ne tabi kılmıştır. Bu anlamda din, yerel Sudanlı Müslüman padişahların Osmanlı Devleti'ne sadakatinde en önemli faktör olmuştur.¹⁹⁵ Sultan Selim Mısır'ı fethettikten sonra Sudanlı Müslümanlar Kahire'ye çeşitli elçiler ve temsilciler göndererek Osmanlı yönetimini kabul etmişlerdir. Bu nedenle Osmanlı Devleti Mısır'ı ele geçirdiğinde Sudan üzerindeki etkisi ortaya çıkmaya başlamıştır.¹⁹⁶

Yavuz Sultan Selim döneminde Kuzey Sudan ve Kızıldeniz kıyılarına yönelik çeşitli askeri harekât düzenlenmiş ve böylece Osmanlı Devleti'nin Sudan'daki hâkimiyeti başlamıştır. Böylece Osmanlı Devleti, kendisi için önemli bir ticaret yolu olan Kızıldeniz'de egemenlik kazanmıştır.¹⁹⁷ 1517 yılından sonra Kızıldeniz kıyılarına hâkim olmaya başlayan Osmanlılar, Sudan'ın en önemli yerel saltanatlarından biri olan Func Sultanlığı ile karşılaşmıştır. Kuzey Sudan bölgesindeki Func Sultanlığı topraklarının Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethi ile Func Sultanlığı'nın

¹⁹³ Muhammet Salih Sarar, *Tarihu's-Sûdân, Bahru'l- Ahmer*, (Beyrut: İklîmu'l-Becâ, 1962), 110.

¹⁹⁴ Numan Hazar, "Türklerin Afrika ile İlişkilerinin Kısa Tarihçesi", *Türkler*, ed. Hasan Celâl Güzel - Kemal Çiçek -Salim Koca (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 13/23.

¹⁹⁵ Tarig Mohamed Nour, "Siyah Afrika'da Osmanlı Şehirleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/ 6 (2005), 151.

¹⁹⁶ Tarig Mohamed Nour, "Siyah Afrika'da Osmanlı Şehirleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/ 6 (2005), 151.

¹⁹⁷ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, 75.

egemenliği ortadan kalkmıştır.¹⁹⁸ Sudan valiliğine atanan zdemir Paşa, Nil'in güneyine giderek ve bazı bölgelere çeşitli seferler düzenleyerek buradaki aşiretleri Osmanlı devletine katmıştır. zdemir Paşa komutasındaki Osmanlı askeri kuvvetleri Say ve Mağrak şehirlerini ele geirmıştir. Kızıldeniz, Osmanlı İmparatorluğu için önemli bir ticaret yolu haline gelmiştir. Osmanlılar bölgede g kazanmak için Kızıldeniz'i Portekiz'e kapatmak için çeşitli çabalar sarf etmişlerdir.¹⁹⁹ Kızıldeniz ve Sudan kıyılarını Portekizlilerden korumak için bölgeyi tahkim etmişler ve Sultan Selim döneminde tayin edilen Selman Reis Kızıldeniz'de Portekizlilere karşı ciddi bir mücadeleye öncülük etmiştir.²⁰⁰

Selman Reis, Sevvakin'i Kızıldeniz'in güvenliğini sağlamak için çok stratejik bir merkez olarak grmştir. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun Kızıldeniz'deki Portekiz tehditlerine karşı koymasının yolu açılmıştır. Yavuz Sultan Selim, Nûbe bölgesini Osmanlı Devleti'ne katmak için çeşitli girişimlerde bulunmuş, Kk Sinan Paşa Nûbe'ye tayin edilmiş ve Türkler bölgeye yerleşerek Nûbe bölgesinin kontrolünü sağlamış, Kızıldeniz ve Sevvakin Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir.²⁰¹ Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetinden endişe duyan Portekizliler, Kızıldeniz'deki Osmanlı hâkimiyetini ortadan kaldırmak ve Osmanlı deniz kuvvetlerini yok etmek için büyük bir donanma oluşturmuşlar ve 22 şubat 1541'de Sevvakin'e ulaşmışlardır. 8 Mart 1541'de Portekizliler Sevvakin'e saldırıp ağır bir şekilde yağmaladıktan sonra boş kasabayı ve limandaki gemileri ateşe vermişler ve böylece 1541'de Sevvakin'i ele geirmışlerdir.²⁰²

16. yüzyılda Etiyopya'daki Hristiyanlara ve Osmanlı Devleti'ne karşı çıkarak Kızıldeniz'deki konumlarını sağlamlaştıran Portekizliler, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki nüfuzunu ciddi şekilde zedelemeyi başarmışlardır. Bu durum neticesinde

¹⁹⁸ Andrew C. S. Peacock, "The Ottomans and the Funj Sultanate in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 75/1 (2012), 87-111.

¹⁹⁹ Yusuf Sarıay, *Otoman Archives and Ethio-Otoman Relations* (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2001), 10.

²⁰⁰ İdris Bostan, "Selman Reis", *DİA* (2009), 26/444-446.

²⁰¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Devleti'nin Arap Topraklarına Yayılışı", *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri, IRCICA* (İstanbul: 2000), 61.

²⁰² Nikolay İvanov, *Osmanlıların Arap lkelerini Fethi (1516-1574)*, ev. İlyas Kemaloğlu - Rakhat Abdieva (Ankara: Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, 2013), 151-159.

Sudan ve Doğu Afrika'daki Müslümanların varlığı tehdit altına girmiştir. Osmanlı Devleti'nin askeri desteğinden mahrum kalan Sudanlı Müslümanlar, Hristiyan Etiyopya-Portekiz ittifakına karşı kendilerini savunamaz hale gelmişlerdir. Bu durumda Osmanlı Devleti, bölge Müslümanlarını korumak ve Kızıldeniz'de kaybettiği üstünlüğünü yeniden kazanmak için Sudan'a sefer düzenleme kararı almıştır. Osmanlı Devleti ticaret yollarının kontrolü için Kızıldeniz'de Portekizliler ile mücadeleye devam etmiş ve Sevvakin bu yönde Portekiz tarafından ele geçirilen engellenmiştir.²⁰³

Sevvakin'in Osmanlı Devleti'ne ilhakı, ileride planlanıp icra edilecek olan Habeş harekâtının temelini oluşturmuştur. Sevvakin'in idari liderliğinde Mısır'ın eyalet başkenti olarak kurulmuş ve 10 Nisan 1554'te Abdülbaki Bey ilk sancak beyi olarak atanmıştır.²⁰⁴ Ayrıca Özdemir Paşa bu operasyondan sonra İstanbul'a gelerek Habeş eyaleti ile ilgili operasyon ve teşkilatı kanûnî bildirmiştir.²⁰⁵ Osmanlı İmparatorluğu, Habeşistan'ı ve Kızıldeniz'in batı kıyılarını tamamen kontrol etmek için yüzünü Doğu Afrika'ya çevirmiş ve 1555'te Habeşistan Eyaleti'ni kurmuştur.²⁰⁶ Bölge merkezi Sevvakin Adası olmakla birlikte; Habeşistan Eyaleti, Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika'da ciddi bir avantaj elde etmesini sağlamıştır.²⁰⁷ Özdemir Paşa, Kızıldeniz'de çeşitli fetihler yapmış ve Kızıldeniz kıyılarının büyük bir bölümü Habeşistan Devleti'nin sınırlarına dâhil edilmiştir.²⁰⁸

Sudan'daki Osmanlı idarecileri, Kızıldeniz ve Sevvakin civarındaki bölgeleri Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine bağlamak için Sevvakin ile Nil Nehri arasındaki bölgede çeşitli fetihler gerçekleştirmişlerdir. Bu bağlamda 1556 yılından 1584 yılına kadar Func Sultanlığı ve Habeşistan toprakları üzerine yeni bir fetih harekâtı

²⁰³ Salih Özbaran, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu: Onaltıncı Yüzyılda Ticâret Yolları Üzerinde Türk-Portekiz Rekâbet ve İlişkileri", *Tarih Dergisi / Turkish Journal of History*, 31 (2011), 65-146.

²⁰⁴ BOA, *Kâmil Kepeci Defter Kataloğu*, Divan-ı Hümayun Ruus Kalemi, 1/78.

²⁰⁵ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, 35.

²⁰⁶ BOA, *Divân-ı Hümayun Ruûs Defterleri*, Kâmil Kepeci Tasnifi, 212.

²⁰⁷ Ahmet Kavas, "Afrika'da Türklerin Hâkimiyeti ve Kurdukları Devletler", *Türkler*, ed. Hasan Celâl Güzel - Kemal Çiçek - Salim Koca, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 9/579.

²⁰⁸ BOA, *Kâmil Kepeci Defter Kataloğu*, Divan-ı Hümayun Ruus Kalemi, 1/212.

düzenlenecektir. Böylece Doğu Afrika'daki kaynaklar ve ticaret yollarının Osmanlı Devleti'nin eline geçmesi sağlanacaktır.²⁰⁹

Özdemir Paşa Sevvakin'den sonra Dongola Hıristiyan Krallığı üzerine bir askeri seferi düzenleyerek Dongola'yı fethetmiştir. Özdemir Paşa'nın Dongola fethinden sonra bölgeye çok sayıda Müslüman Arap kabilesi yerleşmiştir. Ayrıca bölgede yaşayan Hıristiyanların da gönüllerini kazanmak amacıyla savaş yerine barış içinde yaşanacak bir ortam oluşmasının zemini de hazırlanmıştır.²¹⁰

Özdemir Paşa, Sudan'ı çok iyi tanıyan bir şahsiyet olup askerler arasında oldukça sevilmiştir, Mısır'da 3000 kişilik bir kuvveti tesis ettikten sonra, 1555'te Nil boyunca bir askerî harekât düzenlemiştir.²¹¹ Özdemir Paşa komutasındaki askerî kuvvetler Nûbe'ye girmiş ve orada Osmanlı hâkimiyetinin temelini sağlamlaştırmıştır. Böylece Sudan'ın bazı bölgeleri ile Kızıldeniz kıyılarını Habeş Eyaleti sınırlarına dâhil etmiştir.²¹²

16. yüzyılda Osmanlı Devleti Kızıldeniz sahillerini Portekizlilerden kurtarmış ve Özdemir Paşa döneminde de Sudan'ın Kızıldeniz kıyılarında mutlak bir hâkimiyet sağlamışlardır.²¹³ Bir başka ifadeyle Özdemir Paşa döneminde Osmanlı Devleti, Nûbe'nin aşağı bölgelerini Habeşistan Eyaleti sınırlarına dâhil etmiştir. Yukarı Nûbe ve Func toprakları da Osmanlı İmparatorluğu'na dâhil edilmiştir. Bölgenin bazı Func Sultanları Osmanlı Devleti ile işbirliği yaparak Hristiyanlara karşı Osmanlı Devleti'ni desteklemişlerdir. Ancak Nûbe, Dongola ve Kerri'deki bazı Bedevî aşiretleri Sudan'daki Osmanlı yönetimine direnmiştir.²¹⁴

Sonuç olarak Sudan, iç savaşlara ve Bedevî muhalefetine rağmen Osmanlı egemenliğinde kalmıştır. Sudan'ın fiili üst bölgeleri Osmanlı Devleti'nin yönetimini kabul etmiş, ancak Habeşistan eyaletinin sınırları içine girmemiştir.²¹⁵ 1561 yılında

²⁰⁹ Hıfzı Topuz, *Kara Afrika* (İstanbul: Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971), 149-151.

²¹⁰ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, 70-103.

²¹¹ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, 37.

²¹² Cengiz Orhonlu, "Habeş Eyaleti", *DİA* (1996), 4/363-367.

²¹³ Kavas, *Afrika'da Türklerin Hâkimiyet ve Kurdukları Devletler*, 579.

²¹⁴ İvanov, *Osmanlıların Arap Ülkelerini Fethi (1516-1574)*, 162-164.

²¹⁵ Tuğrul Oğuzhan Yılmaz, "Türklerin Sudan'daki Hâkimiyet ve İdaresi", *Türk Dünyası Araştırmaları (TDA)* 118/233 (2018), 11.

Özdemir Paşa, Sudan'ın güneydoğusunda yaşayan Becâ kabilesine karşı bir askeri harekât düzenlemiştir. Ancak bölgenin uzaklığı, uzun yolculuk ve sert iklim şartları nedeniyle Özdemir Paşa ve birçok asker hastalanmıştır. Bu nedenle Osmanlı kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmıştır.²¹⁶ Özdemir Paşa bu operasyondan bir yıl sonra vefat etmiştir.

Özdemir Paşa'nın hayatını kaybetmesiyle 1561 yılında Habeşistan eyaleti yönetimine oğlu Osman Paşa getirilmiştir. Osman Paşa döneminde Sudan'ın Kızıldeniz kıyıları tamamıyla Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir.²¹⁷ Özdemir Paşa döneminde Sudan ve Sevvakin'in Osmanlı hâkimiyetini kabul eden kabilelerin 1564 yılında Osmanlı Devleti'ne isyan ederek su kaynaklarına saldırımları Sevvakin'de büyük bir karışıklığa neden olmuştur.²¹⁸ Osman Paşa, Habeşistan eyaletinde geçirdiği yedi yıl boyunca Sudan'da güvenlik için çalışmış ve Sevvakin şehrinin isyancı aşiretlerin elinden geri alınmasını sağlamıştır. Ayrıca Func Sultanlığı'nın Arap aşiretlerinin Sevvakin'e yönelik saldırılarını önlemek için Mısırlı bir çavuş Yakup Bey'i 1564 yılında Sevvakin'e bağımsız bir sancak beyi olarak atamıştır.²¹⁹

1565 yılında Osmanlı Devleti, Nil boyunca bir askeri harekât düzenlemiştir. Osmanlı kuvvetlerinin ilk hedefi İbrim bölgesi olmuş ve müstakil bir eyalet haline getirilmiştir, bu durumda Func Sultanlığı ile karşı karşıya gelinmiştir. İbrim bölgesinde yaşayan Arap kabileleri ve yöneticileri ile savaştan Osmanlı kuvvetlerinin ikinci hamleleri Say ve İbrim kalelerini ele geçirmektir. Osmanlı Devleti Func Sultanlığı'nın saldırılarından bölgeyi korumak için İbrim ve Say kalelerini inşa etmiştir. Bu kaleler sadece Func Sultanlığı'nın saldırılarını önlemek amacıyla inşa edilmemiştir. Bu dönemde Avrupa devletlerinin bölgeyi ele geçirme girişimleri de artmıştır. Osmanlı Devleti, batıdan gelen bölgesel tehditleri savuşturmak ve Kızıldeniz'i korumak için Hicaz, Habeşistan, Yemen ve Süveyş'teki kalelerin

²¹⁶ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, 47.

²¹⁷ Reyhan Şahin Allahverdi, "Kızıldeniz'de Osmanlı Hâkimiyeti: Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Habeşistan Beylerbeyliği (1561-1567)", *Studies of the Ottoman Domain*, 3/5 (2013), 66-79.

²¹⁸ BOA, *Divân-ı Hümayun Ruûs Defterleri*, Kâmil Kepeci Tasnifi, 168.

²¹⁹ BOA, *Divân-ı Hümayun Ahkâm, Muhtelif Kayıtlar*, Kâmil Kepeci Tasnifi, 525.

yenilenmesini emretmiştir. Bu bağlamda yeni kale Sevvakin’de yaptırılmıştır.²²⁰ Osmanlı Devleti’nin bölgedeki hâkimiyetinin iki önemli simgesi olan Say ve İbrim kaleleri 1794 yılına kadar bölgede varlığını sürdürmüş ve Osmanlı birliklerinin maaşı Kahire’de Osmanlı yetkilileri ile görüşmüştür. 1573 yılında Rıdvan Bey döneminde Osmanlılar İbrim Sancağı’nı Habeş eyaletine bağlamışlardır.²²¹ 1579’da Abdi Bey, İbrim’e sancak beyi olarak tayin edilmiştir. 1584 yılında Osmanlılar Mahas bölgesini fethederek sancak haline getirmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu altın, sakız ve fildişi kaynaklarını kontrol ederek bölgeden önemli ekonomik faydalar elde etmiştir. Osmanlılar, Func Sultanlığı’nı fethetmek için Mahas bölgesinde bir üs kurmuştur. Osmanlı İmparatorluğu ve Func Sultanlığı güçleri, Mahas ilçesinin 10 km güneyindeki Hannek’te kıyasıya savaşmıştır. Ayrıca Osmanlı kuvvetleri birkaç yıl sonra Func Sultanlığı topraklarını tamamen ele geçirmiştir. Osmanlı Devleti’nin bölgedeki ilerleyişi 1584 yılına kadar devam etmiş ve 1820 yılına gelindiğinde Hannek bölgesinde mutlak hâkimiyet sağlanmıştır.²²²

Asya, Afrika ve Avrupa ile bir temas noktası ve kıta ticaret ağını destekleyen önemli bir merkez olan Osmanlı Devleti, Kızıldeniz kıyısındaki Mısır’a hâkimdi.²²³ 17. yüzyılda Sudan’dan gelen Sinnar ve Sevvakin gibi ticaret kervanları için Mısır ile Osmanlı Devleti’nin Hicaz eyaletleri arasında kalıcı bir ticaret yolu kurulmuştur. Batı sömürgeciliğinin Doğu Afrika bölgesine nüfuz etmesi, Osmanlı İmparatorluğu’nun Kızıldeniz’deki fetihleriyle uzun yıllar başarıyla engellenmiştir.²²⁴ Osmanlı Devleti’nin Sudan’daki temsili statüsüne rağmen Mısır ve Sudan’daki modernleşme hareketlerinin üstadı Mehmet Ali Paşa, Mısır’daki etki alanını genişletmek ve Sudan topraklarını egemenliğine katmak istemiştir. Sudan’ın bugünkü siyasi sınırları Osmanlı İmparatorluğu döneminde belirlenmiş olsa da Sudan, Osmanlı Devleti ile bağlarını ağırlıklı olarak Mısır ve Libya üzerinden sürdürmüştür.²²⁵ Sudan’da Osmanlı hâkimiyetinin tam olarak kurulması Mehmet Ali Paşa’nın saltanatı ile başlamaktadır.

²²⁰ BOA, *Osmanlı İdaresinde Sudan*, 26-37.

²²¹ BOA, *Divân-ı Hümayun Ruûs Defterleri*, Kâmil Kepeci Tasnifi, 304.

²²² Yusuf Fadl Hasan, “Sudan Özelinde Türk-Afrika İlişkilerinin Bazı Yönleri”, Çev. Hasret Dikici Bilgin, *Yükselen Afrika ve Türkiye, I. Uluslararası Türk-Afrika Kongresi (23 Kasım 2005)*, (Ed. Ahmet Kavas-Hasan Öztürk), TASAM Yayınları, (İstanbul: 2006). 287.

²²³ Yavuz, XVI. Asır İslâm Dünyasında Osmanlı-Portekiz Mücadelesinin Sebepleri, 49-77.

²²⁴ Yılmaz, *Türklerin Sudan’daki Hâkimiyet ve İdaresi*, 14.

²²⁵ Kavas, “Sudan (II. Tarih)”, *DİA*, 37/ 461 – 465.

Mehmet Ali Paşa ve soyunun Sudan’da hüküm sürdüğü 1820-1881 yılları arasındaki dönem, Sudan siyasi literatüründe “Türk Dönemi” olarak anılır.²²⁶

Osmanlı Devleti Sudan’a hâkim olan Mehmet Ali Paşa ve onun soyundan gelenler, Sudan’ın gelişmesinde önemli rol oynamışlar ve atadığı yöneticiler aracılığıyla önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti, Sudan’a hâkim olduğu dönemde zengin bir kültürel miras bırakmıştır.²²⁷ Osmanlı valisi Mehmet Ali Paşa’nın Mısır’daki üstünlüğü Sudan ve Kızıldeniz kıyılarına kadar uzanmıştır ve İngilizleri dehşete düşürerek torunlarıyla birlikte Osmanlı yönetimini sürdürmüştür. Böylece Mısır ve Sudan’da İngiliz sömürgeciliği dönemi başlamış ve 365 yıllık Osmanlı egemenliği sona ermiştir.

2. 6. Eritre’de Osmanlı Hâkimiyeti

1517’de Yavuz Sultan Selim’in Mısır’ı fethetmesinin ardından, 16. yüzyılın başlarında, Osmanlı etkisi Arap diyarında genişlemiştir. Bu dönemde gemileri Kızıldeniz kıyılarında görünmeye başladığında Portekizlilerin hareketlerini fark etmiş ve Portekiz tehlikesine karşı Kızıldeniz’i savunmakla doğrudan ilgilenmiştir. Osmanlı yönetimi, Portekizlilerin Kızıldeniz kıyılarına ayak basmaları durumunda Arap Yarımadası’nın, özellikle İki Kutsal Cami’nin güvenliğine tehdit oluşturacaklarından şüphelenmiş ve o dönemde Eritre kıyısındaki prenslerle temasa geçmeye başlamıştır. Bir taraftan da Osmanlı Devleti, Portekiz-Etiyopya ittifakını ortadan kaldırmak için güçlü bir ordu hazırlamıştır.

Osmanlı ve Portekiz kuvvetlerinin Kızıldeniz kıyılarına varmasından önce, özellikle bir zamanlar medeniyet eksenini ve merkezi olan Aksum Krallığı’nın yıkılmasından sonra Habeşistan’da krallar arasında kanlı çatışmalar evresi yaşanmaktaydı. Neredeyse Afrika Boynuzu’nun tamamını kapsayan ve hatta Sudan’a kadar uzanan siyasi nüfuzun gücü, 7. yüzyılın başında Aksum Krallığı’nın sona ermesinden sonra, bölgede bu rotayı etkileyen uzun çatışmalara tanık olduğundan,

²²⁶ Peter Malcolm Holt, *A Modern History of the Sudan* (New York: Frederick A. Praeger Publishers, 1966), 35-74.

²²⁷ Kavas, “Sudan (II. Tarih)”, *DİA*, 37/ 461 – 465.

Habeşistan tamamen tecrit altında kalmıştır.²²⁸ O dönemde bölgede İslâmi krallıklar birbirinden bağımsız olarak ortaya çıktıkça, dini çatışmalara da tanık olmuştur. Ancak Habeşistan, Osmanlı Devleti'ne geleneksel bir sadakat borcu içerisindeydi.

Osmanlı Devleti, Memlûk Devleti döneminde Mısır'ın sınırlarının genişlediği Afrika Kızıldeniz kıyısındaki Sevvakin'e Sinan Paşa önderliğinde bir kuvvet göndermişti. Amaç, Portekizlilerin burayı ele geçirmesini ve nüfuzunu genişletmesini engellemek ve Habeşistan ile Hindistan'daki Portekiz kolonisi arasındaki iletişim araçlarını kesmektir. Ayrıca Habeşistan ile Portekiz arasında fiili bir ittifak tehlikesine karşı önlem almaktır. Bu hamle Portekizlilerin 1513 yılında Aden şehrini ele geçirme girişiminden önce gelmiş ve kısa süre sonra Aden Körfezi'nin Afrika kıyısında Massava, Zeyla ve Berbera gibi bazı kıyı şehirlerine saldırı gerçekleştirilmiştir. Habeş Kralı'nın daveti üzerine Harar Emiri Ahmed bin İbrahim'i ortadan kaldırmada kendisine yardım etmek de hedefler arasındaydı.²²⁹ Aynı zamanda Avrupalıların Kızıldeniz'e açılma hayalleri vardır ve ilk başlarda Portekiz başta olmak üzere Hindistan ticaretini kontrol altına alan bazı Avrupalı deniz birlikleri Hint ticaretine el koymuşlardır. Bununla birlikte Portekiz, Venedik ticaretinin rekabeti ve Mısır'ın Kızıldeniz'deki ticareti nedeniyle imtiyazlarından emin değildir. Bu sorun 1517'de Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısır'ı fethetmesiyle tehlikesini daha da artırmıştır ve orada savaşlar yaptığı anlaşılan İmam İbrahim'e yardım etme arzusunu tetiklemiştir. Bu gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti Portekiz hükümetinin Habeşistan'daki durumu araştırmak için bir görevli gönderme yoluna gitmiştir. Diğer yandan Portekiz, Habeşistan seferlerini durdurmamış; Hindistan'daki Portekizli vali, Eritre'ye askeri bir seferin hazırlanmasını ve oradan da Habeş kralına İmam Ahmed bin İbrahim'e karşı yardım etmek için Habeşistan'a gidilmesini emretmiştir. 1541'de, Christopher de Gama tarafından yönetilen Portekiz güçleri Massava'ya çıkmış ve bir yıl içinde Amhara güçlerine katılmıştır.²³⁰

Bununla birlikte destek seferi yok edilmiş ve 1542'de İmam Ahmed'in güçleri tarafından akabinde idam edilen Christopher de Gama tutuklanmıştır. İmam Ahmed

²²⁸ Sâlih Osman Sebî, *Târîh Eritryâ*, (1974),371.

²²⁹ Mohammed Osman Abûbekir, *Târîh Eriteryâ el- Muâsir: Arzan ve Şaben*, (Kahire, 1994), 371.

²³⁰ Şebî, *Târîh Eritryâ*, 134.

peş peşe zaferler elde etmiş ve Eritre'deki kıyı emirlikleri Sudan'daki Sennar'daki Funj Sultanı ve batı Eritre'deki Sevvakin ve Dajn Emirliği ile temasa geçinceye kadar tüm Habeş Krallığı'nı işgal etmiştir. Öte yandan Portekiz, Habeşistan'a askeri desteğini sürdürmüş ve 1540 yılında Ümit Burnu'nun Portekizli kâşifi Vasco da Gama'nın dördüncü oğlu Christopher da Gama liderliğindeki Portekizli kurtarma birlikleri aynı zamanda çeşitli ve gelişmiş silahlarla donatılmış 350 askeriyle Massava'ya ulaşmıştır. Daha sonra Habeş kuvvetleri bölgeye girmiştir. Gladius'a yardım etmiş ve Tana Gölü yakınlarında İmam Ahmed'in kuvvetlerine karşı ilk zaferlerini elde etmeyi başarmıştır. Neticede sebepleri ne olursa olsun, Habeşistan'daki iç çatışmaların ciddi sonuçları olmuş ve üç yüzyıl süren dini savaflara yol açmıştır. Ardından da iki toplumun tarafları arasındaki ilişkilerin doğası üzerinde olumsuz bir etkisi olmuştur. Bu savaflar Osmanlılar ve Portekiz'in müdahalesiyle de doruğa ulaşmıştır.²³¹

1538 yılında Osmanlı Devleti Süveyş'te donanmasını tamamlamış ve Aden şehrini ele geçirmeyi başarmıştır. Ardından Sinan Paşa'nın Portekiz donanmasını Massava ile Sevvakin arasında bir yerde mağlup ettiği şiddetli savaflar yaşanmıştır. Bu savaflar sonucunda 1557'de Massava'yı ele geçirmiş ve Portekizlileri Kızıldeniz kıyılarından kovmuştur. Zira Osmanlı Devleti, 1517 yılında Mısır'ı fethettikten sonra Hicaz ve Yemen'deki Sultanlıkların ilhakları üzerinde nüfuzunu genişletmeye başlamıştır. Daha sonra sınırları Sevvakin ve Massava'ya ulaşmıştır. Bu vilayetler ve bağlı yerler Cidde veya Hicaz Paşasının denetimine verilmiştir.²³² Osmanlı Devleti, Massava'ya yerleştikten sonra Portekiz'e karşı Osmanlı'dan yardım isteyen emiri Balavi'yi ülkedeki Osmanlı halifesinin vekili yapmıştır. Ona iç işlerine bakma, âdetlerini denetleme ve aşiretlerin işlerini düzenleme yetkisi verilmiştir. Anlaşma, Osmanlı kuvvetlerinin ülkeyi dış tehditlerden korumak için kalelerini korumalarını öngörmüştür ve Osmanlıların etkisi Kızıldeniz'in batı kıyısı boyunca Süveyş'ten

²³¹ Ebûbekir, *Târîh Eriteryâ el- Muâsır: Arzan ve Şaben*, 371.

²³²Târik Nâfi' el-Hamedânî, "Aden beyne Metâmi' el-Purtuğâlî ve Metâmih el-Osmanî Hilâle'n-Nisfu'l-Evvel mine'l-Karnî's-Sâdis Aşer", *Mecelletu Dirâsât el-Halîc ve'l-Cezîretu'l-Arabyyî*, 11/42, (el-Kûveyt: Meclis en-Neşri el-İlmî 1985),170 – 171.

Babü'l-Mendeb'e kadar uzanmıştır. Kızıldeniz ise Avrupa gemilerine kapalı bir Osmanlı gölüne dönüşmüştür.²³³

Osmanlı Devleti, Eritre'deki nüfuzunu, özellikle Habeş platosunda iç kısımlara doğru genişletmiştir. Bu nedenle Özdemir Paşa liderliğindeki Osmanlı kuvvetleri, Habeş kralına Portekiz yardımının gelmesini kolaylaştıran Kral İshak'ın oturduğu Dubârû Emirliği'ni fethetmiştir. İshak, Habeş Krallığı'nda kraldan bağımsızdı. Eritre platosunda bağımsız bir hükümdardır ve başkenti Saray'ın kuzeydoğu ucundaydı. Krallığını Aksum'un tarihi krallığının sınırlarına kadar genişletme konusunda hırslıydı ve serbest bırakıldığı Tigray bölgesinin topraklarını Amhara'nın kontrolünden kurtarmayı amaçlamıştı. Bu maksatla Harigou eyaletinin vekili ile ittifak kurarak Osmanlılara ulaşip onlardan ateşli silahlar elde etmiştir. Bunun karşılığında ise Osmanlı kuvvetlerinin Dabarwa'nın başkentine girmesine izin verilmiş ve Dabarwa şehri, Tigray liderleriyle ittifak yaptığı için Osmanlı etkisi altına girmiştir.²³⁴

Özdemir Paşa vilayetin temellerini sağlamlaştırmaya çalışırken, yeni fetihlere ve komşu düşmanların saldırılarına karşı savaşmaya devam etmiştir. Dahlak ve Massava gibi önemli şehirler ele geçirilmiştir. Massava'yı fethettikten sonra burayı Habeş eyaletinin merkezi olarak kullanmıştır. Özdemir Paşa burada kendi adına bir saray ve bir cami yaptırmıştır. Böylece Beylerbeyi Divanları bu sarayda toplanmaya başlamıştır. Limana yakınlığı nedeniyle saray aynı zamanda gümrük işlemlerinin yapıldığı yer olarak da kullanılmıştır. Ticaret gemileri buraya yanaşıp navlun ödemişlerdir.²³⁵ Özdemir Paşa, Massava şehrinin Dahlak Adalarını da Yemen hükümetinden alarak Habeşistan eyaletine katmıştır. 1561 yılında Özdemir Paşa, Habeş eyaletinin sınırlarını genişletmek amacıyla Sudan'ın güneydoğusunda yaşayan Becâ kabilesine karşı bir askeri harekât düzenlemiştir. Bölgenin uzaklığı, uzun yolculuk ve zorlu iklim koşulları nedeniyle Özdemir Paşa ve birçok asker birlikte

²³³ Ebûbekir, *Târîh Eriteryâ el- Muâsir: Arzan ve Şaben*, 376.

²³⁴ Mohammed Abdulâlî Ahmed, *el-Bahru 'l-Ahmer ve 'l-Muhâvelât el-Purtuğâliyyeh el-Ûle Lisseytareti Aleyhi*, (El-İskenderiye, 1989), 123.

²³⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, (İstanbul, 1938), X/940-945.

hastalanmıştır. Bu nedenle Osmanlı kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmıştır.²³⁶ Özdemir Paşa bu operasyondan bir yıl sonra vefat etmiştir ve mezarı Massava'dadır.

2. 7. Somali'de Osmanlı Hâkimiyeti

Osmanlı İmparatorluğu'nun Somali ile ilişkisi, 1517'de Memlûk Devleti'nin yıkılmasıyla başlamış ve dört asır sürmüştür. Osmanlılar, Avrupalıların o dönemde başlayan sömürgecilik mantığına direnen bir güç olarak 16. yüzyılda Somali'de hâkim oldukları bölgelere yerleşmişlerdir. Bu mücadele sırasında bir yandan askeri gücüne, diğer yandan yerel topluluklardan aldığı maddi ve manevi desteğe dayalı bir yapı oluşturmuştur. Böyle bir bağlantılı yapı 20. yüzyılın başına kadar devam etmiştir.

Somali'nin kuzey bölgesi, özellikle Zeyla, Berbera, Bulhar ve diğer kıyı bölgeleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonraki dönemlerinde devletin bir parçası olmuştur. Osmanlıların amacı, özellikle Avrupalılar bölgeye gelmeye başladıktan sonra, Kızıldeniz'deki varlıklarını güvence altına almaktı. Yemen üzerinden Somali kıyılarını geçmişlerdir. 1863'te Hidiv olan İsmail Paşa, Afrika kıtasında yeni topraklar elde etmek için büyük çaba sarf etmiş, Mısır ve Sudan ile yakından ilgilenmeye başlamıştır. 27 Mayıs 1866'da Sultan Abdülaziz'in emriyle kendisine Sevvakin ve Musavva kaymakamları katılmıştır. Mısır'ın Savvakın ve Musavva limanları bağlandıktan sonra, Kızıldeniz'in batısındaki Somali kıyıları da bağlanmıştır. Nitekim bu limanlar 1 Haziran 1875'te Sultan Abdülaziz'in emriyle Mısır Hidiv'ne devredilmiştir. Mısır eskisi gibi olmadığı için Osmanlı Devleti, Somali'ye hâkim olmak adına 9 Ekim 1887'de Kızıldeniz'e iki veya üç gemi ve bir deniz kuvveti göndermiştir. Somali'nin tamamı olmasa da kuzeyini kapsayan ve Kızıldeniz'in girişini denetleyen stratejik bölümü, kısmen Yemen, kısmen de Habeş Eyaleti'nin bir parçası olarak 1555-1916 arasında 361 yıl Osmanlı'ya bağlı kalmıştır. 19. yüzyılın sonunda Somali, Avrupalı sömürgecilerin kontrolüne girerek Osmanlı İmparatorluğu ile Somali arasındaki ilişkiyi sonlandırmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Somali'ye ilgi duymasının kuşkusuz en önemli nedeni, Aden Körfezi ve Bâbü'l-Mendep Boğazı'na hâkim olması, Kızıldeniz'e erişimi

²³⁶ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, 47.

kontrol etmesi ve dolayısıyla kutsal toprakların güvenliği için önemli olmasıydı. Bölge aynı zamanda Hint Okyanusu'na bakan stratejik bir konumdaydı.

2. 7.1. Zeyla'nın Osmanlı İdaresine Girmesi

Zeyla İskelesi'nin Osmanlı topraklarına ilk olarak 1520'de Portekiz ile Kızıldeniz Savaşı sırasında ilhak edildiği söylenmektedir. 1547'de Özdemir Paşa'nın bölgedeki faaliyetleriyle başlayan Osmanlılar, Kızıldeniz'de etkin bir güç haline gelmiş ve 1559'da Zeyla'yı ilhak etmiştir. Zeyla, Habeş eyaletinde bir sancak merkezi olmuştur. Ödemir Paşa'nın yerine de oğlu Osman Paşa geçmiştir.²³⁷

Osmanlı hazinesine yıllık 300 lira ödeyen bir şeyhin liderliğindeki Zeyla, Doğu Afrika'nın en ücra köşesindeki en önemli iskelelerden biriydi. Bir liman olarak önemli olan Mısır ile Darfur arasındaki bağlantı, şimdi Batı Sudan olan Zeyla üzerinden yapılıyordu. Zeyla'nın merkezinde yaşayan Somalili ve Arap soyluları, ticaret amacıyla Cidde, Basra ve Hindistan'a ticari seferler düzenlemişlerdir.²³⁸ Bir dönem yerel reisler tarafından yönetilen Zeyla, sahildeki diğer merkezler gibi Habeş bölgesinin mali açıdan zayıf olması nedeniyle 17. yüzyılda Habeş Hristiyan Kralı tarafından ele geçirilmiştir. Zeyla-Harar ticaret yolunun yerini alan Kızıldeniz ve Tacura yolu üzerinden ticaretin gerilemesinden sonra tarihi liman etkisiz hale gelmiştir.²³⁹

Zeyla'nın idari yapısının Osmanlı döneminde zaman içinde değiştiği açıktır. Sancağın aslen Habeşistan ve Yemen eyaletlerine bağlı olduğu rivayetinin yanı sıra bir de kaymakam olduğu belirtilmektedir. 19. yüzyılda Hudeyde, Yemen sınırları içinde bir sancak kazası olarak kabul edilmiştir. Ancak İstanbul'dan bir kaymakam atamak yerine, yöre halkı arasında saygı duyulan Şeyh adında bir müdürle burayı yönetmesi daha uygun olmuştur. 1875'te Zeyla'nın Hidiv İsmail Paşa'ya geçici olarak teslim edilmesinden sonra kuzey Somali, Berbera ile birlikte Mısır Sudan'a ilhak edilmiş iki kolordu şeklini almıştır. Aynı zamanda Hatt-ı Üstüva'ya Rauf Paşa vali

²³⁷ Hulusi Yavuz, *Kâbe ve Haremeyn için Yemen'de Osmanlı Hâkimiyeti (1517 – 1571)*, Necatibey Matbaası, (İstanbul: 1984),196.

²³⁸ BOA, *Mütâze-kalem-i Mısır*, (1875).

²³⁹ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, 136 -237.

olarak atanmakla birlikte, yerin emiri olan Ebubekir Şuheyemi önce vekil, sonra muhafız olarak atanmıştır.²⁴⁰ el-Hac Ali Şarmarki, 1848'de Yemen bölgesinin ünlü iskelelerinden biri olan Muha'ya bağlanan Zeyla'nın liman işletmecisiydi. Uzun zamandır burayı yağmalayıp yıkıyorlardı. 1849'da Tefvik Paşa'nın Kıbrıs'tan Osmanlı yönetimini geri getirme seferinin bir sonucu olarak Zeyla limanı Hudeyde Sancağı'na eklenmiştir.²⁴¹ İngiliz gezgin Richard F. Burton, Hac mevsimine denk gelmek için Ekim 1854'te Müslüman kılığında gizlice Mekke'ye gitmiştir. Ayrıca hiçbir batılının ayak basmadığı Harar'ı da görmek istiyordu Aden üzerinden geldiği Zeyla'da el-Hac Ali Şarmarki tarafından karşılanmıştır. Orada seyahat ettiği günlerde İsa kabilesinin üyeleri, Zeyla'ya yeni bir baskın düzenlemiştir. Saldırıda hayatını kaybeden yargıç Richard F. Burton'a yolculuğu sırasında ihtiyaç duyduğu yiyecekleri taşıması için katır ve develerle yardım etmiştir.²⁴²

Aden'deki Fransız konsolosu Mösyö Latis, 1860 yılında bir yolculuğa çıktıktan sonra Tâcura ve Zeyla iskeleleri arasında öldürülmüştür. Suikast sonucu öldürüldüğünü açıklayan Fransa, olayın Zeyla yöneticisi el-Hac Ali Şarmarki ve arkadaşları tarafından gerçekleştirildiğini iddia ederek hepsinin cezalandırılmasını talep etmiştir. Hatta Hicaz valisi Ahmed İzzet Paşa'yı karşılamak için bir askeri birlik gönderilmiştir. Vali İzzet Paşa, Fransızlara, Zeyla'daki suçun failinin uygun bir soruşturma sonucunda sorumlu olduğu kanıtlanırsa, başka yerde ve kanuna göre cezalandırılacağına dair güvence vermiştir. Bölgedeki yerel güçler bu kişileri yakalamakta herhangi bir güçlkle karşılaşırca gerekli çalışmalar yapılacaktır. Ancak buradaki sorun nedeniyle Bâbü'l-Mendep Boğazı'nın ötesindeki Afrika kıyısındaki Tâcura ile Zeyla arasındaki bağlantının Yemenli olup olmadığının belirlenmesine karar verilmiştir. Eyalet bağımsız bir pozisyon alırsa Fransızlara cevap vermeye karar vermiştir. Yazışmalar sonucunda, 1849'da Yemen'de Osmanlı yönetiminin yeniden kurulması sırasında Zeyla Hudeyde sancağının yöneticisi ve el-Hac Ali Şarmarki adında bir yöneticisi olmuştur. Gelmeyeceğini düşünerek Topçu Binbaşı Mehmed Ağa

²⁴⁰ Abdurrahman Raffi, *Asru İsmâil Paşa*, 2/131-132.

²⁴¹ BOA, *İrade-i Meclis-i Vâlâ*, No. 22470 (Yemen Mutasarrıfı tarafından Zeyla iskelesinin iltizâı hakkında cidde Valisine gönderilen ve onun vasıtasıyla da Meclis-i Vâlâ'ya ulaştırılan tahtîrât. Bu tahtîrât doğrultusunda Maliye Nezâreti de 1 Muharrem 1280 tarihinde bilgilendirildi).

²⁴² Ömer el-Muşri Muhammed, *Biladu'l-karni'l-ifrikiyi* (Tarabulis: Vuhdatu'l-kitab, 2008), 168.

komutasında dört kişilik bir birlik hazırlanarak Hudeyde'den altı saat uzaklıktaki bir limana gönderilmiştir. Orada beklerken yönetici Şarmarki bizzat Hudeyde'ye gelmiştir. Mehmed Ağa Zeyla, Tâcura ve Aden arasında gidip gelerek bölgede konsolosa suikast düzenlemekle görevli Sai isimli bir teknenin kaptanı ve mürettebatıyla görüşmüştür. Sonuç olarak, tekne mürettebatının Tâcura'da bilinen kişiler arasında olduğunu keşfetmiş ve teknenin kaptanı Ebubekir Şuheydi ve vekil olarak atadığı diğerleri de dâhil olmak üzere hepsini kuşatmıştır. Kaptana durumu açıkladıktan sonra onları gönderip Aden'e gitmiştir ve bölge hükümetinden tutukluları serbest bırakmasını resmen istedikten sonra Hudeyde'ye dönmüştür. Zeyla'nın tahvil tüccarı olan eski yöneticisi Şarmarki, Avz b. el-Fakih'yı Aden'den getirmiştir. Vali ile görüştüğünden sonra üç mahkûmla Cidde'ye dönmüştür. Bu insanları Ümit Burnu'ndan İstanbul'a götürmesi söylenmiştir. el-Hac Ali, Hudaydeli müdürünün izni olmadan henüz Cidde limanında iken feribotta ve mahkûmların geri kalanı da yolculuk sırasında ölmüştür. Kefil Avz b.el-Fakih, yakalandığı bir hastalık nedeniyle İstanbul'a yatırılmasına rağmen kaldırıldığı hastanede yaşamını yitirmiştir. Bu duurmada yargılayacak kimse kalmamıştır. Zeyla, Fransa-Osmanlı Devleti ile sorunu çözmeden tutuklanacaktır. Hudeyde valisi tarafından Zeyla'nın başına vali olarak atanan Ahmed Ağa yirmi askerle buraya gönderilmiş ve halk bu olaylar karşısında büyük bir telaşa kapılmıştır. Bu hikâyenin halk arasında pek rağbet görmediği aşikârken yüksek bir mertebeye ulaşmış olsa da yerin Yemen ile olan bağlantısı eskisi gibi terk edilmemiştir.²⁴³

Konsolosun öldürüldüğünü ve aldatıldığını Osmanlı devlet yöneticileri öğrenmiştir. Ancak bu gelişme halkı olumsuz etkilemiş ve Fransa'nın bu konudaki güçlü duruşu nedeniyle eski yönetici ve birkaç kişinin tutuklanması vergi kaçakçılığına yol açmıştır. Böylece 1280/1863 Temmuz'unda Muharrem'de yeniden vergi ödemeye başlamışlardır. Zeyla'nın Osmanlı Devleti'ne olan eski sadakati böylece güvence altına alınmış, söylenti ortadan kalkmış ve Ebû Bekir'in Şuheydi müdürlüğünü bir soyluluğa dönüştürdüğü ortaya çıkmıştır.²⁴⁴ O tarihte Zeyla'da görevli müdür bulunmadığı için yeni müdür hem memur hem de mültezim olarak

²⁴³ BOA, *İrade-i Meclis-i Vâlâ*, No. 22470, 17 Rebiülevvel 1277.

²⁴⁴ BOA, *İrade-i Meclis-i Vâlâ*, No. 22470, 6 Cemadul'ahir 1280.

ahalinin korunmasını ve himayesini temin etmekle mükelleftir. Çünkü daha önceden de buradaki mültezimlere müdürlük unvanı verilmesi geçmişteki uygulamalardan da anlaşıldığı üzere eyaletin yürürlükteki adetlerindedir.²⁴⁵

Hudeyde sancağına bağlı olan Zeyla'nın vergilendirmesinin el-Hac Ali Şarmarki'den sonra buranın idarecisi olan Şeyh Ebû Bekir Şuheyemi'ye verildiği anlaşılmaktadır. Başlangıçta Zeyla'nın müdür yardımcısı olduğu düşünülen Ebû Bekir Şuheyemi, 1864'te buranın müdürü olarak atanmıştır.²⁴⁶ Padişahın bu konudaki vasiyeti 26 Kasım 1863 tarihinde 14 Cemaziyelâhir 1280/26 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Yeni yönetmenden bahsetmişken, kendisine “*Yemen muzafatından Zeyla nam belde müdürü*” denilmektedir.²⁴⁷ Aden Körfezi'ndeki ana limanlardan biri olan Zeyla, çevredeki dağlık bölgelerde bulunan gümüş ve kömür madenleriyle de tanınıyor ve zeytinyağı temin edilen bir yerdi.²⁴⁸ Bu iskele ile Bâbü'l-Mendep arasında sahilden dört, sekiz ve on dört saat gibi farklı mesafelerde yer alan iç bölgelerdeki üç ayrı dağda yer alan kömürü teslim alması için Zeyla'ya özel bir memur gönderilmiştir.²⁴⁹

6 Şubat 1885'te Mısır'dan Osmanlı Devleti adına Hidivlik memurlarından olan Cafer Mazhar Paşa'nın 1284/1867'de Ra'su Hafun'da ilk kez Osmanlı sancağını diktiği bildirilmiştir.²⁵⁰ Bu hareketlilik, Osmanlı sınırının, Somali'nin büyük bir bölümünde hâkimiyet kurmak için Hint Okyanusu kıyısı boyunca biraz güneye uzandığını göstermektedir.²⁵¹ Bölgenin en kalabalık nüfusu olan Somalililer, Osmanlı Devleti adına hüküm süren Ebû Bekir Şuheyemi'nin başkanlığındaki Zeyla'ya yönelik önceki saldırılarına devam etmiştir. 1285/1868 yılında müdür Yemen bölgesinden yardım isteyerek bu saldırılardan kaçmak isteyince yanına yüz asker gönderilmiştir.²⁵² Zeyla'ya taşınmak şartını kabul edip maaş olarak 40.000 ila 50.000 kuruş ödedikten sonra, kontrolü altındaki bölgelere asayiş ve güvenliği sağlamak için asker

²⁴⁵ BOA, *İrade-i Meclis-i Vâlâ*, No. 22470, 13 Cemadul'ahir 1280.

²⁴⁶ BOA, *BEO Vilayet Gelen-Giden Defteri*, No. 320, s.240,27 Zilhice 1280 (2 Haziran 1864).

²⁴⁷ BOA, *BEO Ayniyet-Arabistan Defteri*, No. 871, s. 79, Şaban 1285 (6 Aralık 1868)

²⁴⁸ BOA, *BEO Vilayet Gelen – Giden Defteri*, No. 320, s. 257, 19 Cemazu'l-Evvel 1283 (29 Eylül 1866).

²⁴⁹ BOA, 17 Rebiü'l-Evvel 1282 (8Ağustos 1865), s. 21.

²⁵⁰ BOA, *YEE*, 118/39, 20 Rebiü'l-Ahire 1302.

²⁵¹ Kavas, *Afrika'da Türklerin Hâkimiyet ve Kurdukları Devletler*, 115.

²⁵² BOA, *İrade-i Dâhiliye*, 1287, n. 42184, 10 S 1287, B.O.A, *BEO Ayniyet-Arabistan Defteri*, No. 871, s. 79, Şaban 1285 (6 Aralık 1868).

göndermiştir.²⁵³ Burada yaklaşık iki ay kalan askerler için Hudeyde valisine toplam yedi yüz riyal aktarılmıştır. Zeyla'dan gelen bu para, yeniden yapılması kararlaştırılan bu sancağın merkezindeki hükümet konağı ve hapisane için ayrılan meblağa eklenmiştir. Bir yıl sonra müdür Ebû Bekir Şuheyemi, Zeyla'yı kurtarmak için yardım istediğinde, kendisine elli asker gönderilmiş ve kısa bir süre barış hüküm sürmüştür. Yemen'deki çabaları yakından izlenmiş ve olaylar İstanbul'a bildirilmiştir. Cemaatteki şeyhler, Zeyla'nın ileri gelenlerinden biriyle İstanbul'a Arapça bir mazbata göndermiştir. Devlet-i Aliyye'nin gönderdiği askerler sayesinde ikamet ettikleri yerlerin güvenlik ve düzeninden dolayı halifeye bağlılıklarını ifade etmişlerdir. Bu izin bu şekildedir:

“ ... oranın sahipsiz zannıyla suret-i tasallut ve tevehhüşte bulunan bazı kabâil-i şerîrenin aklı ererek hükümetle müsâlemet ve musâfâtın akd kılındığı ve asâkir-i merkûme orada bulundukça ile ettikleri hüsni-âmiziş ve muaşeret ve emniyet-i mahaliyye yolunda gösterdikleri himmet ahalinin bir kat daha celb-i kulûb ve invizablanna bâis olduğundan bahs edilmiş.”

Yemen eyaleti Sıhhiye Meclisi ikinci reisi Arif Bey, karantina yerini (tahaffuzhane) işaretlemek için Zeyla'ya gittiğinde, müdür Ebû Bekir Şuheyemi ona gerekli hizmetleri sağlamıştır ve görevini kısa sürede tamamlamasına izin vermiştir. Halktan gerekli ilgiyi gören yetkili, temizlik sorunları hakkında bilgi vermiştir. Müdür, Osmanlı İmparatorluğu'nun Yemen ve Zeyla'yı ziyaret eden yabancı gemi yolcularına sadık olduğunu ortaya koymuştur. Arif Bey'in yöneticilik görevlerini pek iyi yapmadığı düşünüldüğü için çabalarının uygun bir rozetle ödüllendirmesi istenmiştir.²⁵⁴ Zeyla, Yemen'e bağlandığında valiler, mutasarrıflar ve müdür Ebû Bekir Şuheyemi sayesinde merkezle iyi ilişkiler kurulmuştur. Gerektiğinde müdürün talep ettiği askeri birlikler körfezin karşı yakasına geçerek asayişi sağladıktan sonra görev yerlerine dönmüşlerdir. Yemen valisi Zeyla, “*mu'teber ve mer'iyü'l-hatır*” bir adam olan Ebû Bekir Şuheyemi'ye hizmetlerinden dolayı Mecîdî madalyası verilmesini

²⁵³ BOA, *BEO Ayniyet-Arabistan Defteri*, No. 871, s. 79, Şaban 1285 (6 Aralık 1868).

²⁵⁴ BOA, *İrade -i Dâhiliye*, 1287, No.42184, 10 S 1287.

emretmiştir. Sultan Abdülaziz'in 11 Temmuz 1870 tarihindeki vasiyetine göre kendisine üçüncü dereceden Mecidî nişanı verilmiştir.²⁵⁵

2. 7.1.1. Zeyla Vergisi

Yemen'de 1849'da Kıbrıs Tefvik Paşa'nın hükümdarlığı sırasında Berbera ve Zeyla iskeleleri Hudeyde'nin idari bölümleri olmuştur. Devlete bağlı her idari birim gibi burası da Yemen Mal Sandığı'na belli miktarda vergi ödemek zorundaydı. Ancak bu vergi sadece saneviya veya eşya, gümrük ve rusumat-ı v.s. ticaret adına değildi. Bu müdürlükte ikamet eden kişi sayısı önceden belirlenmiş bir vergi ödemek zorunda değildir. Habeş ülkesine yakın konumu göz önüne alındığında, burada Osmanlı yönetiminin devam etmesi gerekiyordu. Devletin diğer bölgelerinde olduğu gibi Zeyla'da da zenci köle ticareti padişahın emriyle yasaklanınca buranın gelirleri oldukça azalmıştır. Bu farkı kapatmak için Habeşlilerin malları üzerinden alınan vergi tüccarın gücenmemesi için artırılarak halkın yıllar itibariyle ödemesi gereken vergi miktarı şu şekilde belirlenir.²⁵⁶

Çizelge 3.1. Zeyla vergisi miktarları

1266	- 1269 (1850 – 1853)	500 riyal
1270	(1854)	600 riyal
1271	(1855)	1.000 riyal
1272	(1856)	1.800 riyal
1273	(1857)	2.000 riyal
1274	- 1277 (1858 – 1861)	3.000 riyal

Zeyla'nın "*bedel-i maktu'i*" adlı eseri, maliye nezaretinin 1853 tarihli defterinde 500 riyal olarak kaydedilmişse de 1854'ten beri herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Nitekim 1854-1861 yılları arasında Yemen valisi tarafından gönderilen bir tahrir bu limanın gelirinin bilinmediğini ortaya koymaktadır. 1863 yılında Yemen valisinin gönderdiği bir mektupta bu limandan bahsedilmemektedir, ancak gelir hesapları Zeyla'nın diğer Yemen yerleşim yerlerinden biri olduğunu

²⁵⁵ BOA, *İrade -i Dâhiliye*, 1287, No. 42184, 11 R 1287.

²⁵⁶ BOA, *İrade-i Meclis-i Vâlâ*, No. 22470, 25 Şevval1279.

göstermektedir. Artık “*bac*” burada ticaret mallarından türemiştir. Gemilere yüklenen eşyanın gümrük vergisi, gümrük dışı limanlarda alınır.²⁵⁷

2.7.2. Berbera'nın Osmanlı İdaresine Girmesi

Berbera Zeyla şehri gibi uzun süre Osmanlı idaresinde kalmamıştır. Osmanlı Devleti'nin bakımdan aralarında büyük bir fark vardır. Osmanlı Devleti Massava, Zeyla ve Sevvakin limanlarına hâkim olduktan sonra, Somali kıyılarındaki ilk liman olan Berbera limanına ve kıyı kenti Harar'a erişime odaklanmıştır. Berbera'daki durum Massava ve Sevvakin'dekinden farklıydı. Bu dönemde Berbera, aşiret reisleriyle ticari anlaşmalar yaparak bölgeye nüfuz etmeye çalışan İngiliz emperyalizminin tehdidi altındaydı. Osmanlı Devleti, Kızıldeniz ticaretinde bu önemli limanı kendi egemenliği altına aldıktan sonra, Mısır hükümetinden Massava ile Berbera arasında düzenli iletişimi sağlayacak iki istasyonlu bir posta hattı kurmasını talep etmiştir.²⁵⁸

Aden Körfezi'ndeki Berbera şehri önemli bir liman ve antik yerleşim yeriydi ve Batlamyus ve Cosmas şehir hakkında bazı bilgiler vermişlerdir. Eski Arap coğrafyacıları tarafından bölgenin en iyi bilinen yeri Berbera idi. Aden Körfezi'ne Bahru Berbera veya el-Halic el-Berberî diyenler bu bilgiye sahiptir. Adının Berbera veya Berabir olarak bilinen İslâm öncesi bölgelerden geldiğine inanılıyordu. Berbera şehrinden bahseden ilk İslâm âlimi İbn Sa'd (ö. 230/845) olmuştur. Ancak eseri şehrin tarihi hakkında çok az bilgi içermektedir. Berbera, bölgede 14. yüzyılda kurulan Adel/Zeyla Krallığı'nın bir parçasıdır.²⁵⁹ 1518'de Adel'in en önemli limanlarından biri olan Berbera büyük ölçüde yıkılmıştır. Berbera'ya saldıran Portekizli denizci Antonio de Saldanha'ydı. Emrinde dördü büyük ve altısı çeşitli büyüklükte bir gemi filosu vardı ve bu gemiler Berbera'yı yok etmiştir.²⁶⁰

²⁵⁷ BOA, *İrade-i Meclis-i Vâlâ*, No. 22470, 25 Şevval1279.

²⁵⁸ Muhammed Muhammed Amîn, “ es- Sûmâl fi'l- Usûri'l-Vusta el-İslâmiyye: 61 – 92”, *el-Mashu'ş-Şâmîl li-Cumhûriyyeti's-Sûmâl ed-Dimukradiyye*, Arab League Educational Cultural and Scientific Organization (ALECSO), (Bağdat:1982), 86.

²⁵⁹ R. Hartman, “Berbera”, *İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları), II/524-525.

²⁶⁰ Salih Özbaran, *Umman'da Kapışan İmparatorluklar; Osmanlı ve Portekiz* (İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2013), 150.

Osmanlı Devleti'nden önce Kızıldeniz kıyısı Mısır Memlûkleri'nin egemenliği altındaydı. Memlûkler, büyüyen Portekiz tehdidi nedeniyle 1506'da Sevvakin'i ele geçirmiş ve bölgedeki en büyük Memlûk garnizonunu kurmuşlardır.²⁶¹ 1521 yılında bir rivayete göre Kızıldeniz boyunca uzanan Berbera, Hadramut, Aden, Mukalla ve Maskat dâhil Afrika'nın bütün kıyıları tamamen Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Yavuz Sultan Selim Mısır'ı fethettiğinde Kızıldeniz'in kontrolü ve Hindistan'a giden yol ilk kez Osmanlıların eline geçmiştir. Böylece Berbera dâhil olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti Kuzey Somali'ye kadar uzanmıştır. Ancak, yol boyunca mücadele edilmesi gereken rakipler, Portekizliler vardı. Osmanlı İmparatorluğu bölgeye hâkim olmadan önce, Portekiz nüfuzunu genişletmiştir. Ancak 1517 ile 1523 yılları arasında Portekizliler Kızıldeniz üzerindeki birçok önemli noktayı terk etmek zorunda kalmışlardır.²⁶² Osmanlı Devleti, başta Kuzey Somali olmak üzere Somali'de çok aktif olmasa da Yemen'e hâkimdi. Portekizliler bölgeden çıkarıldıktan sonra bölge bir anlamda Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Musavva ve çevresine yayılan bu bölge, Osmanlı sınırları içinde 1749 yılında D'Anville tarafından hazırlanan bir haritada gösterilmiştir.²⁶³ Osmanlı Devleti Galla tarafından Berbera'ya saldırmaya başlayınca Hidiv, İsmail Paşa'dan yardım istemiştir. Mehmed Rauf Paşa liderliğindeki bir Mısır ordusu önce Zeyla ve Berbera'yı ele geçirmiştir. Ardından Somali kıyısı boyunca Ra'su Hafun'a gelmiştir ve oraya Osmanlı bayrağını dikmiştir. Ra'su Hafun'a Osmanlı sancağını diken Cafer Mazhar Paşa'dır.²⁶⁴

19. yüzyılın başında Mehmet Ali Paşa ve Mısır kuvvetleri Kuzey Somali'ye yaklaşmayı başarmıştır. Bu dönemde Mısır kuvvetlerinin asıl ilgi alanı Sudan olmuştur. 1822'de Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İsmail Paşa, Osmanlı Padişahı adına Sudan'ı fethetmiştir. Sudan seferi sırasında İsmail Paşa'ya yardım etmek üzere Lazoğlu Mehmet Bey tayin edilmiştir. Sefer sonunda Sudan'daki ümera Mısır'a gelmiştir ve Mehmet Ali Paşa'dan himaye istemiştir. Sudan'ın en önemli özelliği köle

²⁶¹ Ivanov, *Osmanlı'nın Arap Ülkelerini Fethi 1516-1574*, 139.

²⁶² M. Longworth Dames, "The Portuguese and Turks in the Indian Ocean in the Sixteenth Century", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 1 (1921), 4-5.

²⁶³ Rawson W. Rawson, "European Territorial Claims on the coasts of the Red Sea and Its Southern Approaches, in 1885", *Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly of Geography, New Monthly Series* 7/2 (1885), 99.

²⁶⁴ Muhammed Tandoğan, *Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1922)* (Ankara: TTK Basımevi, 2013), 68.

teminindeki avantajlarıdır. Ancak Mehmet Ali Paşa ve Mısır kuvvetlerinin Sudan'a yayılması kalıcı olmamıştır. Bölgede sıkıntılar yaygındır. Temmuz 1862'de Said Paşa tarafından Mısır'ın Habeşistan'a yönelik saldırıları yeniden başlatılmış ve Musa Hamdi Paşa komutasındaki Mısır kuvvetleri ülke geneline yayılmıştır. Ancak istedikleri sonucu alamayınca geri çekilmişlerdir.²⁶⁵ Sultan Abdülaziz'in emriyle 12 Muharrem 1283/27 Mayıs 1866'da Sevvakin ve Musavva valilikleri Mısır'a bağlanmıştır. Bu iki önemli iskele için İsmail Paşa yılda 70.000 çuval veya 350.000 Osmanlı altını ödemeyi kabul etmiştir. Bu arada Mehmet Ali Paşa komutasındaki 18.000 kişilik ordu 1841'de 30.000'e çıkarılmıştır. Yemen eyaletindeki bu yerlerin idaresi bir anda Mısır'a devredilmesi uygun değildir. Bu nedenle padişahın emriyle kıyıları Mısır Hidivliği'ne bırakılırken, güneydeki iskelelerin taşınması yaklaşık on yıl ertelenmiştir. Hidiv'in fermanına Mısır ve Zeyla hükümeti, padişahın bir lütfu olduğu için dâhil edilmemiştir. Nitekim aradan dört yıl geçmesine rağmen bu konuda yeni bir vasiyet düzenlenmemiş ve kararnamede belirtilen vergi miktarı kesinleşmemiştir. Böylece Mısır askerleri 1867'de Berbera'ya ve 1875'te Zeyla'ya çıkmışlardır.²⁶⁶

XVI. yüzyıla kadar Zeyla, Kuzey Somali bölgesinin önde gelen merkeziydi. Ancak daha sonra karargâh, bölgenin iç kesimlerinde bulunan Harar'a taşınmıştır. Ardından gelen süreçte Zeyla, Yemen'e ilhak edilmiş ve böylece Osmanlı Devleti'nin bir parçası olmuştur. 1874-1875'te Mısır, Osmanlı İmparatorluğu'nun emriyle Tacura, Bulhar, Berbera ve Harar'ı ele geçirmiştir, ancak 1884-1885'te tüm Mısır kuvvetleri bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır. Aynı zamanda İngilizler, Kızıldeniz'den geçen deniz yollarının güvenliği ve Aden'e et temini gibi nedenlerle Berbera, Bulhar ve Zeyla'yı işgal etmiştir. Buna rağmen İngilizler, Zeyla ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sembolizmine bir süre direnmişlerdir.²⁶⁷ 12 Ocak 1884'te Fazıl Paşa'ya İstanbul'a, Süveyş'ten Babü'l-Mendep'e, Babü'l-Mendep kıyılarından ve iç bölgelerden bir muhtıra göndermiştir. Mısır yönetimi altında olduklarını söylemişlerdir. Ancak Mısır'ın deniz gücü olmadığı için küçük karakol feribotlarına ek olarak Sevvakin, Musavva ve Berbera çevresinde yaşamak için Kızıldeniz'e üç feribot gönderilmesinin

²⁶⁵ Celâl Yahya- Muhamed Nesri, *Müşkiletü'l-Karni'l-İfrîkî ve Kadiyyatu Şabi's-Sûmâl*, 121.

²⁶⁶ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, 119-120.

²⁶⁷ Şelebi, *Mevsûatu't-Târih e'l-İslâmî ve'l-Hadâratu'l-İslâmiyyi*, 1/333.

uygun olacağını söylemiştir. O da bu feribotların orada kalmasını zorunlu görmüştür.²⁶⁸

Mısır'ın Kuzey Somali ve Kızıldeniz çevresindeki gücü azalmaya başlayınca İngiltere bölgeye olan ilgisini artırmıştır. Ardından gelen rekabet nedeniyle Mısır'ın düşmesiyle birlikte Osmanlı Devleti bölgede hâkimiyet kurmak için adımlar atmıştır. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'ne talepler gelmiştir. İngilizler Berbera'ya yerleşmek isteyince bu durum Osmanlı Devleti ile İngilizler arasında sorun yaratmıştır. İngilizlerin bu girişimine karşı Londra'daki Osmanlı elçisine gönderilen bir telgrafta şunlar yazılıdır:

“İngiliz hükümeti ile Hidivlik arasında 7 Eylül 1877’de imzalanan bir anlaşma ile İngilizler, padişahın Somali üzerindeki meşruiyetini tanımıştır. Berbera denilen yer de bu hâkimiyete dâhil edilmiştir. Öte yandan eski Hidiv İsmail Paşa o da ülkesini gezerken Berbera’yı ziyaret ederek padişahın yönetimini teyit etmiştir ve Berbera’nun Osmanlı vilayeti olduğunu belirten bir bildiri yayınlamıştır. Aslında İngiliz Büyükelçiliği’nin konuyla ilgili açıklamasına cevaben Babiali, Ağustos 1879’da yabancı bir gücün yasaklanmasını istemiştir. Bu anlamda Somali topraklarında bulunan Berbera, Osmanlı devletinin malıdır. Bu durumun Lord Granville’e açık bir şekilde bildirilmesi talep edilmiştir.”²⁶⁹

Konunun önemi, sorunun ciddiye alınması gerektiği anlamına gelmektedir. Hatta Berbera'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolünde olup olmadığına dair bir bilgi olmadığı için Meclis-i Vükelâ, durumu Hidiv ve Yemen Eyaleti'ne sormaya karar vermiştir. Berbera iddiasını doğrulamak için iki taslak arasında seçim yapılmasına veya Londra büyükelçiliğine yazıldığı iddia edilen bir telgrafın başka bir taslağının hazırlanmasına karar verilmiştir.²⁷⁰ Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgede büyümesini istemeyen İngiltere, Mısır'ı aşağıdan koruyarak güçlendirmeye çalışmıştır. Mısır, 1877’de İngiltere ile bir antlaşma imzalamasına rağmen, bu antlaşma Osmanlı Devleti

²⁶⁸ Muhammed, *Bilâdu'l-Karni'l-İfrîkî*, 99.

²⁶⁹ Alice Moore-Harell, “Slave Trade in the Sudan in the Nineteenth Century and Its Suppression in the Years 1877-1880”, *Middle Eastern Studies* 34/2, 113-128.

²⁷⁰ Moore-Harell, *Slave Trade in the Sudan in the Nineteenth Century and Its Suppression in the Years 1877-1880*, 225.

tarafından tanınmamıştır. Çünkü Mısır Hidiv, İngiltere'nin Afrika kıtasının güney kıyısındaki İngiliz hükümeti ile ticaret yapması için Berbera'dan Ra'su Hafun'a kadar ticaret yapmasına izin vermiştir.²⁷¹

İngilizlerin Berbera üzerindeki iddiaları devam ederken, Osmanlı Devleti meşruiyetini Londra elçiliği aracılığıyla İngiliz devlet adamlarına kanıtlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda 3 Ekim 1884 tarihinde gönderilecek olan telgraf hazırlanırken şu sorular dikkate alınmıştır:

*“Osmanlı Devleti, Lord Granville'in Berbera limanına verdiği yanıtla yetinmemiştir. Ona göre bu, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki dostluğa uygun değildir. Osmanlı Devleti, Berbera da dâhil olmak üzere Somali topraklarının Osmanlı malı olduğunu iddia etmektedir. Bu toprakların ahalisi Osmanlı Devleti'ne ve hilafet sultana yakındır ama Osmanlı Devleti burayı bir liva olarak görmektedir. Bu duruma kimse itiraz etmemiştir. Mevcut vasiyet İngiltere tarafından bilinmektedir ve hiçbir zaman itiraz edilmemiştir. Nitekim İngiliz hükümeti, Osmanlı Devleti'nin bölgeye asker gönderdiğine dair bir açıklama yapmıştır. İngiliz hükümeti konuyu dikkatli bir şekilde araştırırsa kendini aklayacaktır.”*²⁷²

Lord Granville'in gönderdiği cevap Osmanlı Devleti'ni tatmin etmemiştir. Londra Büyükelçisinin yanıtı daha sonra revize edilmiştir:

“Lord Granville'in Berbera limanına verdiği cevap iki devletin dostluğuyla bağdaşmamaktadır. Berbera limanının bulunduğu Somali'de Hidiv'in yetki ve izni Babuali tarafından verilmiştir. Mısır, ele geçirildiklerinde Osmanlı toprağıydı. 2 Ağustos 1879'da gönderilen bir belgede de bu geçmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin bu toprakların hukuku 7 Eylül 1877'de Hidiv ile İngiltere arasında imzalanan antlaşmaya kadar uzanmaktadır. . Yine İngiliz hükümeti yedi yıl önce Osmanlı Devleti'nin Somali üzerindeki hak ve haklarını desteklemiştir. Ayrıca Hidiv ile İngiltere arasında yapılan akit Osmanlı Devleti tarafından tanınmamıştır. Dolayısıyla bu sözleşmenin eksik olması Osmanlı Devleti'nin hukukunu etkilemez.

²⁷¹ Tandoğan, *Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1922)*, 147.

²⁷² Durmuş Akalın, “Somali'de Berbera limanı ve Osmanlı Devleti'nin Bölge üzerindeki İddiaları (1839-1894)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 1 (2014), 1-35.

Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere'nin konuyu dikkatle inceleyeceğini ve Osmanlı İmparatorluğu'nun zamanla ve makul bir şekilde bölgedeki hakkından vazgeçeceğini ummaktadır."²⁷³

Yukarıdaki antlaşma 7 Eylül 1877'de Mısır Hidiv ile İngiltere arasında imzalanmıştır. Dikkat çekici olan, antlaşmanın beşinci maddesinde İngiltere'nin Somali kıyılarının hiçbir bölümünün yabancı bir ülkeye bırakılmayacağını kabul etmesidir. Ancak Lord Granville, antlaşmanın Osmanlı Devleti tarafından onaylandıktan sonra geçerli olacağını ve Osmanlı Devleti onaylamadığı için Mısır ile İngiltere arasında 7 Eylül 1877'de imzalanan antlaşmanın geçerli olmayacağını beyan etmiştir. Yine Osmanlı Devleti bu antlaşmayı tasvip etmediği için Osmanlı Devleti'nin Somali kıyısı üzerindeki iddiaları kabul edilememiştir. Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin tüm direniş ve çabalarına rağmen Berbera 1884 yılında İngilizlerin eline geçmiştir.²⁷⁴ Ancak İngilizler, Berbera ve Zeyla'nın geçici işgalini ilan etmiş olsalar da bu işgalin geçici olmadığı açıktır.

Osmanlı Devleti bundan sonra Berbera ve Kuzey Somali'deki olayları yakından takip etmiştir. Bu yöndeki girişimlerden biri de Osmanlı Devleti'nin Bombay Şehbenderliğinin 16 Kasım 1888'de sunduğu, bölgedeki İngilizlerin Somali kabilesi yaveri Şeyh Ali tarafından saldırıya uğradığının rapor edilmesidir.²⁷⁵ Osmanlı İmparatorluğu, Almanya ile I. Dünya Savaşı'nın giriş aşamasında Habeş Kralı Lij Yasu'yu çekmek için Berbera'dan Bulhar'a 120 km'lik bir sahil şeridi vermeyi kabul etmiştir. Ancak İngilizler ve Fransızlar bu gelişme üzerine harekete geçerek Müslüman kimliği ve Osmanlı Devleti'ne karşı dostluğu ile tanınan kralı tahttan indirmişlerdir.²⁷⁶

²⁷³ Akalın, *Somali'de Berbera limanı ve Osmanlı Devleti'nin Bölge üzerindeki İddiaları (1839 -1894)*, 19.

²⁷⁴ Mâh, *Vesâik 'es-Somâl ve'l-Habeşe ve Eriterye*, 200.

²⁷⁵ Akalın, *Somali'de Berbera limanı ve Osmanlı Devleti'nin Bölge üzerindeki İddiaları (1839 -1894)*, 22.

²⁷⁶ Robert Rinchar, " Historical Setting" , *Somalia Country Study*, the American University press, (Washington: 1982), 27-30.

2. 8. Harar'da Osmanlı Hâkimiyeti

Osmanlı Devleti karşı kıyıda olup bitenleri Yemen vilayetindeki idarecileri vasıtası ile öğrenmiş ve oradaki Portekiz faaliyetlerini takip ederek onları gözetim altında tutmuştur. Harar'da yaşayan Müslümanların durumunu dikkatle gözlemlemiştir. Habeş krallığını çıkarlarının koruyucusu ve savaşçısı olarak gören Portekizliler, din birliği ve yakın bağları nedeniyle Müslümanlara ve Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak oluşturmuşlardır.²⁷⁷ Zeyla'dan Habeş Dağları'na uzanan bölgenin kalbi ve merkezi olan Harar İslâm Emirliği'nin Sultanı Ahmed bin İbrahim, Portekiz'in kışkırtmasıyla Müslümanlara yönelik saldırılarını artıran Habeş krallığına savaş ilan etmiştir. 1527'de Ahmed bin İbrahim kısa sürede büyük bir başarı elde ederek ülkesinin topraklarını Musavva'ya kadar genişletmiştir. Bu olaylardan sonra Habeş kralı Lebna Dengel, Lizbon'dan yardım istemiştir. Portekiz'in doğrudan mücadeleye dâhil olmasıyla Ahmed bin İbrahim, Yemen'deki Osmanlı yöneticileri aracılığıyla İstanbul'dan askeri yardım istemiştir. Bu istek hızlı bir şekilde yanıtlanmıştır. Yemen Valisi Mustafa Paşa, ekipman ve erzak ile Yemen sahilinde Zeyla'nın karşısındaki Beylül'e çıkmıştır. Yerel Müslüman güçleri de seferber eden Ahmed bin İbrahim, 1530'da Fatagar ve İfat vilayetlerini, 1535'te Devâru, Shoa, Amhara, Lasta ve Tigre vilayetlerini almıştır.²⁷⁸

1554'te Özdemir Paşa, İstanbul ve Mısır'dan yaklaşık 10.000 kişilik bir kuvvetle Kızıldeniz'deki Savakin Adası'na ve Kızıldenizin Batı Kıyıları Berbera ve Musavva limanlarına gelmiştir. Osmanlı Devleti adına buraları fethetmiştir. 5 Temmuz 1555'te Sevvakin'de Habeş valiliği kurulmuş ve kadılığa Abdülvehhab adında biri tayin edilmiştir.²⁷⁹ 1559 yılında vefat eden Özdemir Paşa, Musavva'da yaptırılan caminin avlusundaki türbeye defnedilmiştir, yerine oğlu Osman Paşa geçmiştir.²⁸⁰ Bu ilk hâkimiyetten sonra Harar bölgesi bazen Yemen'e bazen de Hicaz vilayetlerine bağlanmış ve Osmanlı idari yapısında Habeş Vilayeti ve beylerbeyi isimleri altında yer aldığı zamanlar olmuştur. Özdemir Paşa önderliğindeki Türk askerlerinin

²⁷⁷ Başbakanlık Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi Daire, *Osmanlı idaresinde Sudan*, n. 120, (İstanbul, 2013), 20.

²⁷⁸ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, 23-28.

²⁷⁹ Kavas, *Osmanlı-Afrika İlişkileri*, 112.

²⁸⁰ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, 46.

yardımıyla Afrika'nın bu bölgesindeki Müslümanlar yok olmaktan kurtulmuş ve 19. yüzyılda Harar Emirliği yerel bir otorite olmuştur.²⁸¹

Osmanlı Devleti ile Harar arasındaki ilişkiler, Ahmed bin İbrahim'in vefatından sonra da devam etmiş ve veziri Nur İbn Mücahid, Osmanlı Devleti'nin desteğiyle kısa bir süre orduda reform yapmıştır. Nur İbn Mücahid, Habeş kralıyla girdiği savaşı kaybederek Harar'a önem vermeye başlayınca başkent de saldırıya uğramıştır. Öte yandan Ahmed el-Gazi halefi olan Muhammed b. Nasır, ülkesini dış tehditlere karşı güçlendirmeye başlamıştır. Bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti ile birlikte Hristiyan Habeş krallarının Avrupa devletlerinden silah ve diğer yardım almaları yasaklanmıştır. 19. yüzyılın başlarından itibaren Avrupalılar tarafından Avrupa kıtasının farklı yerlerinde başlatılan işgal faaliyetleri Kızıldeniz üzerinden Habeş topraklarına kadar yayılmıştır. Hatta İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar bölgede çeşitli saldırılar düzenlemişlerdir.²⁸² Osmanlı Devleti ise 27 Mayıs 1866'da Doğu Afrika'daki fatihlerin işini kolaylaştırdığı için Musavva'nın yetkilerini Mısır Hidiv'ne devretmiştir. Hasan Paşa ve Hidiv İsmail Paşa'nın kardeşi Ratib Paşa komutasındaki bir Mısır ordusu, 1872'de Habeş kralı ile hudut konusunda çıkan anlaşmazlık nedeniyle bölgeye 20.000 kişilik bir kuvvet göndermiştir. Habeşistan'a savaş ilan edilmiştir. Mısır ordusu Harar, Berbera ve Zeyla limanlarını ele geçirdikten sonra Somali kıyılarını takip ederek Hint Okyanusu kıyısındaki Ra'sü Hafun'a kadar Osmanlı bayrağını dikmiştir. Aynı zamanda İstanbul'da Harar'a bir sefer düzenlenmesine karar verildiğinde Mehmed Rauf Paşa bizzat oraya giderek idareyi devralmıştır.²⁸³

Mısır, Harar'ı ve Kızıldeniz'in bir kısmını ve Somali kıyılarını kendisine devretmesi karşılığında Osmanlı İmparatorluğu'na 15.000 Osmanlı altını haraç ödemeye başlamıştır. 1875-1877 yıllarında Mısır Hidivliği altında Osmanlı Devleti adına Harar'da bir valilik kurulmuştur. Hidiv Mehmed Tefvik Paşa, Mısır'dan İstanbul'a asker ve erzak gönderilmesinde büyük güçlükler olduğunu, Harar ve çevresinin kontrolünün kendilerine çok pahalıya geldiğini ve oraya asker ve memur

²⁸¹ Kavas, *Osmanlı-Afrika İlişkileri*, 112.

²⁸² Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, 172.

²⁸³ Kavas, *Osmanlı-Afrika İlişkileri* 115.

çekmek istediğini bildirmiştir. Ordu ve memurların ayrılmasıyla Harar, Kızıldeniz kıyıları ve Somali kıyıları Yemen üzerinden Osmanlı idaresine bırakılmıştır.²⁸⁴ Avrupalıların Afrika kıtasında ticaret yollarına hâkim olma ve sömürgecilik politikaları uygulama istekleri karşısında Osmanlı Devleti'nin Habeşistan ve Harar bölgeleri, özellikle sömürgeci devletlere karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun güney sınırlarında bir kalkan görevi görmüştür. Bu önemli konumuna rağmen Harar Vilayeti, Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında yaşadığı askeri ve ekonomik gerileme ve kendi idari sorunları ile karşı karşıya kalmıştır. Ancak zaman zaman vilayet teşkilatında bazı düzenlemeler ve değişiklikler yapılmış ve iyileştirme politikaları uygulamaya konulmuştur. Harar şehrine gelince, Osmanlı hükümeti burada önemli reformlar gerçekleştirmiştir. Çünkü şehir, Osmanlı hâkimiyetine girmeden önce kargaşa içindeydi. Reformlarla ticaret ve tarım artmıştır. Harar, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra eski hayatına geri dönmüştür. Güven, istikrar ve kentleşme, kaos ve karmaşanın yerini kentte ticaret, sanayi, tarım ve eğitim almıştır. Ayrıca bazı önemli bayındırlık çalışmaları yapılmıştır.²⁸⁵

2.9. Avrupa Devletlerinin Doğu Afrika Bölgesini Ele Geçirmesi

Doğu Afrika'daki Avrupa sömürgeciliğinin başlangıcı Orta Çağ'a kadar uzanmaktadır. Avrupa, o zamanlarda birçok tarihçi ve şair için hayal gücü kaynağı olan Habeşistan Hıristiyan Krallığı ile bağlantı kurma çabası içerisinde olmuştur. Müslümanlar tarafından çevrili bu Hıristiyan krallığının savunması için birçok kitap yayınlanmıştır. Bu düşünce temelinde Doğu Afrika bölgesinde Portekiz sömürge fikri oluşmaya başlamıştır. Portekizliler savaşlarında Habeşistan ile ittifak ederken, Osmanlılar ise İmam Ahmed Gurey gibi bir fırsat bulmuşlardır. Böylece Zübeyde şehrinin valisi tarafından İmam Ahmed Gurey'e silah ve mühimmat yardımı yapılmıştır. Sinan Paşa komutasındaki Osmanlı donanması, 1557'de Portekizlilere Sevvakin ve Massava arasında büyük bir yenilgi yaşatmışlardır. Nitekim Portekizliler

²⁸⁴ BOA., *Y.E.E.*, No. 118/39, 20 Rebiü'l-evvel 1302.

²⁸⁵ Abdilmunim Abdilhalim, *Cumhûriyetu's-Sûmâl İklimu'l-Cunûb Ev Sûmâliyâ*, (Galkaayo, 1960), 407-408.

sonuçta bölgeden ihraç edilmiştir. Bu durumda Kızıldeniz kıyılarında Osmanlı Devleti'nin egemenliği sağlanmıştır.²⁸⁶

Avrupa'nın yarışan devletlerinin özellikle Afrika'nın büyük bir kısmına ve doğu sahillerine sahip olması 1885 yılında Mısır'ın bu bölgede geri çekilmesine yol açmıştır. Avrupa politikasındaki bu hızlı değişim Afrika'ya 1880 yılında gelmiştir. Bu yılda Afrika ve Doğu Afrika genel sahil kısımlarına, Avrupa ülkeleri politik kapsamı, siyasi ağırlığıyla girmeye başlamıştır. İngilizlerin Mısır'ı işgal etmesinden sonra, Kızıldeniz ve Doğu Afrika kıyıları, İngiliz sömürgeciliğinin hedefleri haline gelmiştir. Bölge sadece İngiltere için değil, Süveyş Kanalı Finans Komitesi'ni denetleyen Fransa için de önemliydi. Her iki ülkenin de stratejik ve ticari hedefleri, İngiliz ve Fransızların dikkatini Doğu Afrika kıyılarına çekmekte.²⁸⁷ O zamanlar İtalya, siyasi birliğini tamamladıktan sonra Afrika'ya doğru genişlemek isteyen gelişmekte olan bir ülkeydi. İlk başta İtalya, Tunus topraklarını ele geçirmeye çalışmıştır. Ancak Fransa, İtalya'nın Tunus'taki emellerini engellemiştir. Avrupa politikasındaki bu yeni akımın Doğu Afrika'daki ilk izleri İngiliz, İtalyan ve Fransız çıkarlarının aynı bölgede olduğu Kızıldeniz kıyısındaydı. Bu durum İngiliz çıkarlarına aykırıydı. Bu ülkeler, Doğu Afrika'da nüfuz alanları için rekabet etmişler ve yeni sömürgeci koloniler elde etmek için bu üç tarafı yanlarına almaya çalışmışlardır.²⁸⁸ Aslında, İngiliz gezgin Richard F. Burton, Ekim 1855'te Müslüman kılığına girerek gizlice Mekke'ye gittiğinde Orta Doğu Afrika şehri Harar'ı da görmek istediği görülmektedir.²⁸⁹ Bu sırada R. F. Barton, Türklerden Fransızlardan daha çok nefret ettiği için bu tarihi şehre Türk kimliğiyle girme fikrini reddetmiş ve mektuplar göndermiştir. Buna göre Müslümanların kendileri Osmanlı padişahına sadık olmalıdır.²⁹⁰

Bu süreçte Osmanlı Devleti, Doğu Afrika'daki ilişkilerini korumak ve saldırıları kolaylaştırmak için Massavva'nın kontrolünü 27 Mayıs 1866'da Mısır Hidiv'ne devretmiştir. Böylece Osmanlı Devleti Doğu Afrika'da Mısır üzerindeki hâkimiyetini bir kez daha genişletmiş; Zeyla, Berbera Limanları ile Somali kıyılarını

²⁸⁶ Mâh, *Vesâik 'es-Somâl ve'l-Habeşe ve Eriterye*, 199.

²⁸⁷ Muhammed el-Mutesîm Seyyid, 99.

²⁸⁸ Muhammed el-Mutesîm, s. 100.

²⁸⁹ Aydoğan Köksal, "Somali (II. Tarih)", *DİA*, 37/372-373.

²⁹⁰ Kavas, *Doğu Afrika Sahilinde Osmanlı Hâkimiyeti: Kuzey Somali'de Zeyla İskeleyinin Konumu*, 113.

ele geçirmiştir. Burada Osmanlı bayrağı, Hint Okyanusu kıyısındaki Re'sül-Hafun'da Osmanlı Devleti tarafından gönderilen bir ordu tarafından göndere çekilmiştir. Sömürgeciliğin Doğu Afrika'ya yayılmaya başlamasıyla birlikte Osmanlı Devleti bölgede yayılma politikası izlemiş ve Hidiv İsmail Paşa Uganda'ya kadar uzanmıştır. Burada “Hattı-İstiva” adında bir vilayet kurulmuş ve 1887'de Emin Paşa vali olarak atanmıştır. Bu eyalet, Doğu Afrika'nın iç kesimlerinde Osmanlıların fethettiği en ileri noktaydı.²⁹¹ 10 Kasım 1867'de Cafer Paşa, Doğu Afrika Bölgesini ziyaret ederek bu bölge hakkında önemli bir rapor hazırlamıştır ve bu raporda Süveyş'ten Bâbü'l-Mendep'e kadar Kızıldeniz'in batı kıyıları Avrupa ülkeleri olmuştur. Kendilerinin Sevvakin, Massavva ve Sudan yakınlarındaki tüm adalara girmek isteyen Avrupa ülkelerinden biri olmadığını belirtmiştir.²⁹²

Aslında 19. yüzyılın başından itibaren Avrupalıların Avrupa kıtasının farklı yerlerinde başlattığı işgal süreci Kızıldeniz üzerinden Doğu Afrika topraklarına kadar gitmektedir. Bâbü'l-Mendep Boğazı'na Süveyş Kanalı'ndan daha fazla önem veren Avrupa devletleri, 16. yüzyıldan beri bu görev için mücadele etmişlerdir. Bölgeye İtalya, Fransa ve İngiltere hâkim olmuştur. Hindistan'da İngilizlerle rekabet halinde olan Fransızların Aden Limanı'na girişleri engellenince fırsattan yararlanarak Mısır kuvvetlerini Doğu Afrika kıyılarından çekerek Cibuti Limanı'na odaklanmaya başlamışlardır. Aslında bölge tamamen Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Bölgedeki bir diğer rakip ülke olan İtalya da kendisine faaliyet alanı açmak istemiştir. Bu nedenle 7 Temmuz 1880'de Kızıldeniz kıyısındaki Assab İskelesi'ni ele geçirmiştir. İngiltere 20 Temmuz 1887'de Somali'nin kontrolünü ele geçirdiğini resmen ilan etmiştir.²⁹³

Avrupalı güçler arasında İngiltere, Kızıldeniz ve Aden Körfezi'ndeki en etkili faktördü. Ancak İngilizler, Osmanlı hâkimiyetini tanıyarak ve Hidiv ile bir antlaşma imzalayarak önemli bölgelere hâkim olmak yerine bölgede Osmanlı üstünlüğünü ilan etmek istemişlerdir. Çünkü burada başka bir güçlü Avrupa ülkesinin kurulmasını

²⁹¹ Şevki Ata'ullhi el-Cemel, “Tarihu's-Sûmâl fi'l-Asri'l-Hadis (1486 -1969)”, *el-Mashu's-Şâmil li-Cumhûriyyeti's-Sûmâl ed-Dimukrâdiyye* (Bağadat: Arab League Educatinal, Cultural and Scientific Organization (ALECSO),1982), 93-159.

²⁹² Yahya - Nesri, *Müşkiletü'l-Karni'l-İfrîkî ve Kadiyyatu Şabi's-Sûmâl*, 82.

²⁹³ Muhammed Ferîd Seyyid Hajaj, 42.

önemli bir tehdit olarak algılamışlardır. 1882’de İngilizlerin Mısır’ı işgali, Doğu Afrika’da, özellikle Harar, Zeyla ve Berbera bölgelerinde ve II. Dünya Savaşı’nda idari bir boşluk yaratmıştır. Hele Abdülhamit Zeyla’nın, İstanbul’a doğrudan bağlanmak istediğinden aramalar sonuçsuz kalmıştır. Zeyla’nın Mısır sorunu çözülene kadar Osmanlı yönetiminde kalması pek olası değildir. Ayrıca Zeyla İngiliz idaresinde olmasına rağmen vergileri Mısır hazinesinden toplanıyordu. Sonuç olarak, Zeyla fiilen 1916’da Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılmıştır.²⁹⁴

Özetle 16. yüzyıl başında Doğu Afrika’da bulunan Müslüman emirlikler ile başlamış olan ilişki durumu devam eden asırlarla da süregelmiştir. Ayrıca 19. yüzyıl başlarında sömürge güçlerinin tehdidi altında bulunan Doğu Afrika Müslümanları ve sultanları Osmanlılarla olan ilişki durumlarını her zamankinden çok daha ileri düzeyde önemsemişlerdir.

Doğu Afrika’daki Osmanlı hâkimiyeti yaklaşık 360 yıl sürmüştür. Osmanlı Devleti son dönemde bir yanda Karadeniz bölgesinde, diğer yanda Orta Avrupa ve İran-Azerbaycan sınırında büyük sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, Doğu Afrika bölgesi ile yeterince ilgilenememiştir. Osmanlı Devleti ise Doğu Afrika’daki üstünlüğünü sürdürmek ve istilaları daha kolay önlemek için 27 Mayıs 1866 tarihli bir kararname ile Musavvet Hidivliği’ni Mısır Hidiv’ne vermiştir. Osmanlı Devleti, Doğu Afrika’daki hâkimiyetini Mısır üzerinden bir kez daha genişletmiştir ve Kızıldeniz’deki liman kentlerinin kontrolünü yeniden ele geçirmiştir.

²⁹⁴ Kavas, *Doğu Afrika Sahilinde Osmanlı Hâkimiyeti: Kuzey Somali’de Zeyla İskelesinin Konumu*, 134.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOĞU AFRİKA BÖLGESİ İDARESİNİN GEÇEÇİ OLARAK MISIR HİDİVİNE VERİLMESİ (1875 – 1884)

Süveyş Kanalı'nın Kasım 1869'da açılmasından sonra Hint ticaret yolları üzerinde Kızıldeniz'in önemi daha da artmıştır. Bu ticaret yollarını ele geçirmeye çalışan Avrupalı işgalci devletler uluslararası sulara hâkim olan devletlerle çatışmaya girmişlerdir. Mısır, Mehmet Ali Paşa zamanından beri Mısır Hidivliği bu suyoluna hâkim olmasını istiyordu. Bunu sağlayabilmek için ise yabancı müdahalesinin veya dış saldırıların engellenmesi, İslâm birliğinin kurulması gerekiyordu. Nil havzası, Kızıldeniz ve Doğu Afrika Bölgesi olan ülkelerinde birliğini kurma girişimi özellikle İsmail Paşa zamanında gün yüzüne çıktı. Bu İslâm dini, kardeşlik, vatan, ırk birliği, kültürel dil, sosyal-ekonomik bağlar ve İslâm kültürü gibi ortak değerlere dayanabilirdi. 1863 yılında Doğu Afrika Bölgesi idâresini Sultan ikinci Mahmud'un fermanıyla Mısır Hidevliğine bağlanmıştır.

3.1. Sudan'ın Mısır Yönetimine Girmesi

Memlükler gerek Mısır hükümrânlığı döneminde gerekse Osmanlı idaresi altındayken Sudan'da yabancılaşmış ve dışlanmışlardır. Özellikle kuzey bölgelerinde ve Dongola Bölgesi'nde sık sık aşiret bölgelerine ve oradan Sudan'a başvurmuşlardır. Özellikle 1811'de "Kahire Kale Katliamı" sonrasında Nûbe'nin güneyine ve ardından Asvan Şelâlesi'ne kaçmışlar ve Dongola eyaleti onların kalesi olarak alınmıştır. Dongola'ya yerleşen Memlükler burada kendi yönetimlerini kurmuşlardır. Mehmet Ali Paşa, Mısır'ı ele geçirdikten sonra Mısır'daki hâkimiyetini sağlamlaştırmak, istiklal ve egemenlik unsurlarının bütünleşmesini sağlamakla meşgul olmuş ve hüküm sürdüğü bölgeyi genişletmek için çalışmalara başlamıştır.²⁹⁵ 19. yüzyılın başlarında, Arap Yarımadası'nda ortaya çıkan Vehhabi hareketi, Osmanlının en önemli doğu eyaletlerinden olan Irak ve Şam eyaletlerindeki egemenliğini tehdit etmiştir. Osmanlı Devleti, Vehhabi İsyanı'nı sona erdirmeleri konusunda Irak, Şam ve Mısır paşalarına emir vermiştir. Ardından Osmanlı padişahı, Vehhabilerle savaşmayı Mısır valisinin

²⁹⁵ Abdullah Hüseyin, *es-Sûdân mine't-Târihi'l-Kadîm ile'l-Bise'l- Mısırıyye* (Kahire, 1935), 117.

görevlerinden biri haline getirmiştir. Mısır valisi Mehmet Ali Paşa, Osmanlı Devleti'nin sömürgecilik akımı tarafından yıkılıp ortadan kaldırılacağından ve onunla birlikte kendisinin de aynı akıbeti yaşayacağından korktuğu için bu durumu memnuniyetle karşılamıştır.²⁹⁶

Mehmet Ali Paşa, Arap Yarımadası'nın Osmanlı Devleti'nin egemenliğine iade edilmesinin kendi varlığını desteklediğine ve güçlenmesine yardımcı olduğuna inanmıştır. Bu, onun elleriyle yapılırsa Arap Yarımadası ve Kızıldeniz'in denetimi ona devredilebilir ve Mısır'ı bu bölgeleri denetleme merkezi olarak eski tarihi ihtişamına kavuşturabilirdi. Bunun üzerine Mehmet Ali Paşa, Vehhabilerin elindeki Hicaz topraklarına bir saldırı başlatmış ve Mehmet Ali Paşa'nın oğlu Tosun Paşa, Eylül 1811'de seferin başına geçerek Medine, Mekke ve Cidde'yi ele geçirmiştir. Böylece Hicaz, Mehmet Ali Paşa'nın hâkimiyeti altına girmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın kuvvetleri 1816 yılında oğlu İbrahim Paşa'nın önderliğinde başka kuvvetlerle birlikte Yanbu'ya ulaşarak Diriyah'ı ele geçirmiş, ardından Al-Ahsa ve Al-Ghaf'ı hâkimiyeti altına almıştır ve böylece Arap Yarımadası onun sayesinde Osmanlı Devleti'nin egemenliğine geri dönmüştür. 1820'de Sultan II. Mahmud, Osmanlı Devleti'ne yaptığı hizmetlerden dolayı İbrahim Paşa'yı Cidde eyaletine atayan bir ferman yayımlamıştır.²⁹⁷

19. yüzyılın ilk çeyreğinde, Osmanlı Devleti'nin Sudan ile ilişkilerinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Dönemin Mısır valisi Mehmet Ali Paşa, Osmanlı padişahından ferman çıkarmasını istemesiyle özellikle kuzey vilayetlerini fethetmek ve Osmanlı hâkimiyetine ilhak etmek zorunda kalmıştır. Sudan'ın fethi fikri Mehmet Ali Paşa'da ortaya çıktıktan sonra, savaş planını incelemeye ve fetih için hazırlanmaya başlamıştır. Bu nedenle Eylül 1819'da Mısır'ın güney sınırlarına gitmiştir. Mehmet Ali Paşa kuvvetleri 5.400 askerden oluşuyordu. Sefer, oğlu İsmail Paşa tarafından yönetilmiştir. Aynı zamanda Mehmet Ali Paşa, damadı defterdar Mehmet Hüsrev Bey komutasındaki 4000 kişilik orduyu Kordofan'ı fethetmek için göndermiştir. Bu sefere

²⁹⁶ Muhammed Rifa't Ramazân, *Vezu's-Sûdân fi Nitâk el-Alâkât beyne Mısra ve'd-Devleti'l-Osmâniye* (Kahire, 1955), 6.

²⁹⁷ Abdullah Abdul Razzâk - Şevki Cemal, *Târîh Mısır ve's-Sûdân el-Hadîs ve'l-Müâser* (Kahire, 1997), 166.

Sudanlıları Osmanlı yönetimini kabul etmeye davet etmek için üç Mısırlı hoca da katılmış ve bu hocaların arasında Şeyh Mehmet es-Süûtî el-Hanefî de vardır. 18 Temmuz 1820 seferin başlangıcıdır ve Asvan'a vardıktan sonra Halfa Vadisi'ne devam etmiştir. Orada yirmi gün kaldıktan sonra Dongola Eyaleti'ne yönelmişler ve Mısır ordusu gelince Memlûkler kaçmışlardır. Mısırlılar Dongola Eyaleti'ni ele geçirmişler ve halkı Osmanlı egemenliğine itaat etmiştir. Nil'in batı kıyısında yer alan eş-Şâyika Bölgesi'nde Dongola'nın güneyinde, Mısır ordusu eş-Şâyika'ya saldırmış ve şövalyelerin direnişiyle karşılaşmıştır. Ancak Mısırlılar onları da yenmişlerdir.²⁹⁸

İsmail Paşa, Dongola Bölgesi'nin bir parçası olan eş-Şâyika Bölgesi'nin başkenti Korti şehrini ele geçirmiştir. Daha sonra 1821'de Berber şehrine devam edene kadar güney Sudan'da kalmayı sürdürmüş ve kralı Nasr al-Din'e boyun eğdirilmiştir. Berber şehri Osmanlı-Mısır egemenliğine girmiş, İsmail Paşa Berber şehrine yerleşmiş, Mısır ordusunu 8 Mayıs 1821'de Şendî Bölgesi'ne doğru harekete geçirmiş ve burada Kral Nimr'in sadakatine sahip olduğunu açıklamış, ardından ordu güneye doğru ilerlemeye devam etmiştir. Sonrasında Mısır ordusu Hartum yakınlarındaki Halfa şehrini işgal etmiştir ve ardından 12 Temmuz 1821'de Omdurman'a (Ümmüdüрман) ulaşmıştır. Mehmet Ali Paşa daha sonra burayı Sudan'ın başkenti yapmıştır. İsmail Paşa, bu başarılarından sonra durmayarak Asvan'dan Sennâr'a kadar olan bölgeyi de ele geçirmiştir.²⁹⁹

Defterdar, Mehmet Hüsrev Bey liderliğindeki sefere gelince, Dongola'nın güneyindeki el-Abyad kuzeyindeki kasabaya ulaşmış, ardından Nisan 1821'de Dârfür Sultanı Sultan Mehmet el-Fadl'ın ordusunun yenilgisiyle sonuçlanan bir savaş gerçekleşmiştir. Bu savaştan sonra İsmail Paşa hastalanmış ve ordusunda hastalıklar yayılmıştır. Böylece Ekim 1821'de Mehmet Ali Paşa İbrahim Paşa'nın gönderdiği yardımı Sennâr şehrine göndermiştir. Mehmet Ali Paşa'nın talimatıyla, yeni bölgeler ilhak etmeyi düşünmeden önce yeni fethedilen bölgelerinin düzenlenmesine dikkat edilmesi gerektiğini şart koşmuş ve İbrahim Paşa, Beyaz Nil'i keşfetmek ve kaynaklarına ulaşmak istemiştir. Ardından batı bölgelerine Nijer nehri yoluyla Afrika

²⁹⁸ Hüseyin, *es-Sûdân mine't-Târîhi'l-Kadîm ile'l-Bise'l- Mısriyye*, 117.

²⁹⁹ Ramazân, *Vezu's-Sûdân fi Nitâk el-Alâkât beyne Mısra ve'd-Devleti'l-Osmâniye*, 7.

kıyılarına nüfuz etmiş ve ancak İbrahim Paşa Cezîra Bölgesi'nin merkezine ulaşır ulaşmaz Sennâr üzerinden Mısır'a dönmüştür. İsmail Paşa ise, özellikle Sennâr halkı Mısır yönetimine isyan ettikten sonra, bir süre şehirden uzak kalarak sonrasında Sennâr'a dönmüştür. İsmail Paşa, Sennâr'a hızla geri dönmek zorunda kalmış ve oradaki ayaklanmayı bastırmıştır. Üst düzey liderler idama teşvik edilirken Şendi kralı Nimr ise cezadan kurtulmuş ve kısa sürede İsmail Paşa'ya Ocak 1823'te hayatını **hedef alan** bir komplo kurmayı başarmıştır. Mehmet Ali Paşa oğlunun öldürüldüğünü öğrenince defterdar Mehmed Hüsrev Bey'i, İsmail Paşa'nın katillerinden intikam almak üzere Şendi Bölgesi'ne göndermiş ve isyancı komplocular ile Etiyopya sınırlarına kaçan Kral Nimr'in birtakım destekçilerinin isyanını Kordofan'da kanlı bir şekilde bastırmıştır.³⁰⁰

Mehmet Ali Paşa, Sudan'da idaresini şu şekilde düzenlemiştir: Askeri ve sivil otoriteye sahip Sudan'a hükümdar namında bir genel vali atamıştır. Mısır'da İçişleri Bakanlığı'na bağlı Hartûm şehrini kurarak onu Sudan'ın başkenti ve Sudan'ın yönetim merkezi yapmıştır. Fethedilen Sudan, Bağlat ilçeleri yedi bölgeye ayrılmıştır: bunlar Dongola, Berberi, Hartum, Kordofan, Kassala, Sennar ve Fârzûğlî idi. Her bir bölgenin bir müdürü bulunmaktaydı ve her bölge birkaç idari bölgeye ayrılarak müdürlükler de bölümlere ayrılmıştır. Her bölüm için bir müfettiş ve müdürün bir vekili, yardımcıları ve bir hâkimi, müftü, sivil meclis ve polis bulunmaktaydı. Bu arada Mısırlıların gelişinden önceki Sudan hükümdarlarını görevlerinde tutmuşlardır.

Sudan'daki yönetim Mısır'daki idari sistem gibidir.³⁰¹ Yönetici, yardımcı, yargıç yardımcısı, bir topluluk konseyi ve her ilçesinin personeli ve askeri birliği vardır. Askerler iki tür olup cihad ve başbozuktan (yarı düzenli askerler) oluşmuştur. Fethedilen bölgelerde güvenlik sağlanmış ve Sudan'da Osmanlı-Mısır hâkimiyeti buğday ekimini getirmiştir. Sudan'a tanıtılan bu idari sistem, Sudan toplumu üzerinde olumlu bir etki oluşturmuştur. Sudan, 1821'den itibaren idari bir birim olarak ortaya çıkmış ve bu tarihten itibaren modern siyasi birimini kurmaya başlamıştır. Osmanlı-Mısır yönetimi, 1830'dan itibaren Sudan'ın başkenti olan Hartum gibi yeni şehirler

³⁰⁰ Nu'ûm Şukîri, *Târîhu's-Sûdân* (Beirut, 1981), 506.

³⁰¹ Muhammed Mahri Kerkûkî, *Rirhletü Mısra ve's-Sûdân* (Kahira: Metbaâtu'l-Hilâl, 1914), 333.

tesis etmeye başlamışlardır. Mavi ve Beyaz Nil'in buluştuğu yer olan önemi nedeniyle bu yer seçilmiştir. Ardından Mehmet Ali Paşa, Sudan için şehirler kurmaya devam etmiştir. Bu bağlamda Taka Bölgesi'nin başkenti ve Doğu Sudan'ın başkenti olmak üzere Kassala şehrini kurmuştur. Sudan'a göç eden çok sayıda Mısırlı bu bölgeye yerleşmiş ve Mehmet Ali Paşa 1842 yılında Mavi Nil üzerinde Fâmka şehrini kurmuştur. Burayı Fâzoğlı ilçesinin başkenti yaparak beş mil güneyinde altın aramak için laboratuvar da kurmuştur.³⁰²

Şendî'de öldürülen İsmail Paşa, Sudan'ın ilk hükümdarı yani genel valisi olarak kabul edilmiş ve 1822'nin sonlarında öldürüldüğünde, defterdar Mehmed Hüsrev Bey, Sudan'ı yöneten halefi olmuştur. Daha sonra 1823 yılında yerine Osman Bek, iki yıl sonra yerine Mahvi Bek getirilmiştir. 1826 yılında ise Habeşistan'a yakın bölgeleri fetheden Hürşîd Paşa vali olarak atanmış ve 1837'ye kadar Sudan'da hüküm sürmüştür. Yerine, Tâkâ Bölgesi'nde "Kassalâ"yı fetheden ve Kassalâ şehrini kuran Ahmet Paşa tayin edilmiştir. Onun döneminde Mehmet Ali Paşa, Sudan'ı altın ve maden aramak için ziyaret etmiştir.³⁰³ Nitekim 15 Ekim 1838'de Mehmet Ali Paşa, Mısır'ın idari işlerini üstlendikten sonra altın ve madenleri aramak için Sudan topraklarını ziyaret etmeyi ve Ekim 1838'de Hartûm'a gitmeyi amaçlamıştır. Ardından Ekim 1838'de Dongola üzerinden Hartum'a gitmiş ve 23 Kasım'da oraya ulaşarak burada 22 gün kalmıştır. Bu süreç boyunca halkın ileri gelenleri ile bir araya geldiği gibi Sudan'ın idari durumu ve ülkenin işlerini teftiş etmiştir. Ardından altın ve madenleri bulunan Sennâr şehrini ziyaret etmiştir. Daha sonra Hartum'a geri dönmüş ve birkaç gün kaldıktan sonra Mısır'a dönmüştür. 15 Mart 1839'da Mehmet Ali Paşa, Sudan'a ikinci ziyaretini gerçekleştirmiş ve bu ikinci ziyareti ise beş ay sürmüştür.³⁰⁴

Mehmet Ali Paşa'nın ölümünden sonra Sudan, Sultanlık döneminde olduğu gibi kalmıştır. Yani Sudan, kısa bir süre hüküm süren oğlu İbrahim Paşa'nın sultanlığı sırasında Mehmet Ali Paşa'nın belirlediği sınırlar ve yönetim içinde kalmıştır. İbrahim Paşa Nisan 1847'de iktidara gelmiş ve 10 Kasım 1848'de vefat etmiştir. İbrahim Paşa, Mehmet Ali Paşa'nın ordularının komutanı ve en büyük oğlu, Vehhabi savaşlarında

³⁰² Hüseyin, *es-Sûdân mine't-Târîhi'l-Kadîm ile'l-Bise'l-Mısıryye*, 113.

³⁰³ Hüseyin, *es-Sûdân mine't-Târîhi'l-Kadîm ile'l-Bise'l-Mısıryye*, 114.

³⁰⁴ Abdurahman er-Râfî, *Asri Muhhamed Ali* (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1989), 175-176.

ve Mısır yönetiminin örgütlenmesinde sağ koluydu. Babasının hayatı boyunca Sudan'da hüküm sürmekle görevlendirilmiş ve 1848'de ölmüştür. Mehmet Ali Paşa 24 Kasım 1848'de Mısır'da hüküm sürmek üzere torunu I. Abbas Paşa'yı atamıştır. Ancak I. Abbas Paşa, Sudan'a fazla ilgi göstermemiş ve burayla ilgilenmemiştir. Sudan onun döneminde kargaşa içindeydi, kendisine karşı gelenleri sürgün ediyordu. Bununla birlikte onun saltanatı sırasında ticaret altın çağını yaşamıştır. I. Abbas Paşa döneminde, Mehmet Ali Paşa döneminde Sudan'a dayatılan ticaret tekelinin kaldırılmasıyla yabancı nüfuzu artmış, kendi döneminde de Kıptilerin Sudan'a akınına talip olmuştur. Bu dönemde modern tıp hizmetleri Sudan'a girmeye başlamıştır. İstanbul'dan gelen Türk çalışanlara hizmet vermek için Hartûm'da ilk eczane açılmış ve doktorlar Sudan'da çalışmaya başlamıştır. Bu süreçte 1853 yılında Hartum'da ilk normal okul açılmıştır. I. Abbas Paşa, 14 Temmuz 1854'te kendisine düzenlenen komplo sonucu hayatını kaybetmiştir.³⁰⁵

Sonrasında Said Paşa Abbas Paşa'nın halefi olarak Mısır valisi olmuştur. Yeni vali Sudan'a önem vererek yönetimin iyileştirilmesinin ülkenin idari reformu ile sağlanacağına ikna olmuştur. Said Paşa'nın Mısır'daki iktidarı 1854'ten 1863'e kadar sürmüştür. Bu süreçte Said Paşa, Mısır üzerinden idare edilmekte olan Sudan'a özel ilgi göstermiş ve babası Mehmet Ali Paşa zamanından beri yapılamayan pek çok ıslahatı burada gerçekleştirmiştir. Valiliğinin akabinde Çerkez Ali Paşa'yı Sudan işlerinden sorumlu genel vali, kardeşi Halim Paşa'yı ise Sudan'a müfettiş olarak tayin etmiştir. Said Paşa, Mısır hükümrancılığının başlangıcında Sudan genel valilerine verilen "hükümdar" ünvanını "müdir-i umumi" olarak değiştirmiştir. Bununla birlikte daha sonra 16 Ocak 1857'de Hartûm'u ziyaret eden Said Paşa Sudan'ın idaresindeki zorluklar ve masrafların çok olması nedeniyle tahliye edilerek idaresinin tekrar Osmanlı Devleti'ne devredilmesinin uygun olacağını değerlendirmiştir.³⁰⁶ Ayrıca halkı kabul ederek Sudan'ı tahliye etme düşüncesini onlara bildirmiştir. Halk, Sudan'ı tahliye etmenin kargaşaya yol açacağını söyleyerek bu fikri gerçekleştirilmemesini istemiş ve "Bizler Osmanlı Devleti'nin ve Mısır yönetiminin müritleriyiz" demişlerdir. Bunun üzerine Said Paşa, Sudan halkının vergiden muaf tutulmalarını, indirim

³⁰⁵ Abdurahman er-Râfi, *Asri İsmail Paşa* (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1987), 1/25.

³⁰⁶ Hüseyin, *es-Sûdân mine't-Târîhi'l-Kadîm ile'l-Bise'l- Mısriye*, 119 -132

yapılmasını ve tahminlerini arazilerdeki akarsuların takibine dayandırmalarını emretmiştir. Çünkü akarsular toprağın verimliliğini göstermekteydi. Ayrıca idarecilere halka iyi davranmalarını, aralarında adaleti tesis etmelerini ve kabile reislerinin ve saygın ailelerden oluşan âdet meclisleri yani geleneksel konseyleri kurarak halkı kendi kendilerini yönetmeye alıştırmalarını emretmiştir. Asker olmayanlara emanet vergi tahsilatı yapmıştır. Mısır ile Sudan arasında posta taşımak için çöl istasyonları kurmuş, postane sistemini organize etmiştir. Aynı zamanda köle ticaretini önlemek için Sûbât Nehri üzerinde de bir kamp kurmuştur.³⁰⁷

Said Paşa'nın vefatından sonra, Hidiv İsmail Paşa Mısır'da iktidara gelmiş ve görev süresi 1863'ten 1879'a kadar sürmüştür. Politikası, Sudan'daki Osmanlı Devleti'nin varlığını genişletmesiyle karakterize edilmiştir. Hidiv İsmail Paşa'nın en önemli amaçlarından biri Mısır'ın bağımsızlığını Osmanlı egemenliği içinde genişletmek olmuştur. Hidiv İsmail Paşa, Sultan Abdülaziz'e kur yaparak Mısır valiliğine başlamıştır. Mısır tahtını devraldığında sadakat yükümlülüklerini sunmak için İstanbul'a gitmiş, Sultanı Mısır'a davet etmiş ve davete icabet edileceği sözünü almıştır. Sultan Abdülaziz verdiği sözü yerine getirip 1863 yılının Nisan ayında Mısır'a gelmiş ve İskenderiye'de kalıp Kahire'ye gitmiştir. Mısır'a fatih olarak giren Sultan Selim'den sonra Mısır'a ziyaretçi olarak gelen tek padişah Sultan Abdülaziz'dir. Bu ziyaret Hidiv İsmail Paşa için büyük bir onur vesilesi olmuştur. İsmail Paşa bu fırsatı değerlendirerek elde ettiği statüden yararlanarak Osmanlı Devleti'nden yeni hak ve menfaatler elde etmiştir. Hidiv İsmail Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne yönelttiği ilk şey, Mısır'daki yönetim sistemini değiştirmek için çalışmak olmuştur. Ardından 27 Mayıs 1866'da Osmanlı Devleti Sevvakin ve Massava'nın Hidiv İsmail'e devredilmesini öngören bir ferman çıkarmıştır.³⁰⁸

Hidiv İsmail Paşa, Yukarı Nil'in kaynakları ve topraklarının Mısır ve medeniyetinin kaynağı ve kökeni olduğu gerekçesiyle Nil Vadisi'nin öneminin farkındaydı. Bu nedenle Mısır'ın güneyindeki geleceğini güvence altına almaya çalışmıştır. Ayrıca İsmail Paşa Mısır ve Sudan'da yabancı konsoloslukların nüfuzunun

³⁰⁷ er-Râfî, *Asri İsmail Paşa*, 74.

³⁰⁸ er-Râfî, *Asri İsmail Paşa*, 72 -73.

artması ve iç egemenliğinin kaybı sorunlarının üstesinden gelmekle uğraşmıştır. Bu bağlamda uzak bölgelerdeki tüm yerlerin nüfuzundan çıkması ve Sudan'ın eteklerinin, Sudan'ın doğu, batı ve güney sınırlarında bulunan Habeş kabilelerinin ve diğer kabilelerin baskınlarına maruz kalması gibi sorunlar baş göstermiştir. İsmail Paşa, Sudan'a yönelik politikasını, Sudan için ekonomik ilerleme sağlamak, sıkı bir yönetim sağlamak ve onun bölümleri arasındaki iç iletişim araçlarını, limanlar ve dış dünya arasındaki iletişimi sağlamak olarak özetlemiştir. Ayrıca sınırlarını doğu ve batı olarak genişletmek için Sudan'a Cafer Sadık Paşa'yı genel vali (hükümdar) olarak atamıştır.³⁰⁹ Bununla birlikte güney Sudan'da bulunan Fâşûda kentini fethetmesini emretmiştir. Bu emir doğrultusunda Cafer Sadık Paşa liderliğindeki ordular ilerleyerek 1865'te Fâşûda şehri fethedilmiş ve burada hükümet, köle ticaretini önlemek için kalıcı bir askeri üs yapmıştır. Fâşûda, Sudan ile Ekvator bölgeleri arasındaki bağlantı noktasıydı ve fethinden sonra, Fâşûda kendi adını taşıyan bölgenin başkenti olmuştur.³¹⁰

Hidiv İsmail Paşa, Sudanlıların yönetici ve yardımcı görevlerini üstlendiği, yargılama işlemleri için yerel konseylerin kurulduğu ve aşiret büyüklerinin yönetim ve idare sorumluluklarını paylaştığı "Sudanlaştırma" politikasını sürdürmüştür. Hidiv İsmail Paşa Dönemi, Sudan'ın ekonomik ve sosyal gelişimine açık bir ilgiye tanık olmuştur. Böylece Sudan'ın iç ticaretini canlandırmak ve dış ticaret kapasitesini artırmak için tarım arazilerinin genişletilmesi, yeni mahsullerin tanıtılması ve pazarlara dikkat edilmesi için önlemler alınmıştır. Ayrıca İsmail Paşa'nın Sudan'a ilgisi sadece ekonomik boyutuyla sınırlı kalmayıp eğitime de büyük önem vermiştir. 1863 yılında Mısır'da Osmanlı Mektepleri Divanı'na bağlı beş okul ve ardından Sudan'ın önemli şehirlerinde birkaç okul açılmıştır.³¹¹ Hidiv İsmail Paşa, Nil kaynakları ile Kızıldeniz ve Dârfûr kıyılarında kapsam dışında kalan toprakları ilhak ederek Nil Vadisi'nin birliğini tamamlamayı planlarken dedesi Mehmet Ali Paşa'nın politikasını izlemiştir. Uzak bölgelerde merkezi yönetimin temellerini sağlamlaştırmış ve bu da güney Sudan'dan Ekvator'a kadar uzanan ve orada Osmanlı-Mısır

³⁰⁹ Beşîr Kûkû, *Melâmih min Târîhi's- Sûdân fi Ahdi Hıdivi İsmâil* (Kahire, 1983), 110.

³¹⁰ Hüseyin, *es-Sûdân mine't-Târîhi'l-Kadîm ile'l-Bise'l- Mısriye*, 137.

³¹¹ Kûkû, *Melâmih min Târîhi's- Sûdân fi Ahdi Hıdivi İsmâil*, 112.

egemenliğine bağlı bir eyalet, yani Ekvator eyaleti kurulana kadar uzanan askeri seferlerin başlatılmasına yol açmıştır. Harar, Tajoura, Zeyla ve Berbera'yı kesin olarak ilhak ederek doğudaki genişlemenin yanı sıra Afrika Kızıldeniz kıyılarını Babu'l-Mendeb'e kadar Osmanlı-Mısır egemenliği altına almıştır.³¹²

1875'te, Hidiv İsmail Paşa'nın Zeyla'yı elde ettiği ve 1875'te askeri bir seferle Harar Sultanlığı'nı fethettiğine dair bir Osmanlı fermanı yayımlanmıştır. Batı Sudan'a gelince, Sudanlı liderlerden Zübeyr Rahma'yı sefere göndermiş Osmanlı Padişahı'nın İslâm milletinin birliğinin temsilcisi olduğuna inanmış ve Bahr-ı Gezâl bölgesini fethetmeyi başarmıştır. Hidiv İsmail Paşa ona Hartum valisi İsmail Eyüp Paşa'nın yardımıyla Dârfûr'u fethetme görevini vermiş ve 1874'te Dârfûr Bölgesi'nin başkenti El-Fâşer'i ele geçirmeyi başarmıştır. Böylece Darfur Osmanlı-Mısır yönetiminin bir parçası olmuştur. Ardından el-Zübeyr Rahma Dârfûr'un valiliğini üstlenmiştir.³¹³

Doğu Sudan'ın fethi, Doğu Sudan'da hak iddia eden ve Mısır sınırlarını geçmekle tehdit eden Habeş Krallığı'nın kuşatılmasıyla sonuçlanmıştır. Sudan Savaşı 1875'te gerçekleşmiştir. Ancak iki taraf arasında bir ateşkes imzalanmış ve Mısır Mart 1876'da Adwa Bölgesi'ne çekilmiştir. Böylece Mısır, Habeşistan ile savaşını sona erdirerek Doğu Sudan'daki topraklarını, Somali ve Afrika Kızıldeniz kıyılarını korumuştur. Nitekim İngiltere, Hidiv İsmail Paşa'nın köle ticaretiyle mücadele taahhüdü karşılığında Rasi Gerdâfoy ve Ra'su Hâfûn arasındaki topraklar üzerinde Osmanlı-Mısır egemenliğini tanımıştır. Böylece Mısır'ın nüfuz alanları ile İngiliz nüfuz alanları çatışmaya başlamış ve Mısır yönetimine karşı Dârfûr devrimi ile sıkıntılar baş göstermiştir. Ardından İngilizler köle ticaretiyle mücadele etmesi için Hidiv'e baskı yapmaya başlamıştır. 1877'de Hidiv İsmail Paşa, etki alanları genişleyen bu pozisyonu elinde tutan ilk Hıristiyan olarak Sudan'a Gordon Paşa'yı genel vali (hükümdar) olarak atamıştır. İngilizler, 1873'ten beri Hidiv İsmail Paşa'ya Mısır ve Sudan'dan köle ticaretinin nihai olarak kaldırılmasını da içeren bir anlaşma imzalaması için baskı yapmış ve ardından Hidiv İsmail Paşa, 1877 yılında bu anlaşmayı imzalamıştır. Zira bu da Sudan'da genel valinin güçlü kalmasını

³¹² Hüseyin, *es-Sûdân mine't-Târîhi'l-Kadîm ile'l-Bise'l- Mısriye*, 138.

³¹³ Kûkû, *Melâmih min Târîhi's- Sûdân fi Ahdi Hidivi İsmâil*, 115.

gerektirmiştir. Bu durum da Mısır Hidivliği'nin zayıflamasına ve Avrupa ülkelerinin müdahalesine yol açmıştır. Ayrıca birçok yabancı ülkeye borçlanmasına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak İngiltere ve Fransa'nın baskıları ile II. Abdülhamid 26 Haziran 1879'da Hidiv İsmâil Paşa'yı azledip yerine oğlu Tefvik'i atamıştır.³¹⁴

Hidiv Tefvik Paşa, sultanlığı sırasında Urabi devrimine, ardından 1882'de Mısır'daki İngiliz işgaline ve 1881'de Sudan'da Mehdi Devrimi'nin başlamasına tanık olduğu Mısır tahtını devralmıştır. 1884'te Hartum şehri Mehdi Devrimi sonucunda Mehdilerin eline geçmiştir. Mehdi devriminin en önemli nedenlerinden biri Britanya'nın sömürgeci hırslarıdır. Çünkü işgal Mısır hükümetinin itibarını zayıflatmış ve onu İngiliz egemenliğine tabi kılmıştır. İngiltere, Mehdi Devrimi'ni engellemeden seyretmiş ve Mısır Hidivlerini, onu bastıramadıkları bahanesiyle Sudan'ı tahliye etmeye zorlamıştır. İngiltere'nin Mısır'ı işgalinden sonra izlediği siyasetin, diğer taraftan devrimi Mısır'da kalmasını haklı kılmak için bahane olarak kullanmak ve diğer taraftan Mısır'ın gücünü zayıflatmak için Sudan'da kargaşayı yaymayı ve fitneyi körüklemeyi amaçladığına şüphe yoktur. Böylece bağımsızlığını yeniden kazanamayacaktır ve bu nedenle İngiltere, Mehdi Devrimi'nin genişlemesini neşeyle yakından izlemiş ve bunun için Mısır hükümetinin bu devrimin ilerlemesini durdurma arzusuna da karşı çıkmıştır. Böylece İngiliz politikası, Mehdi Devrimi'nin sömürgeci emellerine ulaşması için yayılmasına yardımcı olmuştur. Mehdistlerin Hartum'u da ele geçirmesinden sonra, Mısır güçleri Sudan'dan çekilmiş ve sadece Sevvakin'i Mısır kontrolünde bırakmıştır.³¹⁵ Bununla birlikte Sudan'daki Mısır egemenliği sona ermiştir. 1896-1899 fethinde İngiliz-Mısır orduları Sudan'da Mehdi Devleti'ni yenmiş ve böylece Sudan'da İngiliz-Mısır rejimi ortaya çıkmıştır. Bu süreç 1956'da Sudan'ın bağımsızlığına kadar devam etmiştir.

3.2. Eritre'nin Mısır Yönetimine Girmesi

Vehhâbi Devrimi ve Vehhâbilerin daha önce Osmanlı idaresi altında bulunan Hicaz üzerinde kontrol sağlamaları üzerine Bâb-ı Âli, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'yı

³¹⁴ Nevâl Abulazîz Mehdî, *Riyâhu 'ş-Şimâl: Derâseh fil'l-Alâkâti'l-Mısriyye es-Sûdâniye fi't- Târîhi'l-Hadîs ve'l-Müâsır* (Hartum, 1985), 18.

³¹⁵ Abdurahîm er-Râfî, *Mısır ve's- Sûdân fi Avâili Ahdi'l-İhtilâl* (Kahire: Mektebetu'n- Nahda, 1948), 91-92.

bu devrimi bastırmak ve Hicaz'ı Osmanlı Devleti'nin egemenliğine döndürmek için görevlendirmiştir. Mehmet Ali Paşa, Vehhâbilere karşı zafer kazandığında, o dönemde Osmanlı hükümdarı II. Mehmet, Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim'i Hicaz ve Cidde'nin valisi olarak atadığına dair bir ferman çıkarmıştır. Bu valilik aynı zamanda Habeşistan eyaletini, yani Massava, Sevvakin ve bunlara bağlı yerleri de içermektedir. Bu atama üzerine İbrahim Paşa'nın resmi unvanı Cidde ve Habeşistan mutasarrıfı veya Habeşistan valisi ve Cidde Sancağı ve buna bağlı yerlerin mutasarrıfı olmuştur.³¹⁶

O dönemde Mısır, Eritre kıyılarının bir parçası olduğu düşünülen batı Kızıldeniz kıyısı üzerinde bir tür egemenliğe sahiptir. 1826'da Mehmet Ali Paşa, Abidin Bey'i 6 bin kişilik bir kuvvetin başında Eritre'ye yeni genel vali (hükümdar) olarak göndermiş ve Mehmet Ali Paşa, nüfuzunu Habeşistan ve Batı Kızıldeniz kıyıları üzerinde Osmanlı İmparatorluğu'na tabi tutmasına rağmen genişletmeye karar vermiştir. Bu bölgelerin ait olduğu Cidde eyaleti, Mısır eyaleti içinde olmayıp, Mısır'ın Habeşistan'ı almasına da engel olmamış ve amaç, Hicaz eyaletine bağlı Osmanlı egemenliğindeki Massava şehrini ele geçirmektir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu çekilmesini isteyince vazgeçmiştir. Böylece Massava ve Sevvakin eyaletinin idaresi, Osmanlı Devleti idaresindeki eski durumuna geri dönmüştür. Bu sırada Habeşistan'ın yapmak istediği, Kızıldeniz'e bir çıkış bulmaktır ve Dicle bölgesinin hükümdarı, Al-Ras Obi, Eritre kıyılarında nüfuzunu genişletmeye ve Massava'nın kendisini işgal etmeye çalışmıştır ve kuvvetleri ile Samhar bölgesinin içine ilerlemiştir.³¹⁷

Massava'daki Osmanlı kuvvetleri, 1844'te Habeşistan başkanı Obi'nin ordusunu geri püskürtmeyi başarmıştır. Ancak yerel yöneticiler ile Eritre'deki Osmanlı garnizonu arasında çekişmeler ve çatışmalar şiddetlenmiştir. Bu dönemde Mısırlılar Eritre'de bazı vilayetleri işgal edebilmiş ve Osmanlı Devleti, Eritre kıyı bölgesinin kayba uğradığını görünce 1846'da Bâb-ı Âli, Massava ve Sevvakin limanlarını 25 bin cüneyh karşılığında Mehmet Ali Paşa'ya kiraya vermeyi kabul

³¹⁶ Muhammed Fuât Şükrî, *Mısır fi Matla' el-Karni't –Tâsi' Aşar (1801 – 1811)* (Kahire: Muasesetu Hindâvî, 1958), 985-990.

³¹⁷ Muhammed Fuât Şükrî, *Mısır ve 's-Siyâdeti Alâ's –Sûdân* (Kahire: Dâru'l-Fikrî el- Arabî, 1946), 23 - 24

etmiştir. Bu emirle ayrıca İsmail Hakkı Efendi Massava'nın müdürlüğüne, Muhammed Emin de Sevvakin'in müdürlüğüne tayin edilmiştir.³¹⁸ 1847'de Mehmet Ali Paşa, Massava'daki idare işlerinin başına geçmesi için İsmail Hakkı Efendi'yi göndermiş ve İsmail Hakkı Efendi, Gurdavon başına kadar Kızıldeniz'in tüm batı kıyılarını Mısır valisinin egemenliğine dâhil etmek için Massava ile Berbera arasındaki kıyı boyunca dağılmış olan kabilelerin bir raporunu hazırlamaya başlamıştır. Bunun üzerine hazırladığı raporu göndermiş ve Eritre kıyılarında tekrarlanan Habeş saldırılarına karşı koymak için Mehmet Ali Paşa, Func Sultanlığı'nın yıkılmasının ardından Sudan'ı fethettikten sonra Mısır sınırları Habeşistan sınırlarına bitişik hale gelmiştir. Bundan sonra, Mehmet Ali Paşa Habeşistan ile dostane ilişkiler kurmaya çalışmışsa da çabaları başarısız olmuştur. Zira Habeşliler Sudan ve Eritre sınırlarına baskınlar düzenlemeye devam etmiş ve bu da Mehmet Ali Paşa'nın Habeşlileri disipline etmek için Massava'ya asker göndermesine yol açmıştır. Ancak Mehmet Ali Paşa'nın bu bölgedeki genişleme projesi, ölümünden sonra uygulamadan kaldırılmıştır.³¹⁹

I. Abbas'ın 1848'de Mısır'ın yönetimini üstlendiğindeki görüşü, Mısır'ın önceki dönemde Bâb-ı Âli ile birlikte uzun süren mücadelesinden, kısıtlı kaynaklara sahip olması nedeniyle bitkin düştüğü ve yönetim ve idarenin yüklerini kaldıramayacağı yönündeydi. Bu nedenle Massava ve Sevvakin limanlarını Osmanlı İmparatorluğu'na geri vermeye karar vermiştir. Buna göre Mısır, 1849'un başlarında hem Massava'yı hem de Sevvakin'i tahliye etmiştir ve yerlerini Osmanlı kuvvetleri almıştır. Cidde valisi, 1850'de Massava'daki Osmanlı kuvvetlerini takviye etmek için ek kuvvetler göndermiştir.³²⁰ 1853 yılında Massava valisi kuzey Eritre'de bulunan Amfila bölgesine bir sefer yapmaya hazırlanırken Saho kabileleri, Osmanlı kuvvetleri Amfila bölgesinden ayrılır ayrılmaz Samhar bölgesine saldırmakla tehdit etmişlerdir. İngiliz ve Fransız politikası, Eritre'deki kıyı bölgelerindeki bazı adaları ele geçirme

³¹⁸ Ramazân, *Vezu's-Sûdân fî Nitâk el-Alâkât beyne Mısra ve 'd-Devleti'l-Osmâniye*, 26.

³¹⁹ Harrâz, *Eriteryâ el-Hadîse 1557 – 1941*, 42.

³²⁰ Muhammed Sabrî, *Mısır fî İfrikiyâ eş-Şerkiyye Harar ve Zeyla ve Berbera* (Kahire, 1936), 13-14.

yönünde ufukta belirmiştir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu bu ülkelere fırsat vermemiş ve İngiltere ve Fransa'nın Eritre'deki iddialarına son vermiştir.³²¹

1863 yılında Mısır hükümdarı Vali Hidiv İsmail, aktif ve sağlam bir politika izleyerek Habeşlilerin emellerine son vermiş ve Osmanlının egemenlik haklarını, devletin sınırlarını doğal sınırlara ulaşıncaya kadar genişletmek için bir hazırlık adımı olarak desteklemiştir. Bu dönemde Vadi Bereket kabileleri Mısır Eritre sınırları içine girmiştir. Ancak kısa süre sonra Hidiv hükümeti batı Kızıldeniz kıyısı üzerindeki egemenlik haklarına ilişkin iddiasına geri dönmüş ve Bâb-ı Âli'deki uzun çabalardan sonra, Bâb-ı Âli 1865'te Massava limanını Cidde eyaletinin denetiminden çıkarmaya karar vermiştir. Limanı Mısır valisinin doğrudan egemenliğine sokmuş ve buna ilişkin 1865 yılında bir ferman çıkararak Massava ve Sevvakin ve bağlı yerlerin³²² Mısır valisine verilmesini sağlamıştır. Sudan hükümdar vekili Hidiv İsmail Cafer Mazhar Paşa'yı, Massava ve Sevvakin limanını Osmanlı egemenliğinden Mısır valisine devretmekle görevlendirmiştir. Ağustos 1865'te Cafer Paşa Massava'ya gelerek şehrin idaresini Mısır valisi sıfatıyla teslim almıştır. Arkasından Ahmet Mümtaz Bey'i, Massava'ya vali olarak atamıştır. Ancak Kassala'daki anormal koşullar, Massava ve bağlı yerlerin 1865 yılı ve 1866'nın ilk aylarında Osmanlı egemenliğinde kalmasına neden olmuştur. 30 Mart'ta Mısır gemisi Hasan Rifat'ın Hidiv İsmail Paşa tarafından Massava ve bağlı olan yerler valisi olarak atandığı Massava şehrine ulaşmıştır. Massava'nın yönetimi feragatname fermanının okunduğu bir törenle el değiştirmiştir. 27 Mayıs'ta, Hidiv İsmail Paşa'ya Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun hazinesine ödediği 7.000 cüneyh ve cidde devlet fonuna ödemeyi taahhüt ettiği 3750 cüneyh karşılığında Mısır'da ve ona ait tüm bağlı topraklarda, velhasıl Massava ve Sevvakin bölgelerinde ve bağlı birimlerinde hâkimiyet veren bir ferman çıkarılmıştır. Massava ve Sevvakine bağlı bölgeler kuzeyde Rasi Elba'dan güneyde Bâbü'l-Mendep Boğazı'na kadar batı Kızıldeniz kıyısına uzanıyordu. Mısır, onları tek bir bölge yapmak için Eritre'yi Sudan'a dâhil etmeyi hedeflemiştir.³²³

³²¹ Sabri, *Mısır fi İfrîkiyâ eş-Şerkiyye Harar ve Zeyla ve Berbera*, 13-14.

³²² Muhammed Receb Harrâz, *et-Taveu' el-İdâli fi Şerki İfrîkiyâ* (Kahire, 1960), 46.

³²³ Harrâz, *et-Taveu' el-İdâli fi Şerki İfrîkiyâ*, 62.

Mısır hükümeti Massava'ya bir Mısır garnizonu yerleştirmiş ve ayrıca Ayd şehrine başka bir garnizon yerleştirilmesini emretmiştir. Ayrıca Temmuz 1867'de Sudan hükümdarı Cafer Mazhar Paşa'yı, Afrika Kızıldeniz kıyılarını gezmesi için göndermiştir. Paşa sırasıyla Massava ve Sevvakin'i ve çevre şehirleri ziyaret etmiştir, ardından Bâbü'l-Mendeb'e yönelmiştir ve yolunun üzerinde bulunan Amfila, Belul ve Rahita gibi batı kıyısında bulunan en önemli merkezleri ziyaret etmiştir. Bu şehirleri yaşlılara tahsis ederek onlara aylık maaş bağlamıştır. Aşiret büyükleri ile görüşen Cafer Paşa onları Mısır valiliğinin egemenliğini tanımaya davet etmiştir. Daha sonra Aden'de karaya çıkmış ve oradan Somali kıyılarına gitmiştir. Burada Zeila, Berbera ve Tajoura'yı ziyaret etmiştir. Mısır bayraklarını onlara dağıtmış, çünkü Müslüman halk onu İslâm'ın bir sembolü ve Mısır egemenliği altındaki birliklerinin bir tezahürü gibi benimsemiştir.³²⁴

8 Ekim'de Cafer Paşa, amacı Mısır'ın Süveyş'ten Gardafoy başına kadar tüm yakın adaları ile Kızıldeniz kıyısındaki hiçbir ülkenin itiraz etmediği haklarını saflaştırmak olan gezisi hakkında bir rapor sunmuştur. Sevvakin ve Massava, Osmanlı Devleti'nin amirali Şeyh Ebî Bekir Şehim'e taahhüt yoluyla verilen Zeila hariç, halkın emniyete alındığını ve Mısır hükümetine tabi olmalarının sağlandığını ve şeyhlerine merkezlerine asılmak üzere bayraklar verildiğini ifade etmiştir.³²⁵ Cafer Paşa'nın raporunun önemi, Mısır'ın Kızıldeniz kıyılarında, özellikle Eritre kıyılarında Mısır egemenliğinin yayılmacı politikasını göstermesinin yanı sıra İngiltere'nin Habeşistan'a disiplin seferini başlattığı bir zamanda yazılmış olmasıdır. Mısır, İngiliz seferinin Mısır'ın deniz kıyısındaki haklarını kaybolmasına yol açmasından korkmuştur ancak bu sefer Hidiv hükümetinin aslında Afrika kıtasının bu bölgelerinde yayılmacı bir politika izlediğini savunmuştur.³²⁶ Massava valisi Abdülkadir Paşa, İngilizlerin faaliyetleri hakkında topladıklarını Kahire'ye göndermiştir. İngiliz faaliyeti Mısır hükümetinde şüphe uyandırmış ve böylece 1865'te Bâb-ı Âli'nin çekilmesinden beri Mısır'ın elinde bulunan Kızıldeniz'in batı kıyıları üzerinde egemenlik haklarını ileri sürme kararlılığını düzeltmiştir. Hidiv sahillerinin dış

³²⁴ Celâl Yahyâ, *Sevâhil el- Bahru'l-Ahmer* (İslenderiye, el-Mektebetu'l-İskenderiye, 1960), 61.

³²⁵ Sabrî, *Mısır fi İfrîkiyâ eş-Şerkiyye Harar ve Zeyla ve Berbera*, 15-16.

³²⁶ Harrâz, *et-Taveu' el-İdâli fi Şerki İfrîkiyâ*, 67.

müdahalelerden korunması için alınan önlemler sayesinde söz konusu teftiş gezisi ile Massava ve Sevvakin idaresi tahkim edilmiştir.³²⁷

İngiltere, İngiliz sefer güçlerinin Osmanlı topraklarından geçişine izin vermeleri için Osmanlı İmparatorluğu ve Mısır hükümetine karşı bazı girişimlerde bulunmuştur. Bu çabalar başarı ile sonuçlanmıştır. Bâb-ı Âli, bu kuvvetlerin Massava yakınlarındaki Zola şehrine çıkmasını, Hidiv İsmail de bu birliklerin Mısır topraklarından geçirilmesini kabul etmiştir. Ancak İngiltere'nin Massava'yı ele geçirmeye talip olduğu ve Habeşistan'ın yenilgisinden sonra Mısır'ın kendisini işgal edeceği söylentileri yayılmıştır. İngiliz hükümeti bu söylentileri itibarsızlaştırmak için Kahire'deki büyükelçisini Hidiv'e İngiltere'nin Habeşistan'a karşı yürüttüğü seferdeki tek amacının Avrupa vatandaşlarının serbest bırakılmasını sağlamak olduğu ve sefer güçlerinin amaçlarına ulaşır ulaşmaz derhal bölgeyi terk edecekleri konusunda teminat vermesi için görevlendirilmiştir.³²⁸ 7 Ekim 1867'de Hidiv İsmail Paşa, İngiliz hükümetine, Habeş Kralı'na Avrupalı tutukluları serbest bırakmasını tavsiye eden bir mektup göndererek, kan dökülmesini önlemek için Habeşistan ile kendileri arasında arabuluculuk yapmayı teklif etmiştir. Ancak Habeşli Necâji bu mesaja kulak asmamıştır.³²⁹ Bu dostane eğilim Mısır'ın Batı Kızıldeniz kıyılarında ve Doğu Sudan'da Mısır çıkarlarını korumak için bazı önleyici tedbirler almasını engellememiştir, Massava ve Sevvakin'e askeri takviye göndermiştir. 1867'de İsmail Abdülkadir Paşa vali olarak atanmıştır. Afrika'nın doğu kıyıları Cemal Bey, Süveys'ten Massava'ya altı gemiyi götürmekle görevlendirilmiştir.³³⁰ İngiliz kuvvetlerinin Habeşistan'a karşı kazandığı zafer ve İmparator "Theodore" kuvvetleri karşısında ezici bir yenilgiye uğratılmasından, Avrupalı tutukluların serbest bırakılmasından ve 1868 sonunda Habeş topraklarından çekilmelerinden sonra, Mısır hükümeti, Mısır'daki mülklerini birleştirme kararı almıştır. Doğu Sudan'a "Karn" eyaletini ilhak ederek, Mısır kuvvetlerinin komutanı Menzinger, Massava'da 1200

³²⁷ Mohammed Osman Ebubekir, *Târîh Eriteryâ el- Muâsır: Arzan ve Şaben* (Kahire,1994), 390.

³²⁸ Muhammed Lütfî Cuma'ah, *Beyne'l-Ased el-İfrîkiyyî ve'n-Nimru'l-İtâlliyyî* (Kahire: Matbat'l-Maârif, 1935), 21.

³²⁹ İsmail Sir Hink, *Hakâiku'l-Ahbâr an Duveli'l-Bahri*, (Kahire, 1896), 2/298.

³³⁰ Harrâz, *et-Taveu' el-İdâli fi Şerki İfrîkiyâ*, 67.

askerlik bir sefer hazırlamıştır, bu yüzden 1872’de Massava’dan “Karn” eyaletine doğru yola çıkmış, şehri kuşatıp Mısır topraklarına katmıştır.³³¹

Mısır’ın “Karn” eyaletinin de ele geçirilmesinden sonra, Habeşistan Mısır sınırlarını taciz etmiştir ve Hidiv hükümeti Habeşistan’a 4000 kişilik bir seferi göndermeye karar vermiştir. Ancak sefer başarısız olduğu gibi 1875’te komutanları ve beraberindeki pek çok asker öldürülmüştür. Bu yenilginin nedeni, Habeşistan’ın Mısır kuvvetlerinin büyüklüğü ve hareketleri hakkında askeri bilgi edinmesiydi. Habeşistan, bu bilgileri Mısır hatları üzerinden Habeşistan’a silah kaçıran Massava’daki Fransız Başkonsolosu’na ulaştırmıştır. Ayrıca kuvvetleri Mısır kuvvetlerinden yaklaşık sekiz kat daha fazlaydı.³³² Mısır Hidiv, Menzinger liderliğinde ikinci bir sefer hazırlamıştır. Bu seferin amacı, Somali kıyısındaki Tadjoura’dan 35 km içeride bulunan “Avsah” Sultanlığı’na ulaşarak Avsah Sultanlığı’nı kuşatmak ve Şova’ya giden yolu açmak ve ardından Şova kralı ve bir düşman olan Menelik ile bir anlaşma yapmaktır. Menelik umutsuzca Mısır ile dostane ve ticari ilişkiler kurmak istemiştir. Bu yüzden Hidiv Menzinger’i Menelik ile bir anlaşma imzalaması için görevlendirilmiştir. Ama Mısır’ın bu hamlesi, Menzinger öldürüldüğü için hedeflerine ulaşmadan başarısız olmuştur.³³³

Menzinger’in seferinin başarısız olması ve Mısır ordusunun yenilgiye uğraması, Mısır’ın Sudan’daki etkisinden korkan Kahire yetkililerini endişelendirmiş ve hemen Habeşistan’a yeni bir sefer hazırlamaya başlamışlardır. 5 Aralık 1875’te ordunun komutası Mısır ordusu komutanı Ratib Paşa’ya ve onunla birlikte Hidiv’in üçüncü oğlu Hasan Paşa’ya verilmiştir. Görevleri Mısır ordusunun prestijini ve Hidiv hükümetinin itibarını yeniden kazandırması bakımından önemliydi. Ardından birinci ve ikinci seferler hedeflerine ulaşmıştır. Amerikan subayı “Loring” seferin kurmay başkanı olmuş ve 25 Ocak 1876’da Ratib Paşa Massava’dan güneye doğru yola çıkarak dört gün sonra Massava’ya 30 mil ve Adva’ya 60 mil uzaklıktaki “Gura”ya varmıştır. Mısır kuvvetleri siperler kazmış, tahkimatlar kurmuş ve Gura’ya bir kale inşa

³³¹ İlyâs el-Eyyûbî, *Târih Mısır fî Ahdi’l-Hidvî İsmâil* (Kahire, 1923), 2/71.

³³² el-Eyyûbî, *Târih Mısır fî Ahdi’l-Hidvî İsmâil*, 75-76.

³³³ Muhammed Mahmud es-Sarûjî, *el-Alâkât beyne Mısıra ve İtûbiyâ fil’-karni’t-Tâsi aşar* (Kahire, 1961), 87-90.

etmişlerdir. Habeşliler 7 Şubat 1876'da Mısır mevzilerine saldırmış ve Mısırlılar Habeşlilerle iki gün süren bir savaşa girmişlerdir. Ancak Mısırlılar Habeşlileri geri çekilmeye zorlayarak durumu kontrol altına almışlardır. Bu da İmparator IV. John'un 13 Şubat'ta Hidiv hükümetiyle kalıcı bir barışın kurulmasına hazırlık olarak derhal ateşkes talep etmesi için Ratib Paşa'ya elçi göndermesine neden olmuştur. Ratib Paşa imparatorluk talebine cevap verince, IV. John, Adva'ya ve bir ay sonra Mısırlılar da Massava'ya çekilmişlerdir.³³⁴ Haziran 1876'da İmparator IV. John, Mısır-Habeş ihtilafının çözümünü müzakere etmek ve iki ülke arasındaki sınırı belirlemek için Kahire'ye bir delege göndermiştir. Ancak müzakereler başarısız olmuş ve görüşmelerden hiçbir şey elde edilememiştir. Böylece Mısır, kontrol ettiği tüm Eritre topraklarının egemen sahibi olarak kalmıştır. Mısır'ın Doğu Afrika'daki genişlemesinden endişe duyan İngiltere, Osmanlı tabiiyeti altındaki mülkleri üzerinde egemenliği tanımak zorunda kalmıştır. Ancak İngiltere, kendisinin ve diğer Avrupa ülkelerinin Afrika Kızıldeniz kıyılarına ayak basmasını sağlayan bir yenilik getirmiştir. Bu yenilik Osmanlı egemenliği altındaki bölgeleri kontrol etmek konusundaki sömürge rekabetiydi. Bu konuda rekabet Mısır konusunda doruk noktasına ulaşmıştır.³³⁵ İngiltere, İtalya'yı mülkünü korumak için kendine vekil yapmaya çalışmış; bu yüzden Assab'ın işgalini teşvik etmiş ve Massava'yı kontrol etmesine yardımcı olmuştur. Hidivden sonra Mısır 1882'de İngiliz sömürgeciliğinin kollarına düşünce asıl yönetim İngiltere'nin eline geçmiştir. Mısır, İtalya'nın işgal ettiği Massava, Karn ve diğer tüm Eritre bölgelerinden çekilmek zorunda kalmıştır. Bu konuda 25 Eylül 1884'te bir anlaşma imzalamaya zorlanmıştır.³³⁶ Böylelikle Eritre'de yaklaşık yirmi yıl süren Mısır yönetimi sona ermiştir. İtalya, Eritre'de bir dayanak bulmayı başarmış ve 1890'da İtalya, Eritre'de kolonisini ilan etmiştir.

3.3. Somali'nin Mısır Yönetimine Girmesi

Kasım 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra Kızıldeniz'in Hint ticaret yollarındaki önemi artmıştır. Bu ticaret yollarını ele geçirmek isteyen Avrupalı sömürgeci devletler, uluslararası sulara hâkim olan devletlerle çatışmaya girmiştir.

³³⁴ Harrâz, *et-Taveu' el-İdâli fi Şerki İfrikiyâ*, 135.

³³⁵ Nu'üm Şukîri, *Tarîhu's- Sûdân el-Hadîs ve'l- Kadîm v Cuğurâfiyetihî* (Kahire, 1903), 2/103-104.

³³⁶ Harrâz, *Ertiryâ el-Hedîseh*, 113.

Mısır, Mehmet Ali Paşa döneminden beri İslâm devletlerinin bu suyoluna hâkim olmasını istemiştir. Bu amaca ulaşmak için dış müdahaleyi veya dış saldırıları önlemek ve İslâm birliğini tesis etmek gerekiyordu. Nil Havzası, Kızıldeniz ve Somali'nin Kuzeydoğu Afrika ülkelerinde İslâmi bir birlik tesis etme girişimleri özellikle İsmail Paşa döneminde belirgindi. Bu girişim kardeşlik, vatan, ırk birliği, kültürel, dilsel, sosyo-ekonomik bağlar ve İslâm kültürü gibi ortak değerlere dayandırılabilir.³³⁷ Mısır'ın önerisi, bölgesel genişleme veya diğer ülkelerin kaynaklarına el konulması talebini içermiyordu. Bu projenin amacı, İslâm ülkelerini korumak ve doğu ile batıyı birbirine bağlayan kısa suyolu ve kaynaklara yabancı ülkelerin el koymasını engellemektir. 18 Ekim 1867'de Mısır egemenliğinin Nil ve Kızıldeniz kıyıları boyunca Somali'deki Ra'su Hafun'a kadar uzandığı ilan edilmiştir. İslâm birliğini tesis etmek için Kuzeydoğu Afrika ülkelerine Osmanlı bayrakları asılmıştır.³³⁸

Ali Abdülkadir el-Hilmi, Doğu Afrika sahilleri hâkimi olarak atanmıştır. Kasım 1867'de Cemal Bey komutasında Mısır donanması teşkil edilmiştir. Ardından Mısır hükümeti, Mısır ve Somali halkları arasındaki ilişkileri geliştirmek için çalışmaya başlamıştır. Mısır, Kızıldeniz bölgelerinin üstünlüğünü ispatlamak için Süveyş'ten Ra'su Hafun'a kadar olan Doğu Afrika kıyılarının valiliğine Mümtaz Paşa'yı atamıştır. Mümtaz Paşa, Kızıldeniz kıyısını korumuş ve Ocak 1871'de Bulhar'a gelerek Osmanlı bayrağını dikmiştir. Daha sonra Berbera'yı ziyaret etmiş, kabileler arasındaki düşmanlığı sona erdirmiş ve Musavva'daki hükümet sarayına dönmüştür.³³⁹ Böylece Mısır, Somali politikasını özellikle Zeyla, Berbera ve Bulhar'da uygulamaya başlamıştır.

Mısır, Sevvakin ve Musavva limanlarını ele geçirdikten sonra, Kızıldeniz'in batısında bulunan Berbera limanını da ele geçirmeye çalışmıştır. Bu liman, Somali'nin en önemli limanlarından biridir. O zamanlar İngiltere Berbera'yı işgal etmek için istenen bölgeydi. İngiliz egemenliğini genişletmek için oradaki reislerle ticaret anlaşmaları yapmıştır. İngiliz işgalinin bahanesi Berbera'daki İngiliz vatandaşlarıydı.

³³⁷ Hamdi es-Seyyid Sâlim, *es-Sûmâl Kadîmen ve Hadisen* (Mogadişu, 1965, Dâru'l-Kevmiyye), 1/435.

³³⁸ Hâlit Riyâd, *es-Sûmâl el-Ğâibu'l-Va'yi* (Kahire, 1994, Dâru'l-Amîn), 153.

³³⁹ Celâl Yahya - Muhamed Nesri, *Müşkiletü'l-Karni'l-İfrîki ve Kadiyyatu Şabi's-Sûmâl*, 84.

Berbera'nın önde gelen şahsiyetleri ve şeyhleri, şehrin Mısır egemenliğine girmesinde aktif rol oynamışlardır. İngiliz planını öğrenmişler ve ajanlarının kabileler arasında çıkardığı çatışmalar hakkında Mısır hükümetine şikâyetle bulunmuşlardır.³⁴⁰

Mısır hükümeti, özellikle İngilizlerin aşiretler arasında oluşturduğu gerilimi öğrendikten sonra bu çağrıya yanıt vermiştir. İngiltere için Berbera, Kızıldeniz'in anahtarı ve Doğu Afrika ticaretinin önemli bir kapısıydı. Ayrıca bu önemli rota, İngilizler tarafından Aden Körfezi üzerinden İngiliz kolonilerine başta et olmak üzere çok ihtiyaç duyulan yiyecekleri göndermek için kullanılıyordu. Mısır, Kızıldeniz kıyılarının koruyucusu İsmail Paşa'yı Berbera'ya göndererek aşiretler arasında barışı sağlamıştır. Berbera'nın güvenliğini ve birliğini korumak için onlardan bir söz almıştır.³⁴¹ Mısır'ın Berbera'daki hâkimiyeti, Aden'in İngiliz hükümdarını kızdırmıştır. Çünkü bu durum İngiltere'nin çıkarlarını tehdit etmiştir. Ancak Mısır hükümeti, Berbera'nın padişahın emriyle Mısır'a bırakıldığını ve Sevvakin ve Massava hükümetinin kendisine devredildiğini İngiliz konsolosuna bildirmiştir. O günden itibaren Mısır, Doğu Sudan hükümdarına, Berbera'daki egemenliğini sağlamlaştırmak için Rıdvan Bey komutasında bir askeri birliği Berbera'ya göndermesini emretmiştir. Ayrıca Rıdvan Bey'e aşiret şeyhleri ve kasaba halkıyla kalkınma ve güvenlik önlemlerini görüşmek üzere görüşme emri vermiştir. Böylece Berbera'daki Mısır egemenliği başlamıştır.³⁴²

Somali, Mısır'ın Massava ve Sevvakin limanlarını ele geçirdikten sonra, Harar kenti yolu üzerindeki önemli limanlarından biri olan ve egemenliği altındaki Berbera'yı almak istemiştir. O dönemde İngilizler, şehri fethetmek için aşiret şeyhleriyle ticaret anlaşmaları yapmaya çalışmıştır. Mısır, Osmanlı Devleti'nin emriyle Massava ve çevresini fethetmiştir. Doğu Sudan valisi Menzencer'e kalıcı bir posta bağlantısı kurmak için Massava ile Berbera arasında iki istasyon kurmasını emretmiştir.³⁴³ 13 Aralık 1872'de Menzencer, Bâbu'l-Mendep'e kadar kıyı boyunca askeri karakolların kurulmasını talep etmiştir. Bu bölgeler Osmanlı Devleti'ne tabi idi.

³⁴⁰ Yahya, *Sevâhil el-Bahru'l-Ahmer*, 122.

³⁴¹ Celâl Yahya - Muhamed Nesri, *Müşkiletü'l-Karni'l-İfrîki ve Kadiyyatu Şabi's-Sûmâl*, 84.

³⁴² Hamdi es-Seyyid Sâlim, *es-Sûmâl Kadîmen ve Hadisen*, 1/435.

³⁴³ Muhammed Muhammed Amîn, 89.

Sahil boyunca Berbera ve Bulhar'ı korumak için güvenlik noktalarının kurulması önemlidir. Mısır hükümeti itiraz etmemiştir ve Ağustos 1873'te Rıdvan Bey'in Berbera'ya gitmesini emretmiştir.³⁴⁴ Rıdvan Bey oraya vardığında aşiret şeyhleriyle görüşerek Mısır hükümetinin tebriklerini iletmiştir. Bölgenin güvenliğini korumak ve dış müdahaleleri önlemek için bölgelere askeri birlikler göndereceklerini söylemiştir. Rıdvan Bey, yeni düzen gelene kadar yeni oluşturulan askeri bölgeleri iyi yönetmek zorundadır.³⁴⁵

Halk, Mısır ordusunun kentlerine gelmesine çok sevinmiş ve hemen egemenliğini ilan etmiştir. Mısır kuvvetlerinin İngiliz, İtalyan ve Fransız faaliyetlerini durdurabileceğine, Berbera ve Bulhar'daki çetelerin yağma yapmasını engelleyebileceğine inanıyorlardı.³⁴⁶ Böylece Mısır'ın Berbera ve çevre bölgelerdeki hâkimiyeti başlamıştır. Berbera halkı bu egemenliği savunmuş ve Bulhar halkı da Mısır'ın egemenliği altına girme arzusunu dile getirmiştir. Mısır hükümeti, Hidiv İsmail'in talebi üzerine Doğu Sudan valisi Menzencer'e Bulhar ve Berbera'yı Mısır egemenliği altına almasını ve dış müdahaleyi önlemek için gerekli tedbirleri almasını emretmiştir. Menzencer, Rıdvan Paşa ve Hacı Aman Abdülkadir, Berbera'daki gelişimi genişletmek için çalışmıştır.³⁴⁷

1863'te Hidiv olan İsmail Paşa, Afrika kıtasında yeni topraklar elde etmek için büyük çaba sarf etmiş ve Mısır Sudan'ı ile yakından ilgilenmiştir. 16 yıllık Hidiv saltanatında Sudan ve Mısır'da önemli olaylar yaşanmıştır. Ayrıca Hidiv İsmail Paşa, Osmanlılarla olan yakın ilişkileri nedeniyle Kızıldeniz'in batı kıyılarının da idaresine verilmesini istemiştir. Daha sonra 27 Mayıs 1866'da Sultan Abdülaziz'in emriyle asırlardır Yemen veya Hicaz vilayetlerini yöneten Sevvakin ve Massava vilayet valileri kendisine bağlanmıştır. Bu iki önemli iskele için yıllık 70.000 torba veya 350.000 Osmanlı altını haraç ödemeyi kabul etmiştir. Nitekim 1841'de Mehmet Ali Paşa'ya atanan 18.000 asker 30.000'e çıkmıştır. Şimdi sıra Zeyla ve civarının verilmesine gelmiştir. Nitekim buralar da ileride miktarı belirlenecek bir vergi

³⁴⁴ Yahya, *Sevâhil el- Bahru'l-Ahmer*, 126.

³⁴⁵ Muhammed el-Mutesîm Seyyid, 86-87.

³⁴⁶ Celâl Yahya - Muhammed Nesri, *Müşkiletü'l-Karni'l-İfrîki ve Kadiyyatu Şabi's-Sûmâl*, 86-87.

³⁴⁷ Hamdi es-Seyyid Sâlim, *es-Sûmâl Kadîmen ve Hadisen*, 1/440.

karşılığında İsmail Paşa'nın kendisine verilmiştir.³⁴⁸ 1 Haziran 1875 tarihli bir emir, miktarı 15.000 Osmanlı altını (13.365 Mısır altını) olarak belirlemiştir. Hidiv İsmail Paşa döneminde Mısır idari olarak Aşağı Mısır, Yukarı Mısır (Said) ve Sudan olmak üzere üç farklı bölgede yirmi üç müdürlüğe bölünmüş ve dördü Kızıldeniz kıyısında, üçü Kızıldeniz kıyısında olmak üzere toplam sekiz valilik olmuştur. Kızıldeniz Muhafızlarına Said, Sevvakin, Massava ve Zeyla komuta etmiştir. Güney kesimde yer alan Zeyla himayesinin sınırları Zengibar Sultanlığı'nın sınırlarına kadar uzanıyordu. O yıllarda Zeyla'nın merkezinde yaklaşık 1500 kişi yaşıyordu. Liman sığ olduğu için 20 tonluk gemiler bile kıyıdan bir buçuk mil açıkta demirlemek zorunda kalmıştır.³⁴⁹

Ancak Yemen vilayetindeki bu yerlerin yönetiminin Mısır'a devri bir anda hayata geçirilmemeli ve geçiş döneminin koşulları uygulanmalıdır. Bu nedenle 1865 yılında padişahın emriyle kıyı iskeleleri Mısır Hidivi'ne bırakılmışsa da kalan iskelelerin güneye nakli yaklaşık on yıl ertelenmiştir.³⁵⁰ Mısır'ın Zeyla'yı kontrol etmesi, Osmanlı padişahının lütfu gibi bir imtiyaz olduğu için Hidiv fermanına dâhil edilmemişti. Nitekim aradan dört yıl geçmesine rağmen konu hakkında yeni bir vasiyet düzenlenmemiş ve kararnamede belirtilen vergi miktarı kesinleşmemiştir. Bu nedenle Mısır askerleri 1867'de Berbera'ya çıkarken, 1875'te Zeyla'ya ayak basmışlardır. İşte yeniden yerleştirme belgesinin son durumunun bir özeti şöyledir:

“Hudeyde sancağına merbut olup Afrika sevhilinde müfrez bir halde bulunan Zeyla İskelesinin daha ziyade istifade edilebilecek mertebeye getirilmesi lazım geldiğine binaen hüsn-i süretle arsasının Hidiv-i Mısır fehamestlü devletlü Paşa hazretleri uhdesine ve bunun için senevî tertip olunan 15.000 altın yani 3.000 kesenin maliye Hazinesine te'diye ve ifâsi müteallık buyurulan irade-i seniyye-i cenab-i padişahi iktiza-yı alisinden bulunmuş” idir.³⁵¹

Kızıldeniz kıyısındaki Zeyla, 1875 yılına kadar Yemen eyaletine ilhak edilmiş, geri kalanı ise Mısır veya Hicaz vilayetindedir. Aslında Hidiv buraların kontrolünü ele

³⁴⁸ BOA, YEE, 12/27, Mehmed Muhsin, *Afrika Delili* (Kahire el-ferah Ceridesi Matbaası, 1312 (1894)), 307-308, 311.

³⁴⁹ Mehmed Muhsin, *Afrika delili* (Kahire: el-Ferah Cerîdesi Matbaası, 1894), 307 – 308.

³⁵⁰ Robert Rinchar, “Historical Setting” , *Somalia Country Study* (Washington: The American University Press, 1982), 1-63.

³⁵¹ Kavas, *Osmanlı-Afrika İlişkileri*, 189-190.

geçirse de ilk başta en uzak noktalara ulaşacak kadar güçlü değildi. Ancak 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte Kızıldeniz'in tarihi liman ve iskeleleri yeniden Avrupa devletlerinin ilgisini çekmiştir. İngiltere Mısır'ı bölgede etkili kılacak bir politika geliştirerek Mısır'a bu bölgelerin yönetimini devralmasını emretmiştir. Sultan Abdülaziz'den izin alan Hidiv İsmail Paşa, 1875'te Rauf Paşa'nın gönderdiği askerleri önce Zeyla'da konuşlandırdıktan sonra Harar'a kadar gitmelerine izin vermiştir. Hidiv İsmail Paşa, Somali sınırındaki Berbera limanını inşa etmekle kalmamış, bunun için çok paralar harcamış ve Harar Nehri'nin kaynağına kadar Osmanlı bayrakları dikmiştir. Son olarak Somali'nin Hint Okyanusu kıyısındaki Re'sül-Hafûn limanına Osmanlı devletinin emriyle Osmanlı bayrağının yeniden dikildiği haberi İstanbul'a ulaşmıştır. Ayrıca 19 Temmuz 1875'te, Mısır Hidiv'ne nakledilen Zeyla'nın bölge yerlilerinden tayin edilecek bir memur tarafından idare edileceği Yemen valiliğine bildirilmiştir.³⁵²

Müdür Ebû Bekir Şuheyri, Zeyla'nın her yıl belli bir miktar vergiye tabi olan Mısır'a transferini kabul etmemiştir. Çünkü o, buranın Yemen vilayetinin bir parçası olarak kalmasından yanaydı. Sultan Abdülaziz'in emriyle Yemen'den özel subaylar gönderilmiş ve müdürün sevk edilmesi güvence altına alınmıştır. Kendisine Mısır Paşası unvanı verilmiştir ve buranın valiliğine atanmıştır. Harar, Berbera ve Bulhar buna tabidir.³⁵³

İngiltere, 7 Eylül 1877'de Mısır'la imzaladığı bir antlaşmayla, Osmanlı İmparatorluğu'nun Somali'nin kuzey kıyısındaki topraklar üzerindeki egemenliğini tescil etmek istemiştir. Bu anlaşma ile güneydeki Osmanlı sınırına Re'sül-Hafûn limanının da dâhil edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu sözleşme ile Hidiv İsmail Paşa, bir yandan Bulhar ve Barbera limanlarının açık liman haline getirilmesine ve İngiliz tüccar ve konsoloslarının bölgede serbest dolaşımının sağlanmasına, diğer yandan da köle ticaretinin yasaklanmasına karar vermiştir. Bu nedenle İngiliz politikasının ana eksenini, başka hiçbir hükümetin bu bölgelere hâkim olmamasıydı. Zeyla'nın yönetimini devralan İsmail Paşa, İngilizlerin durumunun Hidivler olarak halefleri için doğru

³⁵² BOA, *Mühimme-i Mısır Defteri*, No. 15, S.83, 25 Recep 1295.

³⁵³ BOA, *Mümtaze- Kalem-i Mısır*, 3-A/7, 17 Receb 1300.

olmasını istemiştir. Ancak anılan sözleşmenin beşinci maddesinde belirtildiği gibi, tüm maddelerin kabulü için Osmanlı Devleti tarafından İngiltere'ye resmi bir beyanname gönderilmesi gerekiyordu. Ancak İstanbul bu anlaşmayı kabul etmediği için uygulanması mümkün olmamıştır.³⁵⁴

19 Ağustos 1879, II. Abdülhamid'in Zeyla haraçına ilişkin vasiyeti ve Hidiv dönemine ilişkin belgeler incelendiğinde, buranın Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olarak kabul edildiği açıkça görülmektedir. Aslında, hiçbir zaman başkalarına tercih edilmediği anlaşılmaktadır. Kısacası Somali, padişahın basit ve geçici bir emirle, gelecekteki haraçlar belirlenmek üzere Hidiv'in yönetimine bırakılmıştır. İngilizler, Kızıldeniz kıyısındaki gemilere uygulanan %8 gümrük vergisinin %5'te kalmasını istemiştir. Somali ve benzer konumlara sahip diğer bölgelerle ilgili olarak, aşağıdaki beş sorunun değerlendirilmesi istenmektedir:

1. Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde uygulanan %8 gümrük vergisi Somali için de geçerlidir.
2. Somali, İstanbul'a çok uzak olduğu için onu doğrudan yönetmek pahalı hale gelmiştir. Devletin mevcut meşguliyetleri nedeniyle karadan ve denizden emniyet altına alınması zor olduğundan, özel imtiyazlar olmaksızın geçici olarak Hidiv'e devredilmiştir. Somali'nin Osmanlı topraklarında olduğunu göstermek için İstanbul'da yıllık vergi ve diğer gelirleri toplamak üzere bir kaymakam atanacaktır.
3. Gümrük vergilerinin miktarını sadece İngiliz sefaretî takip edebilecek, diğer hususlara Osmanlı Devleti ve Hidiv karar verecektir.
4. Somali Mısır'a teslim edildiğinde görev süresi üç ila beş yıl ile sınırlı olacaktır.
5. Somali hükümeti ile ilgili olarak "vilayet Nizamname-i Umumîsine" oluşturulacaktır. Yerî özel kuralları ve halkın sıcaklığı dikkate alınarak

³⁵⁴ Kavas, *Osmanlı-Afrika İlişkileri*, 115.

bazı şeyler değiştirilip iyileştirilecek ve Mısır Sultanı'nın emirleri yerine getirilecektir.³⁵⁵

13 Eylül 1879'da Mısır'ın İstanbul kentine gönderilen bir mektupta, Re'sü'l-Hafûn'a kadar olan kıyıların birkaç yıl önce ele geçirildiği bildirilmiştir. Re'sü'l-Hafûn iskelesine konulan sancağın muhafazasına buranın şeyhi tarafından karar verilmiştir. Bayrağın buraya dikilmesi için gerekli çalışmalar tamamlandığında İstanbul'a bilgi verilecektir. Re'sü'l-Hafûn'a kadar hiçbir şekilde Somali kıyıları ve bağlantılı iç bölgelerin yabancı ülkelere devredilmemesi için her türlü çaba gösterilecektir.³⁵⁶ Osmanlı Devleti bu bölgelerin idaresini Avrupalılara bırakmamak ve daha iyi durumda kalabilmek için Mısır Hidiv'ne devretmeyi uygun görmüştür. Diğerleri, Somali'nin iyi yönetişimini, güvenliğini ve düzenini sağlamanın ve korumanın yanı sıra, bu dönemde devletin egemenlik yasalarını ihlal etmemeye odaklanmıştır ve bu geçiş süreci aracılığıyla "muvakkaten tefviz-i idaresi" uygulanmıştır. Sözleşmeye göre stopaj vergisi beyannamesi düzenlenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli yerlerinden gelen valilere göre, kendi topraklarındaki toprakların idaresi onlara emanet edilmiş ve Somali hükümeti Mısır Hidiv'ne devredilmiştir.³⁵⁷

Bu girişim önemli bir olay olarak görülmüş ve İngiliz subayları bölgeye hareket etme kararından sonra bölgeyi daha sık ziyaret etmeye başlamışlardır. Binbaşı Hinter'in Zeyla'yı ziyareti özellikle Zeyla Valisi Ebubekir Şuheyri Paşa'yı endişelendirmiştir. Sana'dan Mehmed İzzet'in imzasıyla İçişleri Bakanlığı'na gönderilen bir rapora göre, Mısır tarafından Zeyla'ya verilen özel bir mektupta, memur kendisinin müfettiş olarak gönderildiğini söylemiştir. Hatta Harar bu limanda deve toplamış ve Bulhar denilen bölgeleri ziyarete gelmiş, hatta Mısır hükümeti tarafından kendisine bir Afrika kabilesinin teklif edildiği bile rivayet edilmiştir. Vali Ebubekir Şuheyri Paşa'nın bölgesini böyle bir yabancıya vermeyeceği anlaşılmıştır. Hemen harekete geçmiştir ve o zamanlar Hudeyde'de olan oğlu İbrahim'e konuyla ilgili bir mektup göndermiştir. Oradaki valiye hitaben yazılan mektup derhal Yemen bölgesine,

³⁵⁵ Kavas, *Osmanlı-Afrika İlişkileri*, 122.

³⁵⁶ Hamdi es-Seyyid Sâlim, *es-Sûmâl Kadîmen ve Hadisen*, 1/68.

³⁵⁷ Kavas, *Osmanlı-Afrika İlişkileri*, 352.

bir nüshası da tercümesiyle birlikte İstanbul'daki İçişleri Bakanlığı'na gönderilmiştir. Zeyla Mutasarrıfı mektubunda yönettiği toprakları koruyacağını söylemiştir. Ardından 9 Haziran 1885'te Sadrazam, Somali'nin yeniden Osmanlı Devleti'ne bağlandığını ilan etmiştir.³⁵⁸

3.4. Harar'ın Mısır'a Bağlanması

Özellikle 19. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte Mısır, egemenliğini Somali kıyıları boyunca genişletmek istemiştir. Avrupa ülkelerinin bu dönemde Osmanlı Devleti'ne "Hasta Adam" adını verdikleri bilinmektedir. 19. yüzyılın sonunda Mısır hükümeti egemenliğini Kızıldeniz kıyısı boyunca genişletmeye başlamıştır. Kendi inisiyatifiyle Osmanlı Devleti'nin vekili olduğunu göstermek istemiştir. Bu amaca ulaşmak için Zeyla ve Berbera şehirlerinde nüfuzunu güçlendirdikten sonra Harar Emirliği'nde de egemenliğini ilan etmeyi amaçlamıştır. Harar, Emir Abdişekür tarafından yönetilen, halkının tamamı Müslüman olan bir emirdir. Sevvakin, Massava, Berbera ve Zeyla'dan farklıdır. Çünkü Osmanlı Devleti'nin emriyle cizye vermek şartıyla Mısır'a gitmişlerdir. Harar, Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızdır. Bu nedenle Mısır, Harar halkını ve emirini memnun edecek yeni bir politika geliştirmek zorundaydı.³⁵⁹

Mısır hükümeti 11 Ekim 1875'te Mehmed Rauf Paşa komutasında Harar'a asker göndermiştir ve Harar direnişle karşılaşmadan Mısır'a teslim olmuştur. Bu olay Mısır için bir zaferden daha fazlasıydı. Aynı zamanda İslâm için bir zaferdi. Zira bu sayede aşiretlerin etkisi azalmış ve Harar Beyliği de sona ermiştir. Bu siyasi değişiklik, Harar'ın hayatında büyük bir değişiklik getirmiştir.³⁶⁰ Çünkü Harar'da katı bir yönetim uygulanıyordu. Harar'ın Mısır ile güçlü bağları vardı. Öğrenciler Ezher'e gönderilmiştir. Harar Mısır yönetimi altındayken Mısır hükümeti birçok yeni bina inşa etmiş, ticari kervanların güvenliğini sağlamış ve pagan kabilelerin şehre saldırmasını engellemiştir. Harar'daki Mısır yönetimi, İngiliz hükümetinin Mısırlılardan 1887'de

³⁵⁸ Kavas, *Osmanlı-Afrika ilişkileri*, 115.

³⁵⁹ Muhammed el-Mutesîm Seyyid, s. 89-90.

³⁶⁰ Ahmed Abdullah Rîrâş, 157.

bölgeyi terk etmelerini istemesinden önce toplam on üç yıl sürmüştür.³⁶¹ O günden itibaren Harar, Menilik Şuva komutasındaki Etiyopyalıların eline geçmiştir ve Mısır'dan göçün ardından Avrupalı işgalciler bölgeyi yağmalamak için yarışmıştır. Bu dönemde Etiyopya birkaç yerel güç arasında bölünmüştür.

Mısır, Zeyla, Berbera, Musavva, Sevvakin ve Bulhar şehirlerini fethettikten sonra 13. yüzyılda İslâm kültürünün kaynağı ve 16. yüzyıla kadar İslâm'ın bir feneri olarak kabul edilen Harar'ı fethetmiştir. Harar bölgesinin Kuzeydoğu Afrika ülkelerine katılması İslâm Birliği için büyük bir başarı olacaktır. Çünkü bu sayede Menilik Şuva liderliğindeki Etiyopya, Somali topraklarına doğru genişleyecektir. Bu nedenle Etiyopya imparatoru Yohana'ya karşı onunla ittifak kurmuştur. 18 Eylül 1875'te Mısır hükümeti, Zeyla ile Harar arasında bir yol yapmak, şehrin ihtiyaçlarını karşılamak ve bölgeyi kalkındırmak için bir grup mühendis, bilgin ve uzmanla birlikte Mehmet Rauf Paşa'yı göndermiştir. Bu ekipte merhum Osmanlı komutanı Gazi Ahmed Muhtar Paşa (1839-1919) da vardı.* Mehmet Rauf Paşa aşiretlerin çoğundan herhangi bir muhalefet görmemesine rağmen Foli ve Gala aşiretleri direnmiştir ve aralarında silahlı çatışmalar çıkmıştır. Sonunda barış sağlanmış ve iki aşiret Kuzeydoğu Afrika İslâm Birliği'ne katıldıklarının kanıtı olarak Mısır bayrağını alıp topraklarına dikmişlerdir.³⁶²

Mehmet Rauf Paşa'nın ordusu yolda iken, Somali'den gelen İsa kabilesinden bir şeyhle karşılaşmıştır. Şeyh aşiretinin Mısır hâkimiyetine girmesinden memnun olacağını söylemiştir. Askeri birliğin şehre gelmesinden önce Harar Sultanı Muhammed Abdışekür, oğlu Kadı Abdullah Abdurrahman ve şehrin ileri gelenlerinden Hacı Yusuf, Seyit Ahmet ve Muhammed Abdülkadir ile birlikte hükümete biat mektubu göndermiştir.³⁶³ Mehmet Rauf Paşa 11 Ekim 1875'te Harar'a geldiğinde, Emir şehrin girişine ve saray kapısına Mısır bayrağını dikmiştir. Zeyla'dan Harar'a yirmi üç günlük yürüyüşün ardından yollar emniyete alınmıştır ve çeteler imha edilmiştir. Harar hükümeti ittifaka katılmak istemiştir, ancak bazı aşiretler savaşmayı

³⁶¹ Jama Ömer İsa, *Mogadişu Mâdihâ ve Hâdirihâ*, 199.

* Geniş bilgi için bkz. Rîfat Uçarol, "Gazi Ahmed Muhtar Paşa", *DİA*, XIII/ 445-448.

³⁶² Abdurrahman er-Râfiî, *Asru İsmail*, 2/140.

³⁶³ Hamdi es-Seyyid Sâlim, *es-Sûmâl Kadîmen ve Hadisen* 1/457 – 458.

tercih etmiştir. Mısır hükümeti, Mehmet Rauf Paşa'yı Harar ve çevre bölgelerin hükümdarı olarak atamış ve ona Harar hükümdarı unvanını vermiştir. Böylece güney Somali'deki Bâbu'l- Mendep'ten Harar, Tajura, Zeyla ve Berbera bölgesi onun egemenliğine girmiştir.³⁶⁴ Harar ve çevresinin idari teşkilatı 10 Kasım 1875 tarihinde bir hükümet emriyle kurulmuştur. Bu organizasyon şu şekilde temsil edilebilir:

1. Genel İdari Teşkilat

- Harar ve civarındaki bölgeler (Tajura, Zeyla ve Berbera) yöneticisi olarak Mehmed Rauf Paşa.
- Berbera valisi olarak Cemal Paşa.
- Zeyla valisi olarak Ebû Bekir Şehim es-Somali
- Harar valisi olarak Muhammed Abdişekür El-Haruri vardı. Sultan Muhammed

Abdişekür, yeni hükümete bağlılığını ilan etmiştir ve mührünü Harar Emiri olarak değiştirmiştir. Hükümetten çocukları için bu adı miras almasını istemiştir. Hükümet bu talebi kabul etmiştir. Mehmet Rauf Paşa, Emir Abdişekür'u yanında tutmak istemiştir. Mısır hükümeti, özellikle Mehmet Rauf Paşa'nın yokluğunda, Abdişekür'ü genel hükümetin merkezinde geniş yetkilere sahip bir vekil olarak bulundurmaya doğru bulmamıştır. Bu yüzden yetkilerini sınırlamak istemiştir. Bu nedenle vekâlet görevini Abdülvahab Bey'e emanet etmiştir.

2. Hükümdarlık Meclisi

Bu meclis kadılar, ulema, tüccarlar ve devlet adamlarından oluşuyordu. Meclisin görevi din ve siyaset³⁶⁵ işleriyle ilgilenmektir. Hükümet, Harar halkına eğitimi yaygınlaştırma, tarımı geliştirme, ticareti geliştirme, adaleti İslâmi kurallara göre yayma ve Mısır vatandaşları ve ailelerine tanınan hakları tam olarak tanıma emri

³⁶⁴ Celâl Yahya - Muhammed Nesri, *Müşkiletü'l-Karni'l-İfrîkî ve Kadiyyatu Şabi's-Sûmâl*, 86.

³⁶⁵ Hâlit Riyâd, 175-176.

göndermiştir.³⁶⁶ Öte yandan, eski Sultan Muhammed Abdışekür bölgedeki hâkimiyetini kaybedince kendisini finanse eden kaynakları da kaybetmiştir. Daha sonra devletin kendisine verdiği görevleri hiçe sayarak kişisel çıkarlarını ön planda tutmaya başlamıştır ve Rauf Paşa tarafından idam cezasına çarptırılmıştır.³⁶⁷ Ancak kesin ölüm nedeni bilinmemektedir. Çünkü öldürmek için bir sebep yoktur. Sultan Muhammed Abdışekür öldürülünce oğlu Hacı Abdullah Mısır'a giderek babasının başına gelenleri Hidiv İsmail'e şikâyet etmiştir. Sonuç olarak, Mısır hükümeti ona bir maaş ödemiştir ve onu Zeyla'ya yerleştirip mülküne karışılmamasını emretmiştir.³⁶⁸

Harar bölgesinin Mısır'ın oluşturmaya çalıştığı Afrika Birliği'nin egemenliği altına girmesinin ardından Mısır hükümeti bölgede güvenliğin sağlanması ve kamu hizmetlerinin iyileştirilmesi için çalışmalara başlamıştır. Bu kapsamda imar faaliyetlerine başlamış ve bölge istikrara kavuşmuştur. Ticaret, sanayi, tarım ve eğitim gelişmiş, birçok hastane yapılmıştır. Aynı zamanda yeni bir hükümet konağı yapılmış ve ahali düzene girmiştir. Mehmet Rauf Paşa, Harar bölgesine vardığında durumu bildirmiştir ve onu Mısır'a göndermiştir. Mısır'a istediği mühendisleri, zanaatkârları ve marangozları göndermiştir. Aynı zamanda askeri birimlerin oluşturulmasına da izin vermiştir. Bölgedeki asker sayısını da artırmıştır. Hükümet, halkın ihmal ettiği tarım arazilerini ıslah etmiş ve Mehmet Rauf Paşa, bu arazileri halka dağıtmaları ve ekmeleri için onları teşvik etmiştir. Mısır Hükümeti bu işte ona yardım etmiştir. Hindistan'dan kahve yetiştiriciliğinde uzman olan kahve çiftçilerini getirmiştir. Ayrıca Mısır Hükümeti, Harar'a buğday, arpa ve mısır gibi tahıl tohumları göndermiştir. Mısır hükümeti, kervanları korumak için askeri karakollar kurarak ticareti teşvik etmiş ve yol güvenliğini sağlamıştır. Harar hükümdarına emir vererek, halkın uzun süredir kullandığı yüklü miktarda parayı Mısır parasının dolaşımı için göndermiştir.³⁶⁹ Ayrıca Mısır Hükümeti, Kızıldeniz'e bakan limanlar arasındaki deniz yollarını da düzenlemiştir. Berbera, Zeyla ve Aden arasında bir posta servisi kurmuştur. Kabileler arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için parlamenter sistem kurmuştur. İhtiyacı

³⁶⁶ Celâl Yahya - Muhamed Nesri, *Müşkiletü'l-Karni'l-İfrikî ve Kadiyyatu Şabi's-Sûmâl*, 111.

³⁶⁷ Celâl Yahyâ, *Sevâhil el-Bahru'l-Ahmer*, 154.

³⁶⁸ Abdurahman er-Râfiî, *Asru İsmail*, 141.

³⁶⁹ Muhammed Muhammed Amîn, "es-Sûmâl fi'l-Usûri'l-Vusta el-İslâmiyye: 61 – 92", *el-Mashu'ş-Sâmîl li-Cumhûriyyeti's-Sûmâl ed-Dimukradiyye*, 124.

olanlara şeriat hükümlerini doğru uygulamayı öğretmiştir. Böylece Harar bölgesi, imar, inşaat ve idari alanlarda büyük reformlardan geçmiştir. Sonuç olarak, bölge istikrara kavuşmuş ve nüfusun sosyal seviyesi artmıştır.³⁷⁰

Osmanlı Devleti'nin izniyle Mısır, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'na bakan kıyıların tehlikesini fark etmiş ve hızla bu bölgeleri egemenliği altına almaya çalışmıştır. Mısır, Doğu Afrika bölgesindeki kontrolünü ve egemenliğini Sudan'dan güney Somali'deki Harar bölgesine kadar genişletmiştir. 1884 yılına kadar sömürgeci güçler, Mısır egemenliğine tabi Doğu Afrika bölgelerinde nüfuzlarını paylaşmışlardır ve Mısır'ın bölgesel hâkimiyeti sona ermiştir.

³⁷⁰ Şavkı Ata'ullhi el-Cemel, "Tarihu's-Sûmâl fi'l-Asri'l-Hadis (1486 -1969)", *el-Mashu's-Şâmil li-Cumhûriyyeti's-Sûmâl ed-Dimukrâdiyye*,125.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DOĞU AFRİKA'DA OSMANLI HÂKİMİYETİNİN SONA ERMESİ VE AVRUPA SÖMÜRGEÇİLİĞİNİN BAŞLAMASI

Mısır, Osmanlı Devleti'nin izniyle Kızıldeniz ve Hint Okyanusu kıyılarının tehdit altında olduğunu anlamış ve hemen bu bölgeleri egemenliği altına almaya çalışmıştır. Ancak 19. yüzyılda ve özellikle İsmail Paşa döneminde yaşanan ekonomik ve siyasi bunalım bunu zorlaştırmıştır. Avrupa ülkeleri bu durumu fırsat bilip planlarını o bölgeler için uygulamaya başlamışlardır. İngiltere, Mısır'ın yönettiği bölgelerin ekonomik olarak dezavantajlı durumda kalmasını sağlamıştır. Mısır 1882'de İngiliz işgali altındaydı. Ancak Sudan'da Mehdi devrimi patlak vermiş ve Mısır, yönetimi altındaki tüm bölgelerden çekilmek zorunda kalmıştır. Böylece Mısır; Sudan, Eritre ve Somali'yi bırakarak doğal sınırlarına çekilmiştir.³⁷¹ Nihayet 1884'te İngiltere, Fransa ve İtalya gibi ülkeler, Mısır egemenliği altında ortaya çıkan Doğu Afrika ülkelerini bölüşmüşlerdir.

4.1. Sudan'da İngiltere Sömürgeciliği

Sudan'ı Mehmet Ali Paşa ve onun soyu üzerinden idare eden Osmanlı Devleti, Sudan'ın gelişmesinde çok önemli rol oynamıştır ve buraya görevlendirdiği yöneticiler vasıtasıyla önemli faaliyetler yapmıştır. Osmanlı Devleti, Sudan'a hâkim olduğu dönem içerisinde çok zengin bir kültürel miras bırakmıştır.³⁷² Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin bir valisi olarak Mısır'daki hâkimiyetinin Sudan'da ve Kızıldeniz sahillerinde yayılması ve bölgedeki Osmanlı egemenliğinin onun soyundan gelenlerce devam ettirilmesi bölgedeki nüfuzunu genişletmek isteyen İngilizleri ciddi şekilde rahatsız etmiştir. Bunun üzerine Mısır ve Sudan'da İngiliz sömürgecilik dönemi başlamış olup yaklaşık 365 yıl süren Osmanlı idaresi sona ermiştir.

Mehdi Muhammed Ahmed Abdullah adlı bir Sudanlı lider, Sudanlıları yanına toplamış ve Mısır'ın ülkesi üzerindeki egemenliğine karşı çıkmıştır. Mısır'ı işgal

³⁷¹ Muhammed Muhammed Amîn, “ es- Sûmâl fi'l- Usûri'l-Vusta el-İslâmiyye: 61 – 92”, *el-Mashu'ş-Şâmil li-Cumhûriyyeti's-Sûmâl ed-Dimukradiyye*, 126 -127.

³⁷² Kavas, *Sudan*, 463.

ettikten sonra Sudan'da hâkimiyet kurmak isteyen İngilizler, Güney Sudan'da nüfuzlarını genişletmek için Almanlarla rekabete girmişlerdir. Bu durumda İngiltere, Güney Afrika'dan Orta Afrika'ya kadar geniş bir alanı almak istemiştir ve Sudan'a kadar ilerlemiştir. İngiltere, Sudan'daki Müslüman aşiretler üzerinde ciddi bir baskı kurmuştur. Bu durum Osmanlı Devleti'nin bölgedeki politikasını ciddi şekilde zedelemiştir.³⁷³

1882'de İngiltere, Mehdi Hareketi'ni durdurmak için William Hicks komutasındaki birliklerini Sudan'a göndermiştir. Ancak Mehdi Hareketi'ne katılan dervişler, İngiliz askerlerini Şaykan Savaşı'nda yok etmeyi başarmışlardır. Mehdi, Mısır yönetimine ve İngilizlere karşı savaşmıştır ve başkent Hartum da dâhil olmak üzere Sudan'ın kuzey bölgelerini fethetmiştir. İngilizler, Mehdi hareketini bastırmak için General Charles Gordon komutasında bölgeye çeşitli askeri birlikler göndermişlerdir ancak General Gordon, 1885'te Hartum'da isyancılar tarafından öldürülmüştür. 1890'dan itibaren İngilizler, Sudan'ın işgalini hızlandırmıştır.³⁷⁴ Sudan ve Mısır'daki nüfuzlarını sürdürmek için bu kez General Herbert Kitchener komutasında Sudan'a saldırılar düzenlemişlerdir. Kitchener liderliğindeki İngiliz askerleri, 1898'de Omdurman Muharebesi'nde Sudanlı savaşçıları yenmiştir ve Ocak 1899'da Sudan topraklarını Mısır'a ilhak eden Condominium Antlaşması'nı imzalamıştır.³⁷⁵ Böylece Sudan'daki Osmanlı egemenliği sona ermiş ve Osmanlı-Mısır Sudan'ı İngiliz-Mısır Sudan'ı hâlini almıştır.

Aslında 1882'den beri Mısır'ı fiilen işgal altında tutan İngiltere o dönemde Mısır'ı egemenliği altında tutmaktaydı. Bu işgalden önce İngiltere'nin Sudan ile hiçbir teması yoktu ve Sudan'ın işlerine karışmamış, Sudan'ın yeniden açılmasına katılmamıştır. Bu bölgenin Mısır'ın bir parçası olduğuna inanmamıştır, çünkü İngiltere, Mısır'ın çıkarlarını savunmak için değerlerin merkezi olan özel bir konuma sahiptir.³⁷⁶ İngiltere Mısır'ın işgaliyle buranın kontrolünü tüm imkânlarıyla birlikte ele

³⁷³ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, çev. Mehmet Harmanlı - Agora Kitaplığı (İstanbul, 2008), 79-84.

³⁷⁴ Afaf Lutfi Al-Sayyid Marsot, *Mısır Tarihi: Arapların Fethinden Bugüne*, Çev. Gül Çağlalı Güven, (İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007), 77.

³⁷⁵ Yılmaz, *Türklerin Sudan'daki Hâkimiyet ve İdaresi*, 173.

³⁷⁶ İsmail Paşa Sidkî, *Muzekerâtî* (Kahire: Dâru'l- Hilâl, 1950), 179.

geçirmiş, ordusunu dağıtmış, savunmasız bir hâlde bırakmış, maliyesini tamamen kontrol altına almış ve tamamen doğrudan yönetmeye başlamıştır. Kısacası, Mısır artık İngiltere'nin onayı olmadan tek bir adım bile atamaz hâle gelmiştir. İngiltere, Sudan ihtilali öncesinde, sırasında ve sonrasında Mısır'ın Sudan üzerindeki egemenliğine itiraz etmemiş, bilakis yabancı ülkelere karşı bu egemenliği desteklemiş ve Sudan'da Hidiv'in otoritesini yeniden tesis etmekten başka bir işe yaramadığını her zaman dile getirmiştir. Ayrıca İngiltere, Mısır'a yaptığı mali yardımlar için bir mazeret bulamamıştır ve yeniden açılmasına yardımcı olan topraklar üzerindeki egemenliğinin bir kısmını elinden almayı amaçlamıştır.³⁷⁷ Ayrıca Osmanlı Devleti'nin izni olmadan bu egemenliğin bir kısmından feragat edilmesi de mümkün değildir. İngiliz politikası, uzun zamandır Sudan'ın işlerine müdahale etmeyi ve yönetimine katılmayı düşünmüştür, daha doğrusu İngilizlerin dâhil olduğu Sudan hamlesinin sona ermesinden sonra, Mısırsız yönetimine münhasır olmayı amaçlamıştır. İngiliz Teorisi'nin çıkış noktası, 1884 yılında Mehdi'nin Sudan topraklarının kontrolünü ele geçirmesi ve Mısır ordularının Sudan'ı terk etmek zorunda kalması üzerine, Mısır'a ait olan egemenlik haklarının Mehdi'ye devredilmiş olmasıdır.³⁷⁸ Ancak İngiltere, programının uygulanmasını sağlamak için Gordon'a, Sudan'ı boşaltma görevi vermekte ısrar etmiştir. Ayrıca Abdülkadir Hilmi Paşa'yı Sudan'a gönderme fikri, General Bekir Paşa'nın yenilgisinden sonra yenilenmiş ve Gordon'un görevindeki başarısızlığından sonra İngiliz politikası Abdülkadir Hilmi'nin kurtarılmasına karşı çıkmıştır. Hidiv Tefik Paşa, Sudan'ın acil bir şekilde boşaltılması ve Mısır garnizonlarının Sudan'ın bütün topraklardan çekilmesi talimatını vermiştir. Sudan'daki Mısır garnizonlarının sayıları yirmi beş bin idi. 15 Ocak 1884 tarihinde Hidiv Tefik Paşa, Sudan'ın idaresini takip etmek için bir ferman çıkararak Sudan'ı Harbiye Nezareti'ne bağlamıştır. Sudan bundan önce Bakanlar Kurulu Başkanlığı'na bağlıydı.³⁷⁹

³⁷⁷ Abdifâtâh Abdisamed Mensûr, *el- Alâkât el-Mısriyye es- Sûdâniyye fi Zili'l- İtifâk es- Sünâi* (Kahire, 1993), 43.

³⁷⁸ Sir James Robertson, *es- Sûdân mine'l- Hukmu'l- Biritânî el- Mübâşir ilâ fecri'l- İstiklâl*, çev. Mustafa Abidîn el- Hâncî (Beyrut: Dârul'l- Cîl, 1996), 179.

³⁷⁹ er- Râfiî, *Mısır ve 's- Sûdan fi avâili Ahdi'l - İhtilâl*, 113.

İngiltere Mısır'ı işgal ettikten sonra gözlerini Sudan'a çevirmiş ve görünüşe göre bunu önceden planlamıştır. Mısır'daki İngiliz Başkonsolosu Lord Cromer, Sudan'ın ekonomik ve stratejik açılardan Mısır meselesinin geri kalanından ayıramayacağını doğrulamıştır. İngiltere, Sudan'da Mısır nüfuzuna giden yolu kapatmak için başlangıçta Sudan'ı Mısır tarafından işgal etmemek istemiştir. Ancak Fransızların güneyden Afrika'ya doğru ilerlemesi ve Belçika'nın Doğu Ekvator Afrika'sında İngiliz kuvvetlerinin önünde güneyi Büyük Göller'den ayıran çizgiyi kapatması nedeniyle bunu yapmak zorunda kalmıştır.³⁸⁰ Dolayısıyla İngiltere'nin Sudan'ı Mısır müdahalesinden uzak bir şekilde ele geçirmek istediği açıktır. Mısır hükümeti Sudan'ı boşaltmaya karar verir vermez İngiltere, Mısır'ın bıraktığı yeri işgal etme planını uygulamak için öncelik almıştır ve Şubat 1884'te Amiral Hewet, Sevvakin'i işgal etmiştir. Hidiv Tefvik Paşa, Sudan'ın tahliyesini onayladıktan sonra İngiltere tarafından hafife alınmıştır ve bu işgalin haberini, gerçekleşene kadar ona bildirmemiştir. Böylelikle bu işgal, İngiltere'nin Sudan'ı korumanın bir yolu olmadığı bahanesiyle tahliyesini talep etmesiyle ortaya çıkan iddiaları yalanlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu İngiltere'nin Sevvakin'i işgaline çok sert bir tepki göstermiştir. İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Mart 1883'te Sudan'daki olayların İngiliz hükümetini Kızıldeniz sınırlarını korumak için geçici önlemler almaya zorladığını söylemiştir. Ancak sükûnet geri geldiğinde Osmanlı Devleti ile istişare edilmeden hiçbir şey yapmamaya karar vermiştir.³⁸¹ 12 Mart 1896'da İngiliz hükümeti, Herbert Kitchener liderliğindeki Dongola'yı işgal etmek için bir askeri birlik göndermeye karar vermiştir. İngiltere, bu birliği göndermeye karar vermeden önce Mısır hükümetine danışmamıştır. Mısır hükümeti harekâtın gerektirdiği mali kaynaklar konusunu düzenlemediği için İngiltere, Mısır hükümetinin dikkatini borç fonundan para çekmeye yöneltmiştir. Karma Mahkeme bu prosedürün sağlıklı olmadığına karar verince İngiltere, askeri harekâtı finanse etmek için fondan çekilen miktarı ödemek için Mısır'a 800.000 pound borç vermiştir.³⁸² Harekât 23 Eylül 1896'da başlamıştır ve Dongola şehri ele geçirilmiştir. Dongola ele geçirildikten sonra İngiltere,

³⁸⁰ Cromer Cromer, *Birîtanîyâ fi's- Sudan*, çev. Abdiaziz Ahmed Urâbi (Kahire: Costa Thomas, 1960), 62.

³⁸¹ er- Râfiû, *Mısır ve's- Sûdan fi avâili Ahdi'l – İhtilâl*, 122.

³⁸² Mekki Shibeika, *British Policy in the Sudan, 1882-1902* (London: Oxford University Press, 1952), 327, 331.

Habeşistan'ın tarafsızlığını sağlamanın ve Mehdilere herhangi bir yardımda bulunmamanın gerekli olduğunu hissetmiştir. Bunu başarmak için İngiltere 1897'de Addis Ababa'ya bir heyet göndermiş ve İngiltere, Habeşliler ile Mehdilere herhangi bir yardım sağlamamayı içeren bir antlaşma yapmayı başarmıştır.³⁸³

Mısır Hidiv ve Osmanlı Devleti, İngilizlerin Sudan'ı kurtarmaya karar verme şeklini inkâr etmişlerdir. İngiltere, Dongola'ya yürümeye karar vermeden önce Hidiv'in istişaresini kapatmış ve seferin amacının yalnızca İtalya'ya yardım etmek olduğuna olan inancı, hoşnutsuzluğunu artırmıştır. Aynı zamanda Osmanlı padişahı ise İngiltere'nin Mehdilerle savaşa girmeden önce kendisinden izin istememesine kızmıştır. Zira o tarihte Mısır ve Sudan'da meşru hâkimiyetin sahibi Osmanlı Devleti'dir. İngiltere, Hidiv'e Dongola seferinin amacının Mısır'ın Nil Vadisi'nin güneyindeki egemenliğini geri almak olduğunu açıkladığında bu kızgınlığı hafifletmiştir.³⁸⁴ İngiltere, bu açıklama ile Hidiv'in Osmanlı İmparatorluğu'nun bu konudaki soruşturmalarına yanıt olarak kullanmasını amaçlamaktaydı. Bu açıklamanın bir sonucu olarak, özellikle Mısırlılar, Sudan'ın tamamını veya bir kısmını geri almayı amaçlamıştır. Sudan'ın Mısır'a iade edileceğine ve burada yeniden Mısır egemenliğinin kurulacağına inanmışlardır.³⁸⁵ İngiltere, Dongola şehrini ele geçirdikten sonra, Kitchener'a Güney Sudan'a gitmesini emretmiştir. Çünkü Fransızlar, Beyaz Nil üzerindeki Fashoda'yı işgal etmek için Marchand liderliğindeki bir birlik göndermiştir. Mısır ordusu İngiliz kuvvetleriyle birlikte ilerlemiştir ve Ebu Hamad şehrini ele geçirmiştir. 1897'de ilerleyen ordu Berber şehrini ele geçirmiştir. Kitchener, el-Atrah şehirde saklanan dervişleri kuşatmıştır ve 8 Nisan 1899'da Kitchener Kitchener şehrini ele geçirmiştir. Bu savaş dervişlerin ordusunun moralini bozmuş ve savaştan sonra Omdurman şehrinin kuzeyindeki tüm bölgeleri terk etmeye karar vermelerini sağlamıştır.³⁸⁶ el-Atrah şehrini ele geçirdikten sonra iki ordu dervişlerin başkenti Omdurman şehrine yönelmiştir. 3 Eylül 1898'de Omdurman Savaşı gerçekleşmiştir ve Kitchener, Omdurman şehrini ele geçirmiştir. Kitchener, Omdurman şehrini işgal ettikten sonra insanlığın tüm ilkelerine aykırı bir eylemde

³⁸³ Şükeyri, *Târihu's-Sûdân*, 502.

³⁸⁴ Mensûr, *el- Alâkât el-Mısriyye es- Sûdâniyye fi Zili'l- İtifâk es- Sünâî*, 57.

³⁸⁵ Mensûr, *el- Alâkât el-Mısriyye es- Sûdâniyye fi Zili'l- İtifâk es- Sünâî*, 57.

³⁸⁶ Razzâk - Cemal, *Târih Mısra ve's-Sûdân el-Hadîs ve'l-Müâser*, 337.

bulunarak Mehdi'nin mezarının açılmasını emretmiş ve kafasını kesip Wadi Halfa'daki mezarlığa gizlice gömülmesini emretmiştir.³⁸⁷ Omudurman'ın işgalinin ardından Kitchener, Cromer'den aldığı talimata göre Hartum'daki tüm hükümet kurumlarının üzerine İngiliz ve Mısır bayraklarını yan yana diktirmiştir. İki bayrağın dikilmesi İngilizler için iki amaca matuftur. Birincisi, Sudan yönetimine meşru katılımı konusunda görüşünün neye karar verdiğini açıkça ortaya koymasıdır. İkincisi, o zamana kadar özellikle Mısırlılar arasında yaygın olan, Sudan'ı yeniden kurma amacının yalnızca Mısır'ın onun üzerinde yeniden güç kazanması olduğu şeklindeki nihai tasfiyeye yöneliktir.³⁸⁸

Sudan'ı geri aldıktan sonra İngiltere, etkisini Sudan'a yaymaya ve onu Afrika İmparatorluğu'na dâhil etmeye hevesliydi. Ancak İngiltere, Sudan'ı resmi olarak tek taraflı olarak birkaç nedenden dolayı kontrol edememiştir:

1. Mehdist Devrimi'nden önce Mısır'ın Sudan'daki eski sabit hakları ve Mısır'ın Sudan'ı yeniden geri alma operasyonlarına maruz kalmalarıdır. Bu yüzden İngiltere, Fransa liderliğindeki diğer sömürge ülkelerinin emellerine karşılık vermek için Mısır'ın Sudan'daki haklarına dayanmıştır.
2. İngiltere, Sudan'ın Osmanlı Devleti'nin toprağı sayıldığıının ve Hidiv'in padişahın tebaası olarak yönetildiğini biliyordur.
3. İngiltere, Mısır'ın Mehdi Devrimi'nden sonra Sudan'ın yeniden inşasının sonuçlarına katlanmasını istemiştir.

Cromer, hukuk müşavirlerinin yardımıyla Sudan'ı, 19 Ocak 1899'da imzalanan İngiliz-Mısır Ortak Yönetimi Sözleşmesi olarak bilinen Lord Salisbury'nin onaylanmasıyla batılı bir sisteme sokmayı başarmış ve Hartum'daki hükümet binasında Mısır ve İngiliz bayrakları bunun önünü açmıştır.³⁸⁹ Ancak bundan sonra sadece İngiliz hükümeti adına kararlı adımlar atılmıştır ve İngiltere'ye yetki verilmiştir. Sudan yönetiminde baskın bir otorite olan Lord Salisbury, Ağustos

³⁸⁷ er- Râfiû, *Mısır ve 's- Sûdan fi avâili Ahdi'l - İhtilâl*, 179.

³⁸⁸ Mensûr, *el- Alâkât el-Mısrıyye es- Sûdâniyye fi Zili'l- İtifâk es- Sünâi*, 59.

³⁸⁹ Razzâk - Cemel, *Târih Mısra ve 's-Sûdân el-Hadîs ve 'l-Müâser*343.

1898'de Cromer'e yazdığı mektupta bu politikayı açık bir şekilde tanımlamıştır: “Hidiv’e ve bakanlarına, belirttiğim prosedürün, Majestelerinin Hükümeti’nin Sudan ile ilgili tüm konularda baskın bir sese sahip olduklarını ve Sudan işleri ile ilgili olarak Mısır Hükümetine vermeyi uygun gördükleri herhangi bir tavsiyeye uyulmasını beklemediklerini düşüneceklerdir.”³⁹⁰ 4 Ocak 1899’da Omdurman’da bizzat Lord Cromer Sudan’ın şeyhlerine ve ileri gelenlerine hitaben yaptığı bir konuşmada “Görüyorsunuz ki bu evin üzerinde hem İngiliz hem de Mısır bayrakları dalgalanıyor. Bu, gelecekte İngiltere Kraliçesi ve Mısır Hidiv tarafından yönetileceğinize işaret eder. Her iki devletin de Sudan'daki tek temsilcisi Serdar olacaktır. İngiltere ve Mısır bu sandalyede oturan kişiye güven doludur. Sudan Kahire'den ya da Londra'dan değil, Hartum'dan yönetilecektir.” demiştir.³⁹¹

Cromer, Britanya İmparatorluğu üzerindeki mali yükler nedeniyle Britanya’nın Sudan’ı doğrudan ilhak etmesini istememiştir. Sudan’ı İngilizlerin ilhak etmesi aynı zamanda Fransız, Osmanlı Devleti ve Mısır düşmanlıklarını zorunlu olarak yeniden uyandırmıştır. Dahası, Sudan’ı bir devlet olarak tanımaya istekli değildir. Bilakis Sudan’ın Osmanlı Devleti’ne tâbi veya Mısır’ın bir kısmı olduğuna inanmışlardır.³⁹² Böylece Cromer, Sudan’ın eş valileri olarak Mısırlıların olası memnuniyeti ile İngiltere’nin ülke üzerinde fiili bir yönetici olmasını sağlayan 1899 tarihli Condominium Anlaşması aracılığıyla “hibrit bir hükümet biçimi” oluşturmaya karar vermiştir. Sudan’ın yönetimine ilişkin İngiliz-Mısır Condominium Anlaşması, “fetih hakkıyla, söz konusu yönetim ve yasama sisteminin mevcut yerleşiminde ve gelecekteki işleyişinde ve geliştirilmesinde pay sahibi olmak için” Sudan üzerinde İngiliz egemenliğini tesis etmiştir.³⁹³ Anlaşmada, Sudan üzerindeki Osmanlı Devleti’nin egemenliğine herhangi bir atıf yapılmamıştır. Mısır Hidiv’in ticaret ve gümrük anlaşmaları dışında herhangi bir yabancı güçle anlaşma yapma hakkı olmamasına rağmen neredeyse “bir kalem darbesiyle süpürülmüştür.”³⁹⁴

³⁹⁰ Muddathir Abdirahim, *Imperialism and Nationalism in the Sudan* (Oxford: Clarendon Press, 1969), 28-29.

³⁹¹ Cromer, *Modern Egypt*, II/115-116.

³⁹² Abdirahim, *Imperialism and Nationalism in the Sudan*, 30-31.

³⁹³ Cromer, *Modern Egypt*, 117.

³⁹⁴ Abdirahim, *Imperialism and Nationalism in the Sudan*, 30-31.

Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Mısır Fevkalade Başkomiseri Ahmed Muhtar Paşa, İngilizlerin Doğu Afrika'daki faaliyetlerinin Hicaz'ın güvenliğini tehdit ettiğine işaret ederek, Mısır'da yeni demiryolları ve askeri kuvvetler yapılması için Bâbiâli'ye tekliflerde bulunmuştur. Ancak Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın tasarımları Sudan'ın işgalini engellemeye yetmemiştir. Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın Mısır Hidiv ile görüşmeleri; ilginçtir ki İngiliz baskısıyla Osmanlı Padişahı ile görüşmemiştir. Nitekim Osmanlı devletinin Sevvakin'e Türk askeri göndermesine ilk karşı çıkan Mısır Hidiv olmuştur.³⁹⁵

İngiliz ve Mısır bayrakları, anlaşmanın siyasi teorisini gerçeğe uyumlu hâle getirmek amacıyla birlikte çekilmiştir. Ancak üçüncü madde ile Hidiv'in Sudan meselelerindeki yetkisi İngiliz hükümetinin rızasına bağlı kılınmıştır. Hatta genel valinin atanması da İngilizlerin yetkisi altındadır ancak resmi ataması Mısır Hidiv tarafından yapılacaktır. Condominium Anlaşması Mısır yasalarının, kararnamelerinin ve Sudan'daki karma mahkemelerin geçerliliğini reddetmiştir. Avrupalıların Mısır'da yararlandıkları özel imtiyazlar da aynı anlaşmayla yasaklanmış, genel valiye yetki verilmiştir. Sudan genelinde uygulanan sıkıyönetim kapsamında yasa ve yönetmelikler çıkarmaya ve gerektiğinde bunları değiştirmeye tam yetkili genel vali, en yüksek askeri ve sivil otoriteye sahiptir ve yalnızca İngilizler tarafından görevinden alınacaktır. Mısır yasalarının ve kararnamelerinin uygulanması Sudan'ın dışında tutulmuştur. Sudan'da yabancı konsolosluklar olmayacaktır. Avrupalılara Sudan'da serbestçe ticaret yapma ve ikamet etme hakkı verilmiştir ancak hiçbir özel ayrıcalık veya kapitülasyon verilmemiştir. Dokuzuncu maddeye göre, genel valinin kanun ve düzeni sağlama ve sorun çıkaranları ülkeden kovma yetkisine sahip olabilmesi için ülke sıkıyönetim altına alınmıştır.³⁹⁶

Altı ay sonra bir tamamlayıcı anlaşma, Mısır'ın Sevvakin Limanı'ndaki karma mahkemeler sistemini feshetmiştir ve Mısır'ın bayrağını burada bağımsız olarak dalgalandırma hakkını geri çekmiştir. İki anlaşma Sudan'ı ayrı ve özerk bir ülke hâline

³⁹⁵ BOA, *Y.EE*, 118/12, 29 Ekim 1897; BOA, *Y.EE*, 117/11, 26 Ekim 1897.

³⁹⁶ Lawrence Apalara Fabunmi, *The Sudan in Anglo-Egyptian Relations: A Case Study in Power Politics, 1800-1956* (London: Greenwood Press, 1960), 51-61.

getirmiştir.³⁹⁷ İngiliz-Mısır anlaşması, İstanbul'daki Osmanlı devlet adamları arasında büyük bir kafa karışıklığı meydana getirmiştir. Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid ve hükümeti, anlaşmanın Mısır Hidiv'ne verilen fermanlara ve ayrıca Sudan'ın idaresine ilişkin Osmanlı hukuk belgelerine aykırı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Sudan'ın Osmanlı toprağı olarak tanındığı ileri sürülmüştür. İngilizlerle daha önce yapılan anlaşmalarda Sudan'ın Osmanlı toprağı olarak tanındığı ileri sürülmüştür. Cromer'in "Sudan'ın Osmanlı toprağı sayılması gerekir" dediği gibi, İngilizlerin de bu konuda her zaman taahhütte bulunduğu belirtilmiştir. İngiliz yetkililer bile Fashoda krizi sırasında Afrika'daki sömürge rakipleri olarak Fransız yetkililere Fashoda bölgesinin bir Osmanlı toprağı olduğunu iddia etmiştir. Bu yüzden Sudan'ın bu bölgeden çok acil bir şekilde tahliye edilmesini istemiştir.³⁹⁸

Buna rağmen, İngiliz-Mısır Anlaşmasında Osmanlı Devleti'nin Sudan üzerindeki egemenlik haklarından hiç bahsedilmemiştir. Osmanlı Hükümeti, Sudan'da yeni bir yönetimi tanımadığını ilan etmiştir ve Londra'daki elçiliği aracılığıyla İngiliz hükümetine protestolar göndermiştir. Bu Mısır Hidiv'in böyle bir siyasi anlaşmayı imzalamaya hakkı olmadığını ileri sürerek, söz konusu anlaşmayı geçersiz saymıştır. Bir İngiliz genel valisinin bir kısmına atanması Sudan toprakları yasal ve siyasi olarak Osmanlı egemenliği altında olduğu için de kabul edilemezdi. Osmanlı hükümeti bu şekilde protesto etmiş olmasına rağmen güçler dengesi ve dönemin reel siyaseti gereği konuyu daha fazla ileriye götürememiştir.³⁹⁹ Aslında İngilizler her zaman Sudan'ı Mısır'dan ve Mısır'ı Osmanlı İmparatorluğu'ndan uzaklaştırmaya çalışmıştır.

İngiltere, Sudan'da tam yetkiyi genel valiye vermiş ve onun atanması, 1899 anlaşmasında öngörüldüğü üzere, İngiltere'nin onayına tabi tutulmuş ve bu anlaşmanın geçerliliği boyunca tek bir Mısırlı bu göreve atanmamıştır. Kitchener, Sudan'ın ilk genel valisi idi ve yerine Sudan'ın yönetimini on yedi yıllığına devralan Sironjit geçmiştir. Genel valinin yanı sıra genel sekreter ve ardından üç sekreter, idari

³⁹⁷ Abdirahim, *Imperialism and Nationalism in the Sudan*, 213.

³⁹⁸ Ali Bilgenoğlu, *İngiliz Sömürgeciliğinin Mısır ve Sudan Örneklemleri Bir Çözümlemesi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2013), 286-287.

³⁹⁹ Tarig Mohamed Nour, *Sevakin'de Türk-İngiliz Rekabeti* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2006), 274-282.

sekreter, mali sekreter ve yargı sekreteri de atanmıştır.⁴⁰⁰ Mısır ile İngiltere arasındaki Condominium Anlaşması'nın imzalanmasından bu yana Sudan meselesi Mısır meselesiyle ilişkilendirilmiştir. 1914'te Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa'ya karşı Almanya ve Avusturya'ya katılmıştır. İngiltere'nin 1882'de Mısır'ı işgal etmesine rağmen, Mısır resmen Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasıydı. Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve müttefiklerine karşı savaşa girmesiyle birlikte, sıkıyönetim ilan edilmiş, gazetelere sansür uygulayan bir bildiri yayımlanmıştır. 18 Aralık 1914'te İngiltere, Mısır'ı İngiliz himayesine altına aldığı ilan etmiştir ve Hidiv Abbas Hilmi'yi tahttan indirip, yerine Sultan Hüseyin Kamel'i getiren bir ferman yayımlanmıştır. Sudan'daki genel vali ve Najat çeşitli önlemler almıştır ve âlimlerin, aşiret şeyhlerinin ve üst düzey ileri gelenlerin İngiliz hükümetine bağlılıklarını ilan etmeleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş konusundaki tutumunu kınamaları için hediyeler dağıtmıştır.⁴⁰¹

14 Kasım 1914 tarihinde Sudan genel valisi, Sudan'da sıkıyönetim ilan eden bir genelge yayımlamıştır. Mirghani tarikatı ve lideri Ali el-Mirghani, Sudan'da en yaygın tarikatlardan biridir. Bu yüzden İngiltere ona rakip bulmaya çalışmış ve Abdurrahman el-Mehdi'nin, Aba Adası'na dönmesine izin vererek onu cesaretlendirmiştir. Ayrıca onu faaliyetlerine başlaması ve ensarlarını etrafında toplaması için teşvik etmiştir. Böylece Sudan'da iki ayrı fikir grubu orta çıkmıştır; birincisi Mirghani'nin tarikatının takipçileri olan Hatmiyye grubu iken ikincisi de Mehdist gruptur. Böylece İngiltere, Sudanlılar arasında bölünme ve rekabet yaratmayı başarmıştır.⁴⁰² Birinci Dünya Savaşı'nın, Mısır'daki ulusal hareketin alevlenmesinde büyük etkileri olmuştur ve bu etkiler Mısır'da 1919 devrimine yol açmıştır. İngiliz yönetimi, Mısır'daki devrim haberlerinin Sudan'a sızmaması için Sudan'daki Mısırlı subay ve çalışanları üzerindeki denetimini sıkılaştırmıştır. Buna rağmen Sudanlılar, İngiliz sömürgeciliğinin yöntemi ve hedeflerinin farkında olmuşlardır. Bu durum Sudan'da 1924 devrimine yol açmıştır. Mısır ve İngiltere arasındaki ilişkiler, özellikle Mısır ve Sudan'ı etkisi altına almaya kararlı olan ve bunu başaracak gücü ve yeteneği

⁴⁰⁰ Razzâk - Cemal, *Târih Mısra ve 's-Sûdân el-Hadîs ve 'l-Müâser*, 349.

⁴⁰¹ Ahmet İbrahim Deyâb, *el-Alâkât el-Mısıriyye 's-Sûdâniyye (1919-1924)* (Kahire: el-Heyah el-Mısıriye el-Âmeħ Lilkitâb, 1985), 26.

⁴⁰² Razzâk - Cemal, *Târih Mısra ve 's-Sûdân el-Hadîs ve 'l-Müâsır*, 352.

hisseden İngiltere’de bir kargaşa ve belirsizlik hâli ile karakterize edilmiştir.⁴⁰³ Britanya’nın Mısır’a karşı tutumu, İngiltere’nin bölgedeki stratejik çıkarlarını koruma ihtiyacı hissetmesinden sonra değişmiştir. Bu durum 28 Nisan 1936’da Kral Fuad’ın ölümü ve Kral Faruk’un iktidara gelmesi ile aynı zamana denk gelir. İngiltere ve Mısır, aralarındaki ortak çıkarları garanti eden bir anlaşma çerçevesinde ilişkilerini geliştirme ve güçlendirme ihtiyacı üzerinde anlaşmışlardır. Buna göre, müzakereler 8 Mayıs 1936’da Kahire’de başlamış ve iki taraf arasındaki müzakereler, 1936 yılı boyunca iki tarafın Sudan ile ilişkilerinin düzenlenmesini sağlayan Sudan konusunda anlaşmaya varmışlardır.⁴⁰⁴ Sudan genel valisinin Kahire’de öldürülmesinin ardından İngilizler, Mısır hükümetine bu suçu üstlenmesi ve sorumluluğunu alması için bir uyarı göndermiş ve Mısır hükümetinden özür dilemesini, Sudan’daki tüm Mısırlı subay ve birliklerin yirmi dört saat içinde geri gönderilmesi için emir verilmesini talep etmiştir. Mısır hükümeti, Sudan’daki Mısır ordusuna direnmeden geri çekilmesi için özel bir haberci göndermiştir. Sudan valisi, geri çekilen Mısır kuvvetlerinin yerine Sudan genel valisine bağlı bir Sudan savunma kuvveti kurmuştur.⁴⁰⁵ Böylece Sudan’da tek yönetici İngiltere olmuştur.

23 Temmuz 1952’de Mısır, monarşiyi deviren ordu hareketine tanık olmuştur. Yeni Mısır hükümeti, 12 Şubat 1953’te İngiltere ile bir anlaşma imzalamıştır; buna göre İngiltere, Sudan’a özerklik ve 3 yıl içinde kendi kaderini tayin hakkı vermiştir. 19 Aralık 1955’te Sudan Parlamentosu, kubbe içinde çoğunluğu elinde bulunduran Demokratik Birlikçi Partisi’nin lideri İsmail el-Ezheri’nin, Sudan’ın bağımsızlığını ilan etmek için toplanmıştır. 1 Ocak 1956’da dönemin muhalefet lideri İsmail el-Ezher ile Ümmet Partisi lideri Muhammed Ahmed el-Mahjoub, parlamentonun direğine bağımsızlık bayrağını çekmiştir. 19 Ocak 1956’da Sudan Arap Devletleri Ligi’ne, 12 Kasım 1956’da da Birleşmiş Milletler’e üye olmuştur.⁴⁰⁶ Böylece Sudan’ın kaderi evlatlarının elindedir.

⁴⁰³ Aburrahman er-Râfî, *Fi Akâb es-Sevreh el-Mısıryye* (Kahire: Matbaatu Lecneti’l-Telif ve’l-Tarcame, 1947), 2/28.

⁴⁰⁴ Yunan Lebîb Rizki, *es – Sûdan fi’l- Mufâvezât El- Mısırye’l- Birîtâniyye 1930 – 1936* (Kahire, 1974), 195.

⁴⁰⁵ İbrahim Ahmed el- Adevî, *Yakzetu’s-Sûdan* (Kahire, 1979), 79.

⁴⁰⁶ Razzâk - Cemal, *Târih Mısra ve’s-Sûdân el-Hadîs ve’l-Müâser*, 3.

4.2. Eritre’de İtalyan Sömürgeciliği

Eritre, coğrafi konumu ve farklı bölgelerinde yerleşen insan göçü nedeni ile uzun yıllar birçok ülkenin sömürmesine uğramıştır. Bununla birlikte, Eritre tarihinin ana özelliği, tüm aşamalarda dünya tarihi ve İslâm dünyası ile yakın bağlantısı ve ortak bağları ile temsil edilmeye devam etmesidir.

1859-1960 yıllarında ulusal bütünlüğünü kazanan İtalya, Afrika’daki sömürgeler için Avrupalı güçler arasındaki bu kapışmada nispeten yeniydi. Başlangıçta İtalyan emelleri Osmanlı İmparatorluğu adına Mısır tarafından yönetilen Kızıldeniz’in batı kıyısındaki Doğu Afrika bölgesine yerleşmiştir. İtalyanlar Fransızların ve İngilizlerin yolunu izlemiş ve Robotino Denizcilik Şirketi Kızıldeniz sahili boyunca Eritre arazilerinden satın almıştır. Özellikle Yerel Sultan İbrahim’den Assab şehir Limanı dikkat çekmektedir. İtalyanların planı, Mısır yönetiminin protestosunu tetiklemiştir. İtalyan Hükümeti, Küresel Denizcilik için Süveyş Kanalı’nın açılışından sonra Assab ve Massava Limanı’nda ticaret merkezleri kurmayı, Kızıldeniz ve Süveyş Kanalı üzerinden Batı ve Doğu arasında İtalyan ticaretinin arttırılmasında yardımcı olmayı düşünmüştür. 27 Mayıs 1870 tarihinde Mısır Dışişleri Bakanı Şerif Paşa İtalya Konsolosluğuna, Hidiv’in İtalyanların Assab’ı işgal etmesi karşısında çok şaşırıp üzüldüğünü ve bu saldırıyı protesto etmesini talep ettiğini bildirmiştir.⁴⁰⁷

Bu dönemde işçilerin ve orta memur sınıfların durumu, bir şekilde maaşlarını aldıklarından ve kuzey bölgeler de gelişmiş sanayi nedeni ile refaha daha yakın bir konumda idiler. Bununla birlikte sulamayı karşılayan bataklıkların kuruması nedeniyle geniş tarım arazileri terk edilmişti. Hükümetin mali durumu bu kuraklığı hafifletmek için herhangi bir yardım sağlayamamıştır. Devlet, bu bölgeye refahı geri kazandırmak için büyük projeler uygulamaya çalışmıştır, ancak bu projeler hükümetinin kapasitesinin üstündeydi. Bu nedenle yükü yoksul sınıflara düşen ağır vergiler uygulanmıştır. 1898 yılında Milan fabrikalarında işçilerin kötü durumu greve sebep olmuştur. Orta sınıf bir sosyal devrimden korkmuş, bu yüzden sokaklarda gösteriler

⁴⁰⁷ Celâl Yahya, *Mısru’l-İfrikiyye ve’l-Atmâ’ el- İstimâriyye fi’l- Karni’t-Tâsi’ Aşer* (Kahire: Dâru’l-Maarif), 1984, 117-118.

yapılmış ve ordu halkla çatışmıştır.⁴⁰⁸ Bu, 19.yüzyılın altmışlı yıllarında İtalyan politikacıları, bu hırsızlar ve suçlular için sürgün olarak gönderecekleri denizaşırı sömürgeler aramaya teşvik etmiştir, Hint ve Atlas Okyanuslarında bazı adaları satmak için Danimarka, Portekiz, Belçika ve diğerleri ile pazarlık yapmışlarsa da bir başarı elde edememiştir. Ayrıca Kuzey Afrika’da da sömürgeler elde edememiştir. Bu nedenle İtalya Dışişleri Bakanı Senormancini, dikkatini Kızıldeniz’in batı kıyılarına yönlendirmeye başlamıştır. Ünlü sözünü o zaman söylemiştir: “Akdeniz’in anahtarları Kızıldeniz’de bulunur”.⁴⁰⁹ Giuseppe Sapito ve bazı üst düzey İtalyan politikacılar, Afrika Kızıldeniz kıyısındaki toprak şeridini işgal etme projesini sunmuştur, bu projenin onayı için Milletvekili Meclisi’ne bir teklif sunmuştur. Bâbü’l-Mendep, Afrika bölümünde İtalyan sömürgesi kurmak için Venedik Ticaret Odaları karar vermiştir. Sapito, o zamanda İtalya’nın en büyük denizcilik şirketi olan Robotino Şirketi’nin müdürünü arayarak İtalyan hükümetinin bilgisinin dâhilinde Rafale Robotino’ya Süveyş Kanalı aracılığıyla Venedik ve Çin ve Hint Limanları arasında denizcilik noktaları ve Kızıldeniz’de Bâbü’l-Mendep yakınlarında İtalyan ticaret noktası kurma görevini vermiştir. Bu istenilen nokta için Sapito ve Robotino Assab şehrini seçmiştir.⁴¹⁰

15 Kasım 1879 tarihinde Yerel Danakil şeyhleri Hasan bin Ahmed ve İbrahim bin Ahmed ile anlaşmaya varılıp Kızıldeniz’de Ganga Dağı ve Luma arasında bulunan bir arsa 15000 İtalyan Riyali ya da 8200 Viyana Riyalı karşılığında elde edilmiştir. Aynı zamanda İtalyan hükümeti Raffaele Robattino ile sürekli temas halinde olarak bu toprakları kendi adına ve kendi parasıyla satın alacağı, ulusal çıkarları için kullanacağı konusunda anlaşmaya varmıştır.⁴¹¹ 11 Mart 1870 tarihinde Sapito, Assab Sultan vekili Sultan Abdullah Shahemm, Şeyh Burhan Muhammed ve Sultan Hasan bin Ahmed ve Sultan İbrahim bin Ahmed ile başka bir anlaşma yaparak Ganga’yı elde etmiştir. 13 Mart 1870 tarihinde Sapito Assab Körfezi sahilinde İtalya bayrağını dikmiş ve böylece

⁴⁰⁸ Zâhir Riyad, *İstimâr İfrîkiyye*, ed-Dâr el-Kevmiyye (Kahire, 1965), 223.

⁴⁰⁹ Sâlih Osman Sebî, 71.

⁴¹⁰ Ebubekir, *Târîh Eriteryâ el- Muâsir: Arzan ve Şaben*, 396-397.

⁴¹¹ Harrâz, *et-Te vessu’ el-İtâlî fi Şarki İfrîkiya*, 56-60.

ilk defa Afrika'nın Kızıldeniz sahilinde İtalyan bayrağı dalgalanmıştır.⁴¹² Eritre'de ve aynı zamanda Afrika'da İtalyan sömürgeciliğinin ilk simgesiydi bu bayrak.

Zeyla hükümdarı Sultan Ebu Bekir İbrahim, İtalyanların Assab sultanlarıyla yaptığı iki anlaşmayı öğrendiğinde, Şeyh Burhan Muhammed Sultan Rahita'ya Sabito'nun yaptıklarını protesto etmek için Assab'a gitmesini ve buranın Osmanlı Devleti'nin kontrolünde olduğunu kendisine haber vermesini emretmiştir. Zira Mısır'ın iç idari işlerinde Avrupa etkisinin artması ve nüfuz etmesi, Mısır üzerinde bir tür uluslararası vesayet kurulmasına neden olmuştur. Mısır protestoları devam ederken İtalya, Eritre'deki yayılmacı faaliyetlerine devam etmiş ve 20 Eylül 1882 tarihinde Satino; koruma, dostluk ve iyi komşuculuk için Rohita Sultanı şeyh Burhan Muhammed ile anlaşmaya varmıştır. Bu anlaşmada Şeyh ayrıca İtalya kralına tabi olacağını taahhüt etmiştir.⁴¹³ 5 Şubat 1885 tarihinde, kıyıdaki limanların Mehdicilerin eline geçmesinden korkan İngiltere tarafından teşvik ile İtalyanlar Massava şehrini işgal etmiştir. İtalya'nın Kızıldeniz'deki Mısır topraklarını işgal etmesi Mehdicilerin devrimini yok etme ve diğer yandan Doğu Afrika'da nüfuzunu artırmak isteyen Fransa'yı durdurmada İngiltere'ye yardımcı etken olarak görülmüştür. Bu nedenle İtalya, Kahire'de bulunan konsolos Snyordi Martino'dan Kahire'de bulunan İngiliz konsolos Lord Krom'u arayıp İtalya'nın Massava noktasını tahliye etmesini müzakere etmişlerdir. Daha sonra bir kaç görüşme daha yapılmıştır.⁴¹⁴

23 Aralık 1883 tarihinde Kahire İngiliz Konsolosu, Mısır Hükümetinin Afrika Kızıldeniz sahilini kontrol etmekte yetersiz kaldığını İtalya'ya bildirmiş ve devamla: "Sahip olmadığımız bir şeyi başkasına vermeye hakkımız yok ve böyle bir hakkımız olduğunu iddia etmiyoruz. İtalya Hükümeti bazı limanları (Zeyla, Bilool ve Massava) almak istiyorsa, bu sorun İtalya ve Osmanlı Devleti arasındadır. Ancak Kral Hükümeti Zeyla, Bilool ve Massava limanlarının İtalya tarafından işgal edilmesine itirazı yoktur."⁴¹⁵ Mesajını iletmiştir. İtalyan hükümeti, Britanya'nın Batı Kızıldeniz kıyısındaki genişleme projelerini onayladığından emin olduğunda Massava'yı işgal

⁴¹² İsmail Sir Hink, *Hakâiku'l-Ahbâr an Duveli'l-Bahri*. 499-500.

⁴¹³ Abdulbari Abdurizak Neçmi, *Eriteryâ Şaben ve Kifâhen* (Musıl, 1970), 150.

⁴¹⁴ G. K. N. Trevaskis, *Eritrea: A Colony in Transition: 1941-52* (London: Oxford University Press, 1960), 26

⁴¹⁵ Harrâz, *et-Te vessu' el-Îtâlî fi Şarki İfrîkiya*, 170-175.

etmek için bahaneler oluşturmaya başlamıştır. Özellikle Ekim 1884'te İtalyan gezgin Gedesta Fobianchi'nin Danakil kabilesinin topraklarından geçerken öldürülmesini fırsatı bilmiştir. Nitekim 25 Ocak 1885 tarihinde Mısır garnizonunun geri çekilmesinden sonra Kuzey Assab'ta bulunan Bilool Limanı İtalya Deniz Kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir. 30 Ocak 1885 tarihinde Sinyörmaşi hükümete şu içerikte bir telgraf göndermiştir: Kızıldeniz'deki olaylar kendisini Massava'nın durumunu düşünmeye zorlamıştır. Güvenilir bir kaynaktan aldığı dolaylı bir habere göre Mısır Hidiv birkaç hafta önce Osmanlı Padişahı tarafından Kızıldeniz'in güneyindeki bölgeleri tahliye ettiği gibi Massava'yı da tahliye etmesi gerektiğini bildiren bir emir almıştır. Eğer bu gerçekleşir ve Mısır Massava'yı tahliye ederse, bu bölge kargaşa içinde sarsılır, bu yüzden İtalyan Hükümeti burayı işgal etmeye hazırdır.⁴¹⁶

5 Şubat 1885 tarihinde Massava Limanı'na iki İtalyan gemisi yanaşmış ve İtalyan kuvvetlerinin Massava'ya inmesi yaklaşık dört saat sürmüştür. İtalyan kuvvetleri hemen adanın stratejik merkezlerini işgal etmiştir. Ertesi gün piyade, şehirden 7 kilometre uzakta bulunan iki silahlı kaleyi işgal etmiştir. Böylece İtalyanlar Massava'yı direniş görmeden işgal etmişlerdir. Ancak Mısır garnizonu oradan çekilmemiş ve Mısır bayrağı yanında İtalyan bayrağı da çekilmiş, İtalyan General, Mısır'ın Massava garnizonu ve komutanı İzzet Bey'den kurtulmayı hedeflemiştir. Zira Mısır subayı Massava valisi ve Mısır garnizonu lideri İzzet Bey İtalya'nın işgaline karşı çıkmıştır. Osmanlı Devleti egemenliği altındaki bir alana yabancı güçlerin girmesini şiddetle protesto etmiştir. Bu sırada Hidiv yönetimi zayıf durumdaydı, özellikle Sudan ve Habeşistan'da Mehdiye ile girdiği savaşlarda uğradığı yenilgilerden sonra, İzzet Bey, sahip olduğu kuvvetlerin azlığı nedeniyle İtalyan kuvvetlerinin Massava'yı işgal etmesine izin vermek zorunda kalmıştır.⁴¹⁷

Osmanlı Devleti, İtalya'nın Belul ve Massava'yı işgal etmesini protesto etmiştir. Ayrıca İtalyanların gelişini Osmanlı egemenlik haklarının ihlali olarak ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölgelerdeki haklarını Mısır Hidiv'ne devrettiği kraliyet kararlarına aykırı olarak kabul edilmiştir. Rusya Çarı Osmanlı

⁴¹⁶ Ebubekir, *Târîh Eriteryâ el-Muâsır: Arzan ve Şaben*, 403.

⁴¹⁷ Sâlih Osman Sebî, *Târîh Eritryâ*, 72.

protestosunu desteklerken Fransa, İtalyanların Massava'daki işgaline hoşnutsuzluk ve öfkeyle bakmıştır. Çünkü Obuk veya Obock'taki sömürgeler aracılığıyla Afrika'nın kalbine ulaşmaya çalışmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nu güç kullanımı ile tehdit etmiş, Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'da demirli üç gemisine 2.000 askeri Kızıldeniz'e ulaştırmak için hazırlanmalarını emrettiği söylentileri yayılmıştır. Ancak İngiltere bu duruma müdahale etmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'na askeri güç kullanmamasını ve İtalya'nın Massava'daki Osmanlı egemenliğini tanıdığına dair yaptığı bir açıklamayla yetinmesini tavsiye etmiştir.⁴¹⁸

İtalyan hükümeti, Mısır etkisini ortadan kaldırarak ve özellikle iklimi İtalyan halkına uygun olan platoda Eritre'deki İtalyan mülk alanını genişleterek Kızıldeniz kıyılarındaki sömürge genişleme projelerini desteklemeye karar vermiştir. Böylece Massava'daki güçlerini güçlendirmeye başlayarak tüm acil durumlarla yüzleşmek için hazırlıklara başlamıştır. Daha sonra Belul ve Massava arasındaki bölgelerde yaşayan kabilelere hediye ve para dağıtarak nüfuzunu yaymaya devam etmiştir. İtalyan kuvvetleri güney Massava'daki kıyı bölgelerine doğru ilerleyerek Aravali, Zola, Ma'adar ve Hawkul Adaları gibi bazı şehirleri işgal etmişlerdir. Massava'yı işgal ettikten birkaç hafta sonra İtalya, Osmanlı İmparatorluğu'nun itirazlarına rağmen Moncolo ve Otmolo gibi bazı şehirlerin içlerine yönelmiştir. Mısır'ı işgal ettikten sonra İngiltere, Mısır garnizonunun üyelerini Massava'dan çekmesi için Hidiv hükümetine baskı yapmaya başlamıştır. Aralık 1885'te Mısır garnizonunun kalanlarını Massava'dan Mısır'a çekmeye zorlamıştır.⁴¹⁹ İtalya, Mısır garnizonunun Süveyş'e çekilmesinden yararlanarak Danakil Körfezi'ndeki tüm noktaları işgal etmiştir. İtalya, kıyı bölgelerini savunmak, ticareti ve ticaret yollarını korumak ve güvenliği sağlamak gibi bahaneler ile işgalini meşrulaştırmıştır. Ayrıca Sudan'ı boşaltmanın ve Mısır güçlerinin Massava'dan çekilmesi, Mısır'ın bu bölgelerdeki egemenlik haklarından vazgeçmesiyle aynı anlama geldiğini iddia etmiştir. Böylece Massava işgale açık bir yer olmuş ve İtalya orayı işgal hakkına sahip olmuştur.⁴²⁰ Böylece İtalya, Kızıldeniz'deki en büyük eyaleti kontrol edebilmiş ve orada bulunan Mısır

⁴¹⁸ İsmail Sir Hink, *Hakâiku'l-Ahbâr an Duveli'l-Bahri*, 501-502.

⁴¹⁹ Celâl Yahya, *el-Bahru'l-Ahmer ve'l-İstimâr* (Kahire, 1962), 107-108.

⁴²⁰ Necmi, *Eriteryâ Şaben ve Kifâhen*, 165.

kuvvetlerini Süveyş'e göndermiş ve Massava, Doğu Afrika'daki İtalyan Eritre sömürgesinin kuruluşunun çekirdeği olmuştur.

1887 yılının başlarında İtalya Massava batısındaki bölgelerde ilerlemiş ve önemli şehirleri ele geçirmiştir. İtalya, Kızıldeniz'in batı kıyısındaki sınırları, özellikle de Massava sömürgesindeki kuzey sınırları belirlemek için Britanya ile müzakerelere başlamıştır. 31 Eylül 1887 yılında İngiltere, İtalya'nın Afrika Kızıldeniz kıyıları üzerindeki kontrolünü güneyde Massava'dan kuzeyde Ra'si Qassar'a kadar genişletmeyi kabul etmiştir. 2 Haziran 1889 yılında Majorgio de Mayo liderliğindeki İtalyan kuvvetleri Karn şehrini işgal ederek İtalya bayrağını dalgalandırmıştır. 3 Ağustos 1889 tarihinde Majorgio de Mayo, Asmar* şehrini ve Qar şehrini işgal etmeyi başarmıştır, ayrıca Saray ve Akli Uzai topraklarını işgal etmiştir.⁴²¹ 2 Mayıs 1889 tarihinde İtalya Habeşistan ile Acchiali Antlaşması'nı imzalamış; üçüncü maddeye göre de Menelik, İtalyan nüfuzunun Akli Fawzi bölgesinin, Hamasin bölgesinin sınırlarına yayıldığını kabul etmiştir. Bu iki bölge ona bağlı değildir, aksine Saray bölgesi ile ilişkiler gergin ve sürekli çatışma halindedir. İtalya ile Habeşistan arasındaki sınırlar, Ma'rib nehrinin sağ kıyısındaki alanlar ile Karn ve Asmar şehirlerini kapsayacak şekilde çizmiştir. İtalyanlar Eritre'nin tüm bölgelerinde yayılmayı tamamladıktan sonra Kızıldeniz sahili ve Habeşistan kuzeyinde işgal ettiği toprakları İtalyan tarafından yönetilen bir sömürgece birleştirmek gerekmiştir.⁴²² İtalya'nın Eritre'ye ilgisi iki yönlüdür: ⁴²³

1. Sömürge, İtalyanların kalabileceği ve yerleşebileceği ana vatanın bir devamıdır, Avrupa ve Doğu Afrika'ya ihraç etmek için gıda maddeleri ve

* Asmara, Eritre'nin başkentidir ve yaklaşık 579.000 kişilik nüfusu olan en büyük şehri, Deniz seviyesinden 2.000 metre yükseklikte yer almaktadır. Küçük bir köy, on dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar bugünkü Asmara bölgesini işgal etti. Daha sonra 1897'de İtalyan hükümetinin merkezi oldu. Küçük Roma anlamına gelen "Piccola Roma" olarak kabul eden İtalyan sömürgeci tarafından özel bir ilgi gösterildi ve bu, bina modellerinde ve hala İtalyan adlarını ve düzenini koruyan mahallelerde ve sokaklarda açıkça görülüyor. Britanya, Eritre'nin Etiyopya'nın bir parçası olduğu 1941'den 1952'ye kadar Asmara'yı işgal etti.

⁴²¹ Astier M. Almedom, "Re-reading the Short and Long-Rigged History of Eritrea 1941–1952: Back to the Future?", *Tufts University, United States of America, Nordic Journal of African Studies* 15/2 (2006) 6.

⁴²² Ebubekir, *Târîh Eriteryâ el-Muâsır: Arzan ve Şaben*, 411.

⁴²³ Almedom, *Re-reading the Short and Long-Rigged History of Eritrea 1941–1952: Back to the Future?* 6–7.

diğer maddi malları üretimini artırmak için ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmak.

2. İtalya, Eritre dağlık bölgelerindeki Ortodoks Hıristiyan Kilisesi'ni papalık yönetimine tabi kılarak siyasi kalesini güçlendirmek istemiştir.

Ocak 1889 başlarında İtalya kralı I. Humbert Eritre'nin farklı bölgeleri Kızıldeniz'den Eritre platosuna kadar ve Eritre'nin batı bölümü birleştikten sonra "Eritre sömürgesinin" kurulması için kararname yayınlamıştır. İtalyan hükümeti, General Oreiro'yu Eritre genel valisi olarak atamış ve ülkeye Eritre adını vermiştir, İtalyanlar, Roma coğrafyacılarının Eritre Denizi ve Kızıldeniz'e verdikleri eski Roma terminolojisini canlandırmak için bu ismi seçmişlerdir. Bu sömürge bağımsız bir bütçesi ve idaresi vardır, genel komuta ve yönetimi aynı anda hem askeri, hem de sivil bir vali tarafından yapılmaktadır. Bu vali sömürge'deki Medeni İdare ile ilgili konuları İtalya Dışişleri Bakanı'na, askeri konuları Savaş Bakanı'na, deniz konularını Denizcilik Bakanı'na bildirecektir.⁴²⁴ Valiye görevinde üç danışman yardım etmektedir, birincisi içişleri için, ikincisi mali ve bayındırlık işleri danışmanı, üçüncüsü ise ticaret ve tarım işleri danışmanıdır. Kral bu danışmanları Dışişleri Bakanı tavsiyesi üzerine atamaktadır, bunlar İtalyan ve ticaret ile uğraşmayan kişiler olacaktır.⁴²⁵

İtalya, Eritre'yi altı bölgeye bölmüştür, bunların en önemli üç bölgesi:

1. Al-Hamaseen bölgesi ve merkezi Asmara'dır.
2. Doğu ovaları ve başkenti Massava'dır.
3. Akli Fawzi ve merkezi Adoqbh'dır.

İdari merkezler içerisinde, şehirlerin ve aşiretlerin bölgeleri çeşitli idari örgütlenme biçimlerine tabi tutulmuştur. Şehirler, Avrupalılara ve özellikle İtalyanlara, özel ve yerli vatandaşlara, özel mahallelere bölünmüştür. Avrupa

⁴²⁴ Necmi, *Eriteryâ Şaben ve Kifâhen*, 166.

⁴²⁵ Harrâz, *et-Teveşsu' el-İtâli fi Şarki İfrîkiya*, 175-178.

mahalleleri İtalyan belediye meclisleri tarafından denetlenmiştir. Yerlilerin yaşadığı mahaller ise İtalyan yönetim tarafından atanan şeyhler tarafından denetlenmiş ve maaşları İtalyan idaresi tarafından ödenmiştir. Diğer kabile bölgelerine gelince, yani Eritre'nin tamamı, kabile şeyhleri tarafından idari olarak denetlenmiş; yine bu kişiler İtalyan yönetim tarafından atanarak maaşları da onlar tarafından ödenmiştir. Her şeyh idarenin karşısında belirli bir kabilenin yönetiminden sorumludur. Ayrıca finans ve vergilendirme, tarım ve ormancılık, eğitim ve devlet mülkiyeti, güvenlik ve sağlık için idareler kurmuştur.⁴²⁶

İtalya yönetimi Eritre'de Massava, Karn ve Asmara'da olmak üzere üç medeni mahkeme kurmuştur. Avrupalılar İtalyan yasalarına göre yargılanmış; Müslümanlar İslâm Şeriatına göre yargılanmış, Hristiyanlar ise Eritre kanun, adet ve göreneklerine göre yargılanmıştır. İtalya'nın Eritre'deki sömürge politikası dört genel ilkeye dayanmıştır:

1. Sömürgenin istikrarını ve güvenliğini sağlamak,
2. İtalyan yerleşimine uygun olması için sömürgeyi geliştirmek,
3. Tarım, hayvan ve maden kaynakları gibi sömürgenin doğal kaynaklarını kullanmak ve İtalyan ürünler için Eritre'yi pazar olarak kullanmak,
4. Sömürgeyi komşu Afrika topraklarına saldırmak için bir üs olarak donatmak.

Bu politikayı uygulamak için hazırladığı idari organa gelince, önce yavaş büyümüş ve faşist döneminin sonlarında hızlı adımlar atmıştır. 1900 yılına kadar Massava'daki sarayında ve daha sonra Asmara'da İtalyan yönetici idari aygıtının başında durmuştur. Önemli olan kural, kolonideki İtalyan kuvvetlerinin başkomutanı ve ardından genel sekreteri tarafından üstlenilmiştir.⁴²⁷

⁴²⁶ Sebî, *Târîh Eritryâ*, 180-181.

⁴²⁷ Trevaskis, *Eritrea: A Colony in Transition: 1941-52*, 53-54.

İtalyan politikası, askeri amaçlarda Eritre insanına dayanmıştır. İtalyanlar tarım ve maden zenginliğini yağmalamış ve Eritrelileri Libya, Etiyopya ve Somali'deki sömürge savaşlarına hizmet etmeleri için savaş alanlarına zorla sürmüşlerdir. Binlercesi öldürülmüş ya da esir düşmüştür. İtalyanlar ayrıca dini, etnik ve kabilesel farklılıkları derinleştirmek ve tüm tezahürlerinde ayrımcılık oluşturmak için çalışmışlar ve ırk ayrımcılığı politikasını uygulamışlardır. Eritre şehirlerini Avrupa mahallelerine ve ulusal mahallelere bölmüşler, yerlilerin otobüslere ve birinci sınıf trenlere binmelerini yasaklamışlar; bazı kulüp ve okullara girişlerini de yasaklamışlardır. İtalyanlar kendilerini efendi olarak görüp ülkenin zenginliğinden yararlanmayı kendine hak olarak görmüştür. Bu zenginliği temin etmek Eritrelilerin görevidir ve İtalyan sanayisi için ucuz hammaddeler üretmek için çalışmak zorundadırlar ve İtalyan projelerinde ucuz ücretler ile çalışmak zorundadırlar.⁴²⁸ Eğitim alanında ise İtalya'nın Eritrelilere sunduğu eğitim imkânları çok azdır. Çabalarını propaganda, misyonerlik ve İslâm kültürüne karşı savaşta kullanmışlardır. İtalyanlar, İtalyan kültürünü Eritre halkına aktaramadıkları için eğitimi felç etmişler, 60 yıl sonra İtalyanlar Eritre'de sadece 24 ilkokulu bırakmışlardır. İtalyan sömürgeciliğinin birçok dezavantajına rağmen, tüm Eritre şehirlerini, limanlarını ve havaalanlarını birbirine bağlayan geniş bir yol ve köprü ağı inşa etmişler, bunun yanında bir kaç hastane inşa edip bazı tarım projeleri düzenlemişlerdir. Ayrıca demiryolları ve diğerleri gibi bir ulaşım ağı kurmuşlardır.⁴²⁹

İtalya'nın İkinci Dünya Savaşı'nda Britanya'ya karşı savaştıktan kısa bir süre sonra, Mussolini'nin Doğu Afrika'daki sömürgesi, müttefik güçlerin saldırıları karşısında hızlı bir yenilgiye uğramıştır. Böylece müttefik güçler 1941 yılında Eritre'yi işgal etmiş, İtalya II. Dünya Savaşı'nda yenildiğinde, Lüksemburg Antlaşması uyarınca Eritre'yi terk ederken, Eritre sorununun nihai çözümünü ertelemiştir. Ama müttefik ülkeler arasında akıbeti hakkında görüşmeler gerçekleşmiştir. Varılan kararda Eritre'de hükmü geçici bir süre için Britanya devir alacak, daha sonra Eritre halkı ne yapacağına karar verecektir. İngiltere, ülkeyi askeri sistemlere göre yönetmek için bir askeri vali atamıştır. Güvenliği sağlamak için Eritre yerlilerden ve bazı Sudanlılardan

⁴²⁸ Necmi, *Eriteryâ Şaben ve Kifâhen*, 173.

⁴²⁹ Riyad, *İstimâr İfrîkiyye*, ed-Dâr el-Kevmiyye, 324-325.

oluşan polis gücüne dayanmıştır.⁴³⁰ İkinci Dünya Savaşı'nda Britanya Eritre'yi ideal bir üs olarak görmüş ve kuvvetlerini oraya yerleştirmiştir. Hükümet sistemine gelince, İtalya'dan farklıdır, çünkü İngiliz makamları savaş sırasında düşman topraklarını işgal etme politikasını oluşturan uluslararası yasalara odaklanmıştır. İtalyan güçleri sömürgeyi yönetmek için Eritre'de bulunurken İngiliz kuvvetlerin varlığı geçici nitelikteydi, yani savaş bitene kadar sömürgecinin nasıl yönetildiği konusunda İtalya ve İngiliz hükümeti arasında çok fazla fark bulunuyordu. Savaş sırasında işgal edilen ülkedeki mevcut kurum ve yasaların askeri veya insani bir zorunluluk dışında değiştirilmesini yasaklayan Lahey* 1907 anlaşması şartlarına uymak zorunda kalmışlardır.⁴³¹

1949 yılında işgal altındaki İtalyan sömürgelerin sorumluluğu İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na devir edilmiştir. Düzenlemesi yapılan polis dışında Sivil İşler Yüksek Komiser pozisyonu kaldırılmış, bölgeler sistemine gelince, İngilizler onu İtalyan idaresinde olduğu gibi bırakmışlardır. Aynı yıl Britanya, İngiliz ve İtalyan hukuku kapsamındaki tüm ceza davalarını temsil eden Britanya Mahkemesi'ni kurmuştur. Daha sonra Eritre'nin öne gelenlerinden ve liderlerinden oluşan yerel mahkemeleri kurmuş olup misyonu Komissari ve Resandati'nin yargı yetkisi altındaki hukuk davalarına bakmaktır.⁴³² Eğitim alanında ise siyasi gelişme, Eritrelilerin bilime olan ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Britanya işgalinden önce Eritre'de sadece 24 ilkokulu mevcuttur, İngilizler bazı eğitim binalarını inşa etmişler, Sudan ve Eritre'den gelen birkaç öğretmenin yardımı ile çok az sayıda okul açabilmişlerdir. Daha sonra okul ve öğretmen sayısı artmış ve 1943 yılında öğretmen evi inşa edilmiştir. 1950 yılında İngiliz yönetimi Eritre'de bir lise ve 59 ilkokul inşa edebilmiştir.⁴³³

⁴³⁰ Trevaskis, *Eritrea: A Colony in Transition: 1941-52*, 41-42.

* Lahey anlaşması: Lahey kentinde barış için yapılan iki ayrı kongre, Bunlar 1899'da düzenlenen Birinci Lahey Konferansı ve 1907'de düzenlenen İkinci Lahey Konferansı'dır. Bu iki sözleşmeye ek olarak Cenevre Sözleşmeleri, uluslararası kamu hukukunda kanunları ve savaş suçlarını düzenleyen resmi metinleri tanımlamayı amaçlamaktadır.

⁴³¹ Ebubekir, *Târîh Eriteryâ el- Muâsir: Arzan ve Şaben*, 432.

⁴³² Trevaskis, *Eritrea: A Colony in Transition: 1941-52*, 51 – 52.

⁴³³ Report of the International Quartet Committee to investigate the situation of the former Italian colonies, volume one, "Report on Eritrea", one year, later called the Quartet Report, 1948, 71.

Siyaset alanına baktığımızda, Eritre halkı için hassas ve tehlikeli bir dönemdi. Bağımsızlığını ve kendi kaderini belirleme hakkını istediği bir dönem olup İngilizlerin yardımıyla Haile Selassie'nin Etiyopya'ya dönüşüne tanık olunan dönem aynı dönemdir. İtalya ve Almanya'ya karşı savaş açmış; tarihi belgelerin ortaya koyduğu gibi fırsatları kullanarak İtalya sömürgesi olan Eritre ve Somali'yi krallığına katmaya çalışmıştır. Haile Selassie'nin Eritre'deki hırslarının arkasında hem İngiltere hem de ABD vardır. Britanya Haile Selassie'i korumuş ve Etiyopya tahtına geri getireceğine dair söz vermiştir. Yayılmacı yönetimini pekiştirmede ona destek vermiştir.⁴³⁴ Bu dönemde Eritre'nin akıbetini takip eden milli hareket büyümeye, milli faaliyetler ortaya çıkmaya başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası sorunların arasında Afrika'da bulunan eski İtalya sömürgelerin geleceği de yer almıştır. Zafere ulaşan ülkeler arasında büyük bir tartışma konusu olmuştur. Eylül 1974'te Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, Britanya ve Rusya dışişleri bakanları toplanmış ve bu sorun İtalya'nın Somali, Libya ve Eritre'de bulunan tüm haklarından feragat edene kadar Paris'te düzenlenen barış konferansında tartışılmıştır. 1947 yılının sonlarında Eritre halkının isteklerini tartışmak için aynı ülkenin dışişleri bakanlarından oluşan bir kurul kurulmuş, ancak görüş ayrılıkları ve siyasi çıkarlar nedeniyle Eritre'nin akıbeti konusunda bir çözüme ulaşamamışlar, konu ilk kez Birleşmiş Milletlere sunulmuştur.⁴³⁵

1949 yılında Fransa, İngiltere, Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri Eritre'ye gerçekleri araştırmak için bir delege grubu göndermiştir. Bu delege grubu Amerikan ve İngiliz delegasyonlarının kararlarını Eritre'ye empoze etme arzusunun bir sonucu olarak Eritre sorununu çözememiştir. Dört ülkenin delegasyonları soruna çözüm bulamayınca konu Birleşmiş Milletlere havale edilmiş, BM 1949 yılında Haziran ayında üçüncü oturumunda bu konuyu ele almışsa da sonuç olumsuz olmuştur. Daha sonra dördüncü oturumunda yine ele alınmış ve Eritre halkının isteklerini ve ülkenin refaha ulaşması için en iyi yolları araştırmak için Eritre'ye beş kişiden oluşan bir heyet göndermeye karar verilmiştir. Heyet 28 Ocak 1950'de Eritre'yi ziyaret etmiş ve üç ay

⁴³⁴ Mahmud Şâkir, *Mevâdin eş-Şu'ûb el-İslâmiyye: Eritreya ve'l-Habeşa* (Beirut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1983), 5/36.

⁴³⁵ Ebubekir, *Târîh Eriteryâ el- Muâsir: Arzan ve Şaben*, 450.

kaldıktan sonra Etiyopya'ya geçmiştir. Heyetin ülkede yaptığı geziler, farklı ırk gruplarının politik olarak bölündüğünü göstermiştir. Kimi Etiyopya ile acilen birleşmek istemiş, kimi de kısmen birleşmek istemiş; diğer bir grup ise tam bağımsızlık istemiştir. Heyet tarafından genel sekretere 28 Haziran 1950 tarihinde ulaştırılan raporda bu üç farklı görüşe yer verilmiştir. Heyet üyeleri tek bir çözüme ulaşamadıklarından üç öneride bulunmuşlardır:

1. Etiyopya tacının egemenliği altında Eritre ve Etiyopya arasındaki birliğin kurulması.
2. Eritre'nin batı kesiminin belirli bir süre İngiliz idaresi altında kalması dışında, ülkenin tüm eyaletlerinin Etiyopya ile yeniden birleştirilmesinin gerekmesi.
3. Eritre, on yıllık bir süre için Birleşmiş Milletler'in doğrudan vesayet altına olması, daha sonra tam bağımsızlığını kazanması.⁴³⁶

1950 yılının sonunda Genel Kurul beşinci oturumunda heyet raporunu detaylı bir şekilde tartışmıştır. Amerika Birleşik Devletleri, Etiyopya ile federal birlik projesinin lehinde oy kullanmanın yolunu açmış, birlik projesi çok büyük onay almıştır. Genel Kurul 10 oya karşı 46 oy ile son kararı almıştır. Karar, Eritre halkının, Eritre nüfusunun Etiyopya nüfusuna oranı ölçüsünde federal hükümete katılımını sağlamaktadır. Aynı zamanda, uyruk, ırk, dil, din veya cinsiyet ayrımı yapılmaksızın tüm Eritre halkının insan haklarından ve temel özgürlüklerden yararlanmasını sağlamakta, kanun ve görüş özgürlüğü karşısında eşitliği temin etmektedir. Nihayet 16 Eylül 1952 tarihinde Eritre'de Britanya bayrağı indirilmiştir ve yerine federasyon bayrağı yükselmiştir.⁴³⁷

⁴³⁶ Abdulmelik Aved, *el- Umem el-Muttehide ve Kazâyâ İfrikîyâ* (Kahire: Mektebetu'l-Angalu el-Mısıyye, 1967), 41-42.

⁴³⁷ Necmi, *Eriteryâ Şaben ve Kifâhen*, 191-192.

4.2.1.Eritre'nin Etiyopya'dan Ayrılması

1958'den beri Eritre halkı ülkeyi Etiyopya'ya zorla katmayı protesto etmek için ülkenin birçok şehrinde gizli hücreler örgütlemeye ve Müslümanlar ile Hristiyanların saflarını birleştirmeye başlamıştır. Böylece silahlı devrimi ilan etmiştir. Eritre 1961 yılına kadar barışçıl bir mücadele dönemi yaşamıştır. Etiyopya imparatoru, Eritre'yi imparatorluğuna katmak için yeni planlar yapmıştır. Eritre halkı ile Selassie arasında farklı biçimler alan bir çatışma döneminden sonra Selassie tek taraflı olarak Federal sistemini iptal etmiş ve zorla Eritre'yi Etiyopya'ya katmıştır.

1964 yılında Eritre devrimi komşu ülkelerden mali ve askeri destek almış, bu durum silahlı mücadeleyi geliştirmiş ve tüm Eritre'ye yayılmıştır. Aralık 1970'te Eritre'de bulunan Etiyopya kuvvetleri lideri General Choumi Arqto öldürüldükten ve Eritre kurtuluş cephesinde birçok Eritre bölgesini kontrolüne aldıktan sonra Etiyopya işgal güçleri olağan üstü hal durumunu ilan etmiştir.⁴³⁸ Etiyopya'nın diplomatik manevralarından, Afrika Birliği Örgütü'nün başkenti Addis Ababa'daki varlığından yararlanarak, Eritre'ye sağlanan herhangi bir desteğin Etiyopya'nın içişlerine müdahale olduğunu iddia ederek çabalarını Afrika seviyesine odaklamıştır.

1974 yılında İmparator Haile Selassie devrilene kadar Etiyopya'da olaylar hızla tırmanmıştır. Komünist askeri cuntanın en önde gelen subayı Mengistu Haile Mariam liderliğindeki askeri darbe ile yeni Etiyopya hükümeti Marksist kampa üye olmuştur. Bu gelişmenin Eritreli devrimciler ile Etiyopya'daki askeri hükümet arasındaki savaşın seyri üzerinde yankıları olmuştur. 30 yıllık Eritre silahlı mücadelesinden sonra 24 Mayıs 1991 tarihinde Halk Kurtuluş Cephesi güçleri Isaias Afwerki'nin liderliğinde Eritre'yi kurtarmak için Asmara'ya gelmiştir. Asmara'yı kurtardıktan 4 gün sonra Mengistu Hayley Marie hükmünü (1974-1991) sonlandırmak için Etiyopya Başbakanı Meles Zenawi liderliğindeki devrimci grupların ittifakı Addis Ababa'ya ulaşmıştır. Eritrelilerin 1958'den bu yana Modern Çağ'da başlayan mücadelesi bitmemiş, ayrıca Etiyopya'daki Mengistu Haile Mariam rejiminin düşmesiyle de acıları sona ermemiştir. Eritreliler zafer ve bağımsızlık elde etmişler ve

⁴³⁸ Sebî, *Târîh Eritryâ*, 224.

devrimciler 1993'te başkent Asmara'nın kontrolünü ele geçirmişlerdir. Aynı yıl Afrika Birliği Örgütü ve Arap Birliği himayesinde bir referandum yapılmış ve halk bağımsızlığı seçmiştir. Böylece Eritre'nin bağımsızlığı aynı yılın Nisan ayında ilan edilmiş ve birçok ülke de bu yeni durumu kabul etmiştir.⁴³⁹

4.3. Somali'nin Sömürge Yönetimine Geçişi

İngilizler 1882'de Mısır'ı fethettikten sonra Hidiv, askerlerini ve subaylarını Kızıldeniz kıyısı ve iç kesimlerden çekmeye başlamıştır. Daha sonra bu yerlerin Osmanlı Devleti ile bağlantısı gündeme gelmiştir. Yeni durumda İstanbul'dan bölgeye boşluğu doldurabilecek asker ve subayların gönderilmesi zorunlu hale gelmiştir. İngilizler bölgedeki boşluğu Mısırlıların doldurmasını beklemeye karar verseler de Osmanlı Devleti adına hüküm süren Mısır'ın yükümlülüklerini yerine getirmemişlerdir. Yeni durumda Osmanlı Devleti 9 Ekim 1887'de donanmadan iki veya üç gemilik bir deniz kuvvetini eskisi gibi bu bölgeleri kontrol etmesi için görevlendirmiştir. Ayrıca askerler için gerekli kışlaların yerleştirilmesi ve diğer bölgelere sevki için Donanma-yı Hümayundan iki nakliye gemisi tahsis edilmiştir. Zeyla'nın doğrudan İstanbul'a bağlanmasına karar verildiğinde, gerekli işlem askeri yetkililere bildirilmiştir. Bu karar 9 Kasım 1887'de Hidiv'e bildirilmiştir ve 8 Aralık 1887'de İstanbul'da konuyla ilgili görüşü istenmiştir.⁴⁴⁰

Aynı zamanda Avrupa devletleri Kızıldeniz'de rekabet ortamına girmişler ve fethedecekleri bölgeleri belirlemek için rekabet etmeye başlamışlardır. 22 Nisan 1888'de İtalyanlar Kuzey Somali'yi, özellikle Zeyla ve Berbera limanlarını almak isterken, İngilizler buraların eskisi gibi İstanbul'un kontrolünde kalmasını istemişlerdir. Buna rağmen Somali'yi tartışmaktan çekinmemişlerdir. Afrika Müslüman hukukunun Osmanlı Devleti'nin istemediği bir yönde geliştiğini ileri sürmek ve bunu uzun süre bir dostluk sorunu olarak sunmak yanlıştır. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki kanunlarını korumak için meselenin padişahın iradesine göre süratle çözülmesine karar verilmiştir. 3 Ekim 1887'de Meclis-i Mahsus-ı Vükela'da hükümetin alacağı tedbirler görüşülmüş ve bir manda hazırlanmıştır. 22 Nisan 1888'de

⁴³⁹ H. A. L. Fisher, *Europe's History in the Modern Era 1789_1950* (London, 1955), 645-647.

⁴⁴⁰ Kavas, *Osmanlı-Afrika ilişkileri*, 132.

Meclis-i Mahsus-i Vükela'da, Somali'nin ve özellikle Zeyla'nın İstanbul'a ilhakı için gerekli askeri önlemleri incelemiştir. Meclis-i Mahsus-i Vükela'da görüşülerek gerekli karar verilmiştir. Çünkü II. Abdülhamid, Zeyla'nın doğrudan İstanbul'a bağlanmasını söylemiştir.⁴⁴¹

Mısır, Somali ülkesi ile temas halindeydi ve egemenliği Tâcura Körfezi'nden Ras Hafun'a ve Somali üzerinden Harar bölgesine kadar uzanıyordu. Mısır gemileri Kismayo'ya vardıklarında İngiliz komplosu ilan etmişlerdir ve Somali'nin güney kıyıları Zengibar'a aitti. Mısır, Avrupa ülkelerinin Somali'deki planlarını durdurmuştur. Bu nedenle, onu zayıflatmak gerekmiştir. Bunun için Osmanlı Devleti'nin Hidiv İsmail'e karşı kışkırtılması gerekmiştir. Avrupalılar Hidiv İsmail'e sürekli borç vererek ekonomik kriz yaratmaya çalışmışlardır.⁴⁴² Eylül 1877'de Bab-i Ali yönetimindeki İngiliz ve Mısır hükümetleri arasında Somali Ras Hafun'a kadar Mısır egemenliğini tanıyan bir anlaşma imzalanmıştır. İngiltere bu anlaşma ile Osmanlı Devleti'nin bölgedeki egemenliğini azaltmak istediğinde, Osmanlılar bunu reddetmiştir. Avrupa'nın Somali'deki manevralarını bozmak için 1879'da Aden'deki İngiliz siyasi hükümdarı, Aden Körfezi'ne herhangi bir dış müdahaleye karşı çıkacağını açıklamıştır. İngiltere ne pahasına olursa olsun Mısır'ın Somali'den çıkmasını istemiştir ve bunun için fırsat kollamıştır. O dönemde Mısır'ın en kötü mali günleri, Hidiv İsmail'in kalıntıları ve İngiliz ve Fransızlardan sürekli borçlanma nedeniydi. Nihayet 1879'da tahttan indirilmiştir ve yerine oğlu Tefik geçmiştir. Mısır'da Urabi ve Sudan'da isyanlarının başlaması Mısır'a İngiliz ve Fransız maliye müfettişlerinin atanmasına yol açmıştır. Böylece Fransa ve İngiltere, Mısır'ın iç işlerine karışmıştır. İngilizler, Mısır'ın sıkıntılı mali durumundan yararlanarak haklarını koruma bahanesiyle ülkenin maliyesine müdahale etmiştir. Mısır, ordusunun kasasına yüklediği baskı nedeniyle Somali'den çekilmek zorunda kalmıştır. Bundan sonra İngiltere acımasız bir işgalci olmuştur ve 1882'de Mısır İngiliz egemenliğine girmiştir.⁴⁴³

⁴⁴¹ Kavas, *Osmanlı-Afrika ilişkileri*, 132.

⁴⁴² Şelebi, *Mevsûatu't-Târîh e'l-İslâmî ve'l-Hadâratu'l-İslâmiyyi*, 1/661.

⁴⁴³ Hamdî Seyit Sâlim, *es-Sûmal kadîmen ve Hadîsen*, 2/68.

Bu dönemden sonra Somali’de manevralar artmıştır. Aden’in siyasi valisi Major Hunter, Menilik Şavva hükümeti ve Gala kabilelerinin Harar’ı fethetmeye çalıştığını, Zeyla ve Berbera halkının Mısır yönetiminden kaçmak istediğini ve İngiltere’nin güney Aden ve Somali’ye dâhil olması gerektiğini söylemiştir.⁴⁴⁴ 18 Temmuz 1882’de İngiltere, Henter’e Mısır hükümetinin Somali kıyılarını terk etmesi için ne gerekiyorsa yapmasını emretmiştir ve ondan kabilelerle anlaşmalar müzakere etmesini istemiştir. Hediyeler ve parayla, araziye İngilizlere satmaya devam etmelerini emretmiştir.⁴⁴⁵ 1884 yılında İngiltere, donanmasını manevralar için Zeyla ve Berbera limanlarına göndermiştir. 29 Mayıs 1884’te Kızıldeniz kıyılarının ve özellikle de Somali kıyılarının Mısır egemenliğine girdiğini ve Osmanlı Devleti’nin 1877 antlaşmasını imzalamayı reddettiğini ilan etmiştir. Bu arada, Zeyla’dan Ras Hafun’a kadar olan kısmı tanımamıştır.⁴⁴⁶ Mısır kuvvetlerinin bölgeden çekilmesinin ardından İngiltere, köle ticaretinin yasaklanması ve ticaretin vergi ve harçlardan muaf olması şartıyla, Osmanlı Devleti’ni bölgede hâkimiyet kurması için teşvik etmiştir. Yapacakları anlaşma, İngiltere’nin 1877’de Mısır’la yaptığı anlaşmadan daha kapsamlı olacaktır. Osmanlı Devleti’nden Somali kıyılarını yabancı ülkelere vermeme sözü almak istemiştir. Osmanlı Devleti İngilizler için bu önemli adımı atmazsa hükümetinin müdahale etmek zorunda kalacağını söylemiştir. Osmanlı Devleti ise bağımsızlığını sınırlayan bu şartları reddetmiştir.⁴⁴⁷ O sırada İngiliz hükümeti Mısır’a bölgeyi boşaltması için baskı yapmıştır. Nubar Paşa, Rıdvan Paşa’ya emir vererek tahliye konusunda Henter’in emrinde olmasını istemiştir. Rıdvan Paşa ise durumu Hidiv İsmail’e bir rapor yazarak halkın içinde bulunduğu durumu anlatmıştır. 12 Ekim 1884’te Mısır birlikleri Somali kıyılarını terk etmiştir.⁴⁴⁸

Mısır, İngiliz baskısı altında, Mayıs 1885’te Harar’ı boşaltmıştır ve Abdişekür’e teslim etmiştir. Harar’dan Zeyl’ya giderek Mısır’a giden Mısırlıların sayısı 8.571’dir. 3.411 asker, 160 memur, polis ve işçi ve 5.000 kadın ve çocuktan

⁴⁴⁴ Hamdî Seyit Sâlim, *es-Sûmal kadîmen ve Hadîsen*, 1/479.

⁴⁴⁵ Mâh, *Vesâik ‘es-Somâl ve ‘l-Habeşe ve Eriterye*, 200-201.

⁴⁴⁶ Hamdî Seyit Sâlim, *es-Sûmal kadîmen ve Hadîsen*, 1/479.

⁴⁴⁷ Muhammed Muhammed Amîn, “es- Sûmâl fi’l- Usûri’l-Vusta el-İslâmiyye: 61 – 92”, *el-Mashu’ş-Şâmil li-Cumhûriyyeti’s-Sûmâl ed-Dimukradiyye*, 90.

⁴⁴⁸ Şevki Ata’ullhi el-Cemel, “Tarihu’s-Sûmâl fi’l-Asri’l-Hadis (1486 -1969)”, *el-Mashu’ş-Şâmil li-Cumhûriyyeti’s-Sûmâl ed-Dimukrâdiyye*, 129.

oluşan Mısırlılardı.⁴⁴⁹ Böylece on yıldır Somali’de dalgalanan Mısır bayrağı indirilmiş oldu. Bu süre zarfında bölgede güven ve istikrar vardı. Tarım ve ticaret gelişmiş, idari teşkilat düzene girmişti. Mısır’ın bölgeyi boşaltmasının ardından İngiltere, Somali kıyılarını ikiye ayırmıştır:

1. Babülmendeb’den Zeyla’ya kadar olan ve Osmanlı egemenliğine bırakılan bölgedir.
2. Zeyla’dan Ra’su Hafun’a kadardır. Bu konuda İngiltere, güvenlik ve düzeni sağlamak, çıkarlarını korumak ve özellikle Berbera’dan Aden üssüne gıda göndermek için gerekli tedbirleri alacağını ilan etmiştir.⁴⁵⁰

1884’te Avrupa ülkelerinin baskısıyla Mısır, Tacura, Berbera ve Zeyla vilayetlerinden çekilmiştir. Harar hâkimi kımıldamayı reddetmiş ve itiraz etmeye başlamıştır. Ancak muhalifleri ordusundan çıkarma kararı ile duruma boyun eğmiştir ve 1885 Temmuz’unda halkın üzüntüsü içinde bölgeyi terk etmiştir.⁴⁵¹ Hidiv İsmail’in tahttan indirilip Mısır’ın İngiliz işgali altına alınmasının ardından Avrupalı güçler, özellikle Kasım 1869’da Süveyş Kanalı’nın açılmasının ardından Afrika’nın giriş kapısı sayılan Somali’yi fethetmek için bir saldırı başlatmıştır. Somali, Afrika’nın güney himayesi ve gelecekteki savaşlarda stratejik bir üs olmuştur. Doğu Afrika ticareti için de iyi bir yerdi.⁴⁵² Mısır egemenliğinin sona ermesinden sonra, Avrupa ülkeleri Somalilileri ikiye ayırmıştır:

4.3.1. Britanya Somalisi

İngiltere Mısır’ı fethederken kendisini Somali’nin yasal varisi olarak görmüştür. Bu nedenle Mısır yönetimindeki Somali topraklarını fethetmek için adımlar atmışve bu bölgeleri İngiliz Somalisi olarak adlandırmıştır. Amacı, Aden Körfezi’ni fethetmek ve imparatorluğuna giden yolları güvence altına almaktı. Aslında 1883’te Mısır kuvvetleri bölgeyi terk etmeden önce Kuzey Somali’yi işgal etmişlerdir. 13 Aralık 1883’te Lord Granville, Mısır’daki İngiliz Büyükelçisine bir mektup yazarak

⁴⁴⁹ er-Rafi, *Asru İsmail Paşa*, 141.

⁴⁵⁰ Hamdî Seyit Sâlim, *es-Sûmal kadîmen ve Hadîsen*, 2/67.

⁴⁵¹ Şelebi, *Mevsûatu’t-Târîh e’l-İslâmî ve’l-Hadâratu’l-İslâmîyyi*, 1/662.

⁴⁵² Hamdî Seyit Sâlim, *es-Sûmal kadîmen ve Hadîsen*,2/67.

Hidiv'n subaylarının Kraliçe'nin emriyle bir an önce Somali kıyılarını terk etmeleri gerektiğini bildirmiştir. İngilizler 1882'de Mısır'ı fethettiğinde, bölgedeki tüm Mısır kuvvetleri İngiltere'ye bağımlı hale gelmiştir. Somali kıyıları iki kısma ayrılmıştır: Babülmendeb'den Zeyla'ya kadar olan ve Osmanlı devletine bırakılan ilk kısım. İkinci bölüm Zeyla'dan Ra'su Hafun'a kadar olan kısım. İngiltere, Berbera'dan Aden üssüne gıda tedariki başta olmak üzere güvenlik ve düzeni sağlamak ve İngiliz çıkarlarını korumak için gerekli önlemleri alacağını duyurmuştur.⁴⁵³ Böylece Avrupa'daki durum nedeniyle İngilizler 20 Temmuz 1887'de Somali'de resmen bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir ve Berlin Kongresi'ne katılan devletlerden antlaşmanın 34. maddesine uymalarını istemişlerdir. Buna göre, her devlet işgal altındaki toprakları diğer devletlere bildirecektir. İngiltere buna dayanarak diğer ülkelere Somali kıyılarını işgal ettiğini bildirmiştir. 1888'de İngiliz Somalisi ile Fransız Somalisi arasındaki sınırlar çizilmiştir. 5 Mayıs 1894'te İtalyan Somali'nin sınırları belirlenmiştir Aynı zamanda Etiyopya ve Somali'nin sınırları da belirlenmiştir.⁴⁵⁴ Böylece İngiltere'nin Somali'ye yönelik acımasız işgali başlamıştır.

4.3.2. İtalyan Somalisi

1869'da İtalyanlar, İtalyan misyoner Guseppe Sapeto aracılığıyla Denakil kabilesinin şeyhlerini satın alarak Asab Limanı'nı ele geçirmişlerdir. Daha sonra İngilizlerin yardımıyla Obukh bölgesine kadar güney bölgeleri fethetmişlerdir.⁴⁵⁵ Mısır devleti çöküp İngiliz işgali altına girince İtalya, 1869'da Asab Körfezi'ni yerel işgalcilerden birinden satın aldığını ve İngiltere ile yaptığı bir antlaşma uyarınca bir işgal gücü gönderdiğini hatırlamıştır. Aynı zamanda İngiltere, Fransa'nın planlarından endişe duymuştur ve bölgede düşmanı olmayan bir Avrupa ülkesine sahip olmayı kabul etmiştir. Bu yüzden İtalyanların Somali'deki varlığına aldırış etmemiştir. Hobyas Sultanı Yusuf'un 12 Aralık 1888'de Zengibar'a gelip İtalyan koruması talep etmesiyle İtalya, Güney Somali'deki varlığını güçlendirmeye başlamıştır. Filo, Somali'deki hâkimiyetini pekiştirmeye başlamıştır. Aynı zamanda İngiltere, İtalya'nın bazı

⁴⁵³ Şelebi, *Mevsûatu't-Târîh e'l-İslâmî ve'l-Hadâratu'l- İslâmiyyi*, 1/663.

⁴⁵⁴ Hasan Mekki, *es-siyaâsât es-sakâfiyye fi's-sûmal el-kabîr*, 31.

⁴⁵⁵ Muhammed Muhammed Amîn, “ es- Sûmâl fi'l- Usûri'l-Vusta el-İslâmiyye: 61 – 92”, *el-Mashu'ş-Şâmil li-Cumhûriyyeti's-Sûmâl ed-Dimukradiyye*, 91.

padişahlarla yaptığı anlaşmalar yoluyla liman kiralamasına izin vermiştir. Bu, Güney Somali'nin 1891'de İtalya tarafından resmi işgali olmuştur. Mogadişu bölgesi, İtalya II. Dünya Savaşı'nda İngiltere'ye yenilene kadar İtalyan işgali altında kalmıştır.⁴⁵⁶

4.3.3. Etiyopya Somalisi

1885'te Mısır kuvvetleri, İngiliz baskısı altında Harar bölgesinden çekilmiştir. Bölge, Emir Abdullah Ali bin Muhammed Abdişekür'e verilmiştir. İngiltere, bölgedeki egemenliğini genişletmeye başlamış ve Emir Abdullah'tan İngiliz bayrağını dikmesini istemiştir. Emir direnince İngilizler, Etiyopyalıları Harar'ı ele geçirmeleri için zorlamaya başlamıştır. Çünkü Hristiyan Etiyopya ile İngiltere arasındaki işbirliği, Müslümanlarla işbirliğinden daha kolaydı.⁴⁵⁷ Bu durumu fırsat bilen Menilik, 7 Ocak 1887'de öldürülen Hıristiyanlardan intikam alma bahanesiyle İmparator Heyle Selesi'nin babası Makunin komutasındaki ordusunu Harar'a göndermiştir. Taraflar arasında kanlı bir savaş çıkmış ve Menilik, Harar'ı ele geçirmiştir. Orada egemenliğini ancak Somalili liderlerle imzaladığı anlaşmalar ve mali destekle kurabilmiştir. Gizli anlaşmalar yapılmıştır, bu da birçok soruna yol açmıştır. Okul ve medreseleri kapatmış, camileri yıkmış, İslâmî hükümlerin uygulanmasını yasaklamıştır. Mısırlılar tarafından yaptırılan camiye kiliseye çevirmiştir. Menilik, İngiliz yargıç Aden'e yazdığı mektupta Abdişekür'ü İmam Ahmed İbrahim Gürey'in (16. yüzyıl) halefi olarak kabul ettiğini ve bu zaferin aslında bir Hıristiyan zaferi olduğunu belirtmiştir.⁴⁵⁸

Harar'ın düşmesiyle birlikte bölgedeki İslâm hâkimiyet sona ermiştir. 19. yüzyılın sonlarına kadar Harar'da hüküm süren Etiyopya, imzaladığı uluslararası anlaşmalarla Gala Arusa ve Ogaden gibi Somali bölgelerini de işgal etmiştir. İtalya, 1935-1936'da Etiyopya'yı işgal etmiştir. Böylece Batı Somali ve Harar bölgeleri ile Doğu Afrika'dan Hint Okyanusu'na kadar Batı Somali, Harar ve Etiyopya'nın hâkimi olmuştur.⁴⁵⁹

⁴⁵⁶ Şelebi, *Mevsûatu't-Târîh e'l-İslâmî ve'l-Hadâratu'l- İslâmiyyi*, 1/ 663.

⁴⁵⁷ Şelebi, *Mevsûatu't-Târîh e'l-İslâmî ve'l-Hadâratu'l- İslâmiyyi*, 2/400.

⁴⁵⁸ İsa, *Mogadişu Mâdihâ ve Hâdirihâ*, 199.

⁴⁵⁹ Şelebi, *Mevsûatu't-Târîh e'l-İslâmî ve'l-Hadâratu'l- İslâmiyyi*,1/664.

4.3.4. Kenya Somalisi (Kuzey Doğu Bölgesi)

1498’de Portekiz sömürgeciliğinin öncüleri Doğu Afrika bölgesinde ortaya çıkmış ve burada Haçlı Seferleri döneminde yaşananları Akdeniz’den Hint Okyanusu’na ve ardından Kızıldeniz’e taşımışlardır. Nitekim Portekizliler, Doğu Afrika bölgesi Zanzibar ve bağlı bölgelerinde Somali nüfusunu ve diğer insanları kılıçtan geçirmeye devam etmiştir. Zira Zanzibar ve Somali halkı, Portekizlilere karşı direnmiştir. Yaşanan gelişmeler Doğu Afrika halkında coşku uyandırmış ve Portekizlileri ülkelerinden kovmak için Ummanlılardan yardım istemiştir. Nitekim 1661’de Sultan İbn Saif’ten onlara yardım gelmiştir ve savaşlar 1698’e kadar devam etmiştir. Neticede müttefikler Portekiz etkisini doğu kıyılarından atmayı başarmıştır. Afrika’da bölgeyi kontrol etmek için din sloganını öne çıkaran Ummanlıların egemenliği yoğunlaşmıştır. Hiçbir güç Ummanlıların üstünde hâkim olamamış ya da onları kovamamıştır. Bu yüzden Zanzibar ve Somali topraklarının güney kısmı onların egemenliğine tabi olmuştur. Sonuç olarak, Tana Nehri’nin ağzında kurulan ve Kenya’nın Anfadi kıyı bölgesini kontrol eden Witu Somali Sultanlığı zayıflamıştır. 1865 yılında Zanzibar sultanının hâkimiyetinden kaçmak için emirleri iç bölgelere taşınmıştır. Saldırı ve savunma, Zanzibar sultanı ile Witu Somali Sultanlığı prensleri arasında geçecektir.⁴⁶⁰

1885’te Alman kâşif Karl Peter, defalarca işgal ederek kendisini saltanattan tecrit etmeye çalışan Zanzibar sultanı yerine ülkesini, Almanya’nın himayesine almak istediği söyleyen Sultan Ahmed Yusuf Samal arasında gizli görüşmeler yapıldığı Güneybatı Somali bölgesine gelmiştir. Ancak Almanya, 1885’te Berlin Konferansı’na çağrı yaparak sömürgeci niyetini ortaya koyana kadar bölgedeki sömürgeci amacının zamanından önce ortaya çıkmasından korktuğu için bu gizli anlaşmayı açıklamamıştır. 1889’dan itibaren Kenya Somali bölgesi, Almanya’nın koruması altında etkisiz kaldı. Witu Sultanlığı, Almanya’nın Zanzibar Krallığı’nın etki alanlarını bölme anlaşmasına dayanarak onlara devredilmesinden sonra, 17 Haziran 1890’da İngilizler onu ortadan kaldırına kadar Güney Somali’de varlığını sürdürmüştür.⁴⁶¹ 14 Kasım 1890’da

⁴⁶⁰ Ğânim Mohamed Ramazan, *Omân ve’s- Siyâsetu’l-Biritâniyye fi Şarki İfrikiyâ* 1806-1862 (Beirut: Dâru’l – Arabiyye Lilmovsûât, 2013), 33-34.

⁴⁶¹ Mâh, *Vesâik ‘es-Somâl ve’l-Habeşe ve Eriterye*, 430.

İngiltere, Kenya-Somali bölgesini himayesi altına aldığını duyurmuş ve bu pastoral alanın, İngilizlerin ihtiyaç duydukları eti ithal etmek için yerleştikleri Kenya'nın tarım alanlarını tamamladığını keşfettiği iç bölgelere doğru genişlemeye başlamıştır. Bu içe doğru ilerleme, finansal cazibe tehdidi ile ajanları tanımak ve işe almak amacıyla bireysel keşifler şeklinde başlamıştır. İngiltere, 1904'te resmen İngiliz Sömürge Bakanlığı'nın denetimine girene kadar bu ülkeyi yönetme yetkisini İngiliz Doğu Afrika Şirketi'ne vermiştir. İngiliz sömürgeciliğine karşı en büyük başkaldırı 1912'de Şeyh Abdullah Mursal tarafından yönetilmiş ve bu devrim on yıldan fazla sürmüştür. Bu devrim Somali'nin kuzey ve kuzeydoğusundaki Muhammed Abdullah Hasan'ın devrimiyle bağlantılıydı. Aralarındaki mesafeye rağmen onlara bazı silahlar teklif etmiş ve eşit olmayan savaş, Somalililerin misilleme askeri saldırılara boyun eğmesiyle sona ermiştir. O tarihten itibaren İngilizler, Avrupalı göçmenleri ülkeye yerleştirerek Kenya'da farklı kabilelere yerleştirdikleri doğrudan kölelik sistemi ile ilgisi olmayan bölge için özel bir idari sistem kurmuşlardır. Ayrıca onu kuzeyle sınırlayan İtalyan sömürgeciliğine tabi olan Somali kısmından da tecrit etmeye çalışmışlardır. Bu idari sistem, İslâm'ın ve Somalililerin sömürgeci yabancılara karşı nefret ruhunun içine sızabileceği korkusuyla Kenya'da izlenen idari sistemden tamamen farklı planlanmıştır. Bu durum, Somali bölgesini Kenya'dan bağımsız bir kişilik haline getirmiş ve Somalililerin Kenya'ya girmesine asla izin verilmemiştir. Kenyalıların Somali bölgesine girmesine ise yalnız özel pasaportları varsa izin verilmiştir.⁴⁶²

Somalililer ve Kenya kolonisi arasındaki ortak ilişki, İngiliz bayrağı, para birimi ve idari olarak Nairobi'deki genel valiye bağlı bazı personeldi. Ve durum 1963 yılına kadar böylece devam etmiş ve o dönemde İngiltere'nin Nahruba'nın güneyinde yer alan küçük bir bölümü Hindistan'ın Hintliler tarafından zapt edilmesi nedeniyle İtalya'ya devretmesi dışında önemli bir değişiklik olmamıştır. Somaliler ve koloni arasındaki ortak ilişki, İngiltere'nin 1915'te İtalya'nın savaşa kendi safına girmesi ve Almanya'yı mağlup etmesi durumunda sınırları ayarlama sözü verdiği Birinci Dünya Savaşı sırasındaydı ve bu söz 1924'te uygulanmıştır. Sömürge ülkeleri arasındaki

⁴⁶² Mâh, *Vesâik 'es-Somâl ve'l-Habeşe ve Eriterye*, 440.

sınırlarda bazı yerleşimler olmuştur. İngiltere 1888'de Cibuti bölgesini Fransa'ya, Fransa Somali'nin kuzeybatı bölgesini Habeşistan'a devreder. Bu arada Somali-Kenya bölgesi ise İngiltere'nin Kenya'ya bağımsızlığını vermeye karar verdiği ve Somali Cumhuriyeti'ne katılmak ya da Kenya'da kalmak arasında seçim yapacağı bir referandumda Somali bölgesine kendi kaderini tayin hakkının verileceği 1960 yılına kadar öylece kalmıştır. Somali Ulusal Meclisi, 11 Kasım 1961'de Kenya, Somali halkının barışçıl ve yasal yollarla Somali Cumhuriyeti'ne katılma taleplerini desteklemek için bir öneriyi oybirliğiyle kabul eder. Somalililer bu durumu memnuniyetle karşılamıştır. Bu konuda çalışma yapmak, meselenin ilerlemesini izlemek ve sürece yardımcı olmak için Muhammed İbrahim Ajal başkanlığında bir komite kurulmuştur. 1962'de Somali bölgesinden bir heyet, Kenya'nın bağımsızlığını kazandığında Somali Cumhuriyeti'ne katılma isteklerini Britanya'ya açıklamak amacıyla Londra'ya gitmiştir. Kenya'daki kuzey sınır bölgesinin hiçbir Afrikalı veya Avrupalı varlığın kaderini kontrol etmesine izin vermeyeceğini deklare etmişlerdir. İngiltere, bu talebi gerçekleştirme isteğine, bölgedeki Somali halkının genel arzusunu teyit etmek için bir referandum yapma zorunluluğundan doğan bir sükûnetle başlamıştır. Ayrıca referandum sonucuna saygı duyacağını taahhüt ederek, Nahiri ve Al-Akhrkandi olmak üzere iki yargıçtan oluşan bir komiteyi referandumu denetlemek üzere göndermiştir.⁴⁶³

Referandum 22 Ekim-15 Kasım 1962 tarihleri arasında yapılmıştır. Bu nedenle komite Nairobi'ye ve oradan da Londra'ya gitmiştir ve sonuç olarak nüfusun %90'ı Somali Cumhuriyeti'ne katılmak istemiş, oyların %8'i ise bilinmeyen sebeplerle iptal edilmiştir. Komite, İngiliz hükümetine sunduğu raporunda, halkın Somali Cumhuriyeti'ne katılma arzusunu açıkça ortaya koymuştur. Ancak İngiltere, 8 Mart 1963'te Kenya'ya ait bir bölge olarak kuzey sınır bölgesinin Kenya'ya ilhak edildiğini ilan etmiştir ve bölgeyi Somali milliyetçiliği sözlüğünden silmek için idari olarak ikiye bölmüştür. Böylece İngiltere, Somali bölgesini Somali Ulusu ile Kenya Devleti

⁴⁶³ Mâh, *Vesâik 'es-Somâl ve'l-Habeşe ve Eriterye*, 439.

arasında günümüze kadar süregelen kalıcı bir anlaşmazlığın konusu haline getirmiştir.

464

4.4. Harar'da Habeş İşgali

Habeşistan, Etiyopya Afrika Boynuzu bölgesinin tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı Devleti adına bölgeyi yöneten Mısır garnizonunun geri çekilmesinden sonra bu bölgenin bölünmesinde rol oynamıştır. Habeşistan'ın işgal ettiği bölge kaynakları, toprak verimliliği ve ekonomik imkânları ile öne çıkan Shaw'a komşu olan Harar bölgesiydi. İtalya Massava'yı 1885 yılında işgal ettikten sonra Harar'a ulaşmak için Zeyla'ya odaklandı ancak Britanya Zeyla'ya ilerlemesine izin vermemiştir. İtalya, Harar'ı araştırmak ve o bölgeden nasıl yararlanabileceğine karar vermek için oraya birçok heyet göndermiştir. İtalyan heyetlerden biri 1886 yılında Harar yakınlarında öldürülmüştür. İtalya, Harar Sultanı Prens Abdullah'ı İtalyan heyetine suikast düzenlemekle suçlamış ve Britanya'dan Harar Sultanı'nı cezalandırmak için askeri girişim talebinde bulunmuştur. Ancak Britanya bunu kabul etmemiştir. İtalya bunun üzerine güneydeki Habeşistan bölgesindeki dostu Showa Kralı Menelik'i Harar bölgesini işgal etmeye zorlamıştır.⁴⁶⁵

Bu politika, 1886 yılının Mayıs ayından itibaren, İtalyan savaş gemisi Kaptan'ın, Roma'daki Fransız büyükelçisine, Harar Sultanlığı'na karşı bir savaş operasyonuna katılmak için Menelik ile bir ittifak yapma ihtimalinden bahsetmesiyle netlik kazanmıştır. İtalya bu planı kolaylaştırmak için Menelik'e özel bir delege gönderir. Bu delege Menelik ve Roma'dan takılar ve tablolar isteyen eşinin dostu Kont Antonelli idi.⁴⁶⁶ Ocak 1887'de Harar'ın işgalinin ilk haberi dış dünyaya ulaşmıştır. Bu yüzden Binbaşı Avcı, Sir Evelyn Baring'e Menelik'in Harar'dan üç günlük bir yolculukla geldiğini ve Kral Abdullah'ın güçleriyle Habeşlileri püskürtmek için çıktığını ve bazı İtalyan askerlerinin Habeşlilerle beraber olduğuna dair söylentilerin yayıldığını hatırlatmıştır. Hunter kendisini Habeşlilerden ve İtalyanlardan dışlamamıştır.⁴⁶⁷ Bunun üzerine Aden'deki İngiliz siyasi temsilcisi, iki gün sonra,

⁴⁶⁴ Mâh, *Vesâik 'es-Somâl ve 'l-Habeşe ve Eriterye*, 436 – 437.

⁴⁶⁵ Yahya - Nesri, *Müşkiletü 'l-Karni 'l-İfrîkî ve Kadiyyatu Şabi 's-Sûmâl*, 369.

⁴⁶⁶ Gérard to Fresnet on September 18, 1886, A.E., Italia. Vol. 77.

⁴⁶⁷ Baring to Salisbury Telegram No. 22 converted to Milli on January 22, 1887 F.O. 170/385.

ailesiyle birlikte Batı Somali bölgesine kaçmak zorunda kalan Amir Harar'ın yenilgisi ve Habeşli Harar'ın işgali ile haberin Zeyla'ya ulaştığını bildirmiştir.⁴⁶⁸

Bu saldırı iki bölümden oluşmuştur. Menelik, Habeşliler için Noel olan "Cennet"i kutlamak için Harar'dan iki günlük bir mesafede konaklamıştır. Menelik, yarısı her türlü silahla silahlanmış yirmi bin askere komuta etmiştir. Habeşliler, Prens Abdullah'ın özellikle kutladıkları bu bayram gününü seçtiğini iddia etmişlerdir. Prens Abdullah yakın tepelerden birini belirlediğinde Habeşliler saflarını toplamıştır. Prens açıkta kalan bir bölgeye iki top yerleştirmiş ancak üç atış yapabilmiştir. Çünkü Amhara Harar şehrine saldırmış ve topçuları öldürmüştür. Bu savaş sadece yarım gün sürmüş ve Prens Abdullah'ın yenilmesi ile sonuçlanmıştır. Zira Habeşliler kenti savunmaya çıkan tüm halkı öldürmüştür. Prens Abdullah kente sığınmış, ertesi gün Menelik kentin kapılarına dayanmış ve teslim olmalarını istemiştir. Aksi takdirde Habeşliler bütün bölgeyi yok edeceklerdir. Prens, Menelik kampına gidip bağlılık biatında bulunacağına söz vermiştir. Fakat gece kentten çıkıp Batı Somali Bölgesine sığınmıştır.⁴⁶⁹

Menelik, Harar kentine bir elçi göndererek sakinlerine eğer direnç göstermeyip girmelerine izin vermeleri halinde kimseye bir ceza uygulamayacağını bildirmiştir. Kimse yolunu kesmeden kente girmiş ve sözünü tutmuştur. Kent sakinlerinin izinsiz çıkış ve girişlerini önlemek için kapılara bekçi koymuştur. Bu işgalin başlangıcında Menelik, askerlerinin şehre girmesini engellemiştir ama ara sıra ziyaret etmelerine izin vermiştir. Yerli müsadere operasyonlarına hazırlanırken ona kraliyet muhafızları eşlik etmiştir.⁴⁷⁰ Daha sonra Menelik, Harar şehrinin beş kapısının her birine on bin riyal vergi koymuştur. Menelik şehirde altı yüz bin kovan ve üç bin top mermisi bulmuştur. Bu nedenle kentte dört top bırakmış ve amcasının oğlu Ras Makonnen'i bölgenin hâkimi tayin etmiştir. Sonuçta Şavva Kralı Harar ve Kızıldeniz sahili boyu bulunan bölgeleri krallığına katmıştır.⁴⁷¹ Habeşistan'ın Harar'ı işgal etmesinin büyük bir şok

⁴⁶⁸ Baring to Salisbury Telegram No. 24 forwarded to Woolley on January 24, 1887 F.O. 170/385.

⁴⁶⁹ Jules Borelli, *Éthiopie Méridionale: Journal de Mon Voyage Aux Pays Amhara* (Paris: Oromo et Sidama, 1890), 200.

⁴⁷⁰ Borelli, *Éthiopie Méridionale: Journal de Mon Voyage Aux Pays Amhara*, 238.

⁴⁷¹ Yahya -Nesri, *Müşkiletü'l-Karni'l-İfrîkî ve Kadiyyatu Şabi's-Sûmâl*, 372.

etkisi oluşturduğu söylenebilir. 19. yüzyılın sonunda Harar'ın tüm tarih kitapları bu görüşte hemfikirdir.

Habeşîler yerel para birimini iptal edip yerine bakır para birimini kullanmışlardır. Halk bu bakır paraları kullanmayı reddetmiştir. Ancak kent hâkimi onları buna mecbur etmiştir. Gümüş para birimi bulunduran tüccar Habeşîler tarafından kırbaçlanmış ve birçoğu dükkânını kapatmak zorunda kalmıştır. Borelli günlüğünde bu konuyla ilgili olarak şunlar yazmaktadır: “Et pazardan yok oldu, bu günler elbet bir gün sona erecek, ama bu kriz bitene kadar durum dayanılmaz kalacak, yarın Amhara'nın pislik çukuruna çevirdiği bu sefil şehirden ayrılacağım”. Harar kenti ticaret konumu, toprağının verimliliği ve kalitesi nedeniyle iyi bir yönetim altında Doğu Afrika'nın en prestijli bölgelerinden biri olabilirdi. Harar'a altın, fildişi, pamuk, kahve ve koku gibi ürünler Oromo, Anfar, Batı Somali ve diğer Somali ülkelerinden geliyordu. Ancak Habeşîler bu şehri yönetirken tamamen farklı bir politika uygulamışlardır.⁴⁷²

Aden Körfezi'nin diğer yakasındaki İngilizlerin, Habeşistan'ın Harar'ı işgalinden sonra üzüntü ve pişmanlık duymaları doğal bir durumdu. Mısır'ın ve dolayısıyla Britanya'nın bu bölgeyi ellerinde tutabilmesi mümkündü ama durum bundan çok farklıydı. Menelik tehditlere karşı boyun eğmedi ve kimse adamlarını Harar'dan kovmaya cesaret edemezdi. İngilizler İtalyanlar ile iş birliği halindeydi ve Kont Antolilli Harar Sultanına karşıydı. Akdeniz Anlaşması imzalanacağı sırada Britanya İtalya ile düşmanlık yapacak durumda da değildi.⁴⁷³

Habeşistan'nın Avrupa ülkeleri ile yaptığı anlaşmalar sonucunda Oromo, Anfar gibi Somali'nin birçok bölgesine kadar uzanan Habeşistan Harar'ı işgale devam etmiştir. Harar, Habeşistan'ın yakın zaman önceki müttefiki İtalyanları 1896 tarihli Adwa Savaşı'nda mağlup etmesinin ardından Avrupa ülkeleriyle yaptığı uluslararası anlaşmalar sonucunda Somali'nin diğer bölgelerine, Anfar ve Oromo bölgelerine kadar uzanan Habeş işgali altında kalmıştır.

⁴⁷² Borelli, *Éthiopie Méridionale: Journal de Mon Voyage Aux Pays Amhara*, 238.

⁴⁷³ Sabrî, *Mısır fi İfrikiya eş- Şerkiyye: Harar ve Zeyla ve Berbera*, 26.

SONUÇ

Doğu Afrika Bölgesi ve Arap Yarımadası arasındaki ilişkilerin başlaması milâttan önce 2000 yıllarına dayanmaktadır. Bu ilişkilerin siyasi, kültürel ve ticari olduğu anlaşılmaktadır.

Doğu Afrika ile Arap Yarımadası arasındaki ilişki, M.Ö. 2000 yılından daha uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Bu ilişkinin zorluğu ve uzunluğu nedeniyle, bu ilişki alanlarını ortaya koymaya çalışacağız. Bu alanların en önemlileri: Tarihin başlangıcından 21. yüzyıla kadar dini, ekonomik, sosyal ve kültürel bağ, insan göçleri, ticari bağlantıları ve dini etkileri, özellikle İslâm'ın yayılmasını ve Doğu Afrika kıyılarında İslâm ve Hristiyan çatışmasını içermektedir.

Memlûk Devleti'nin zayıflaması ve fetihlerle güneydeki durumu hâkimiyeti altına alması üzerine Osmanlı Devleti, İslâm âlemini koruma görevini üstlenmiştir. Bu doğrultuda Mısır, Şam, Yemen'i fethederek Aden Körfezi ve Kızıldeniz'i Osmanlı gölü haline getirmiştir. Güneyde, İslâm dünyası büyüyen bir Portekiz tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. İslâm dünyasının güneyindeki bu tehdide karşı Osmanlı Devleti'nin Portekiz'e karşı mücadelesi, Yavuz Sultan Selim'in İslâm dünyasının doğusu ile batısını Osmanlı idaresi altında birleştirmeyi amaçlayan projesinin bir parçasıydı. Özellikle Doğu Afrika'da Portekiz baskısı İslâm ülkelerinin kral ve padişahlarını Osmanlı Devleti'ne sığınmaya zorlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'deki planı; Kızıldeniz'in doğu kıyısındaki tüm limanları fethettikten sonra donanmasını Doğu Afrika kıyılarına, özellikle Sevvakin, Zeyla, Massava ve Berbera şehirlerine taşıyarak denetimini ele geçirerek nüfuzunu genişletmiştir ve ticarete hâkim olmuştur. Ayrıca 1519'da Portekiz ticaret gemilerini durdurmak için küçük bir filo inşa etmiştir. Portekizliler Hristiyan Habeş Krallığı üzerindeki gayelerine ulaşmış, bölgedeki dini ve iktisadi hedeflerine erişmek ve bunları gerçekleştirmek için Habeşistan Krallığı ile anlaşmışlardır. O esnada Osmanlılar da bölgede İmam Ahmed İbrahim önderliğindeki Emirliklere Hristiyanlarla olan cihatlarında para ve ateşli silahlar göndermiştir. Daha sonra

Habeşistan içinde devam eden yerel bir çatışma uluslararası bir çatışmaya dönüşerek Osmanlı ve Portekizlileri karşı karşıya getirmiştir.

Ayrıca Osmanlı ordusunun fethi, Osmanlı Devleti'ni artan uluslararası fiyatların yol açtığı ekonomik kriz ve bölgede yaşanan ekonomik krizde çözümün bir parçası haline getirmiştir. Bu kriz, Habeşistan'daki altın madeni tekelden kaynaklanmıştır. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun güney sınırındaki diğer ekonomik ve ticari unsurlar ve stratejik önemi de bir başka sebep olarak gösterilebilir.

1820'de Mısır'ın Sudan'da Kızıldeniz'e doğru genişlemesi, Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Sevvakin ve Massava limanlarına büyük önem vermiştir. Mısır, Hidiv İsmail Paşa yönetiminde yeni bir genişleme hamlesi başlatmış ve 1865'te Massava ve Sevvakin limanları Mısır'a eklenmiştir. Bu durumda Mısır güneyde Kızıldeniz kıyısı gibi Somali limanlarına yerleşmiş ve 1875'te Osmanlı kararnamesiyle Somali toprakları Mısır'a devredilmiştir.

Kızıldeniz'in batısındaki Cibuti'ye yerleşen Fransızlar ile karanın kuzeyindeki Assab'ı işgal eden İtalyanların bu iskelelere silah getirmesi Osmanlı Devleti'ni yıllarca işgal eden isyanlara yol açmıştır. Osmanlı Devleti ile Doğu Afrika arasındaki ilişkiler 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar doğrudan devam etmiştir. 19. yüzyılın sonunda Doğu Afrika, Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm vilayetleri gibi Avrupa sömürgesi altına girmiş ve böylece Osmanlı İmparatorluğu ile Doğu Afrika arasındaki ilişki sona ermiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti, Avrupa, Asya ve Afrika'da hâkim güç, dünyadaki Müslümanların temsilcisi ve kurtarıcısı olarak Afrika topraklarını Avrupa sömürgeciliğine karşı savunmuştur. Avrupalıların Müslümanlara ait kutsal bölgeleri alarak hem kültürel hem de ekonomik açıdan bölgenin ele geçirilmesini amaçlayan politikalarının uygulanmasının uzun bir süre engellenmesinde, Osmanlı Devleti'nin kısa zaman zarfında, bu coğrafyadaki hâkim kabile idarelerini itaat altına alarak yönetimine dâhil etmesi ve elde etmiş olduğu askeri başarılar çok önemli rol oynamıştır.

Ardından 19. yüzyılın sonlarına doğru artan rekabet sonucu Avrupalı güçler Afrika ile çatışmalardan kaçınmak için Berlin'de toplanmışlardır. 1884-1885'te

toplanan Berlin Konferansı'nda Afrika geneli için bir sömürge politikası planlanmıştır. Konferans sonucunda kıtayı bölmenin yanı sıra günümüzün sınırları çizilmiştir ve kıyı şeritlerinin uyulması gereken kurallar belirlenmiştir. Bu nedenle Afrika, halkının geleceğinin belirlendiği konferansa katılamamıştır.

Bu noktada Osmanlı Devleti yıkılışına kadar Doğu Afrika'daki bu paylaşımı hiçbir zaman kabullenmedi. Bilakis bu toprakları kendi yönetimi altında olan topraklar olarak görmüş ve bu paylaşımı kabul etmemiştir. Osmanlı Devleti Doğu Afrika bölgesine yaptığı eserler hala mevcuttur. Osmanlı Devleti bu bölgenin kültürel, idâri ve siyasi alanlarında büyük bir gelişme sergilemiştir. Doğu Afrika'daki Osmanlı hâkimiyeti gerçekte 360 yıl sürmüş ve bu dönemle ilgili gereken araştırmalar yapılmamıştır. Bu alanda yapılan birkaç araştırmada bu konunun bağımsız bir şekilde ele alınmadığı ve bu dönemin etraflıca incelenmediği anlaşılmaktadır. Bu araştırma ile bu alana bir katkı sağlanmak istenmiştir. Konu aynı şekilde yapılacak yeni araştırmalar ile daha da zenginleşecektir. Özellikle ilişkiler konusunda olumsuz faktörlerin daha kapsamlı bir şekilde incelenmesi yeni araştırmacıları beklemektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri (Başbakanlık Osmanlı Arşivi):

- BOA, *BEO Ayniyet-i Arabistan Defteri*, n. 871, Şaban 1285 (6 Aralık 1868).
- BOA, *BEO Vilayet Gelen-Giden Defteri*, n. 320, 19 Cemaz-ül evvel 1283 (29 Eylül 1866).
- BOA, *BEO Vilayet Gelen-Giden Defteri*, n. 320, 27 Zilhicce 1280 (2 Haziran 1864).
- BOA, *Divân-ı Hümayun Ahkâm, Muhtelif Kayıtlar*, Kâmil Kepeci Tasnifi, No. 74.
- BOA, *Divân-ı Hümayun Ruûs Defterleri*, Kâmil Kepeci Tasnifi, No. 213.
- BOA, *Divân-ı Hümayun Ruûs Defterleri*, Kâmil Kepeci Tasnifi, No. 218.
- BOA, *Divân-ı Hümayun Ruûs Defterleri*, Kâmil Kepeci Tasnifi, No. 225.
- BOA, *İrade-i Hususi*, No. 11, 2 Safer 1312.
- BOA, *İrade-i Dâhiliye*, 1287, n. 42184, 11 R 1287.
- BOA, *İrade-i Dâhiliye*, 1287, No. 42184, 10 S 1287.
- BOA, *İrade-i Meclis-i Vâlâ*, No. 22470, 1 Muharrem 1280.
- BOA, *İrade-i Meclis-i Vâlâ*, No. 22470, 13 Cemaz-ül ahir 1280.
- BOA, *İrade-i Meclis-i Vala*, No. 22470, 14 Cemaz-ül ahir 1280.
- BOA, *İrade-i Meclis-i Vâlâ*, No. 22470, 17 Rebiülevvel 1277.
- BOA, *İrade-i Meclis-i Vâlâ*, No. 22470, 6 Cemaz-ül ahir 1280.
- BOA, *Kâmil Kepeci Defter Kataloğu*, C. 1, Divan-ı Hümayun Ruus Kalemî, No. 211.
- BOA, *Kâmil Kepeci Defter Kataloğu*, C. 1, Divan-ı Hümayun Ruus Kalemî, No. 213.
- BOA, *Mühimme-i Mısır Defteri*, No. 15, 25 Receb 1295.
- BOA, *Mümtaze-i Kalem-i Mısır*, 3-A/7, 17 Receb 1300.
- BOA, *Mümtâze-i Kalem-i Mısır*, Dosya No: 3-A, Sıra: 43, 10 Temmuz. 1875.
- BOA, *YEE*, n. 118/39, 20 Rebiülahir 1302.
- BOA, Başbakanlık Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi Daire. *Osmanlı İdaresinde Sudan*, No. 124, İstanbul, 2013

Araştırma İnceleme Eserleri

- Abdirahîm, Muddathir, *Imperialism and Nationalism in the Sudan*, Clarendon Press, Oxford, 1969.
- Abdirahîm, Abdurahman, *Füsûl min Tarih Mısır el-İktisadiyyi Ve'l-İctimâ'iyi fi'l-Asri'l-Osmanî*, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıriyye el-Âmme li'ş-Şebâb, 1990.
- Abdulhalîm, Recep Mohamed, *el-Alâkât es-Siyâsiyye beyne Müslimî ez-Zeyla ve'n-Nesâre'l- Habeşe fi'l-Usûri'l-Vusta*, Kahire: Daru'n-Nahda el-Arabiyye, 1985.
- Abdulhalîm, Recep Mohamed, *Mavsûatu'l-İfrîkiyye*, Kahire: Daru'n-nahda al-Arabiyye, 1985.
- Abdulhalîm, Recep Mohamed, *el-Urûbatu ve'l-İslâm fi Şarki İfrîkiyya min Zuhûri'l-İslâm ve Kudûm el-Burtugâliyyin*, Kahire: Daru'n-Nahda el-Arabiyye, 1983.
- Abdirazak, Abdullah Abdirazak, - Cemel, Şevki, *Târîh Mısra ve's-Sûdân el-Hadîs ve'l-Müâser* Kahire: Dâru's-Sekâfe Li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1997.
- Âbidîn, Abdulmecîd, *Beyne'l-Habeşa ve'l-Arab*, Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1947.
- el-Adevî, İbrahim Ahmed, *Yakzetu's-Sûdan*, Hartûm: Mektabetu el-Angalû el-Mısıriyye, 1956.
- Ahmed Hasan Mekki, *es-Siyâsât es-Sakâfiyye fi's-Sûmâl el-Kebîr*, Hartum: Salve Litabâ'ti ve'n-Neşri, 1990.
- Akın, Durmuş, "Somali'de Berbera Limanı ve Osmanlı Devleti'nin Bölge Üzerindeki İddiaları (1839-1894)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 29/1,(Haziran 2015), 1-35.
- Ali, Abdu Mohamed, *Etiyopya-Türkiye İlişkileri: Karşılıklı Şüphe ve Anlaşmazlıktan Karşılıklı Anlayış ve İşbirliğine*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012.
- Allahverdi, Reyhan Şahin, "Kızıldeniz'de Osmanlı Hâkimiyeti: Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Habeşistan Beylerbeyliği (1561-1567)", *Studies of the Ottoman Domain*, 3/5, (Ağustos 2013), 66-79.
- Almedom, Astier M., "Re-reading the Short and Long-Rigged History of Eritrea 1941–1952: Back to the Future?", *Tufts University, United States of America, Nordic Journal of African Studies*, 15/2, (Aralık 2006), 103–142.
- Amîn, Muhammed Muhammed, " es-Sûmâl fi'l- Usûri'l-Vusta el-İslâmiyye: 61 – 92", *el-Mashu'ş-Şâmil li-Cumhûriyyeti's-Sûmâl ed-Dimukratiyye*, Bağdat: Arab League Educational Cultural and Scientific Organization (ALECSO), 1982.

- Anfray, Francis, “The Civilization of Aksum from the First to the Seventh Century”, *General History of Africa: Ancient Civilizations of Africa*, Editor, Gamal Mukhtar, 2/366 - 384, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO),1981.
- Arab Fakîh, Şihâbüddîn Ahmed b. Abdulkâdir, *Futûhü'l-Habaşa*, Tuhfatu'z-zeman, Kahire: el-Heya el-Mısıryye el-Âameh, 1974.
- Arnold, Sir Thomas W., *ed-Davetü ile'l- islâm*, çev. Hasan İbrahim Hasan – Abdulmecîd Âbidîn, Kahire: Mektebetu'n-Nahda el-Mısıryye, 1971.
- Âşûr, Said Abdifatah, *el-Haraketu's-Salîbiyye Safhatun Müşrikatun fi Târihi'l-Cihâdi'l-İslâmiyyi fi'l-Usûri'l-Vusta*, 2, Kahire: Mektebetu'l-Angalu el-Mısıryye, 1990.
- el-Atâ, Abdulhâdi, “el-Osmâniyyûn fi'l-Bahri'l-Ahmer”, *Merkez Derâsât İfrikiyye, Jamiatu İfrikiya el- Âlemiyye, Edebiyat Fakültesi*, 37/3, (Haziran 2007), 83-96.
- Aved, Abdulmâlik, *el- Umem el-Muttehîde ve Kazâyâ İfrikiyâ*, Kahire: Mektebetu'l-Angalu el-Mısıryye, 1967.
- Bâmahremeh, Abu Muhammed Abdullahi, *el-Bahru'l-Ahmer ve'l-Muhâvelât el-Purtuğâliyyeh el-Ûle Lisseytaretî Aleyhi*, çev. Mohammed Abdulâlî Ahmed, el-İskenderiye: el-Heyatu'l-Mısıryye el- Amme Lilkitab, 1980.
- Beydilli, Kemal, “Portekiz (II. Tarih)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 34/331-331, İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Bilge, Mustafa L., “Kızıldeniz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25/ 557 – 558, Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Bilgenoğlu, Ali, *İngiliz Sömürgeciliğinin Mısır ve Sudan Örnekmeli Bir Çözümlemesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Borelli, Jules, *Éthiopie Méridionale: Journal de Mon Voyage Aux Pays Amhara*, Paris: Oromo et Sidama, 1890.
- Bostan, İdris, “Selman Reis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36/ 444 - 446, İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Busîlî, Eş-Şâdir, es-Sirâ' beyne'd-Devleti'l- Osmaniyye ve Hükûmeti'l-Purtuğaliyye fi'l-Mühîd el-Hinde ve Şarki ifrikiya ve'l-Bahru'l-Ahmer, *el-Meceletu't-Târihiyye el- Mısıryye*, 12/6, (Ocak – 1965), 129 – 140.
- el-Cemel, Şevki Ata'ullhi, “Tarihi's-Sûmâl fi'l-Asri'l-Hadis (1486 -1969)”, *el-Mashu's-Şâmil li-Cumhûriyyeti's-Sûmâl ed-Dimukrâdiyye*, ed. Keys el-Hamûrî, 93-159, Bağdat: Arab League Educational, Cultural and Scientific Organization (ALECSO),1982.

- Cleveland, William L., *Modern Ortadoğu Tarihi*, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.
- Cromer, Eveyln Baring, *Birîtâniyâ fi's- Sudan*, Ç. Abdiaziz Ahmed Urâbi, Kahire: eş-Şirkah el-Arabiye fitibâati ve'n-Neşri, 1960.
- Cuma, Muhammed Lütfî, *Beyne'l-Ased el-İfrîkiyyî ve'n-Nimru'l-İtâlliyyî*, Kahire: Matbat'l-Maârif, 1935.
- Darâr, Muhammed Salih, *Tarihu Şarki's-Sûdân: Memâliku'l-Becceh Kebâiluhâ ve Târîhuhâ*, Rıyâd: Mektebetü'-Tevbe, 2012.
- Dames, M. Longworth, "The Portuguese and Turks in the Indian Ocean in the Sixteenth Century", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 1 (Ocak 1921), 1 – 28.
- Deyyâb, Ahmed İbrahim, *el- Alâkât el- Mısriyye's- Sûdâniyye (1919-1924)*, Kahire: el-Heya el-Mısriye el- Âmeh Lilkitâb, 1985.
- Ebûbekir, Ali Şeyh Ahmed, *ed-Davetül-islâmiye e'l-Muâsir fi'l-Karni'l-ifrikî*, Riyad: Matba'tu Ümeyye, 1985.
- Ebûbekir, Mohammed Osman, *Târîh Eriteryâ el- Muâsir: Arzan ve Şaben*, Kahire: Mektebetu Ulûmu'n-Neseb, 1994.
- Emecen, Feridun, "Hicaz'da Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi ve Ebu Nümeý", *Tarih Enstitüsü Dergisi (TED)*, 14, (1994), 87-120.
- el- Eyyûbî, İlyâs, *Târîhu Mısır fi Ahdi'l-Hizîvî İsmâil: 1863 – 1879*, Kahire, 1923.
- el-Fasi, Mohamed – Herbek, İfan, *Zuhûru'l-İslâm ve İttisâ el-İmbirâdoriyeti'l-İslâmiyye*, Beyrut: UNESCO, 1997.
- Fabunmi, Lawrence Apalara, *The Sudan in Anglo-Egyptian Relations: A Case Study in Power Politics, 1800-1956*, Greenwood Press, London, 1960.
- Fisher, H. A. L., *Europe's history in the Modern Era 1789_1950*, London, 1955.
- Gölbaş, Alper, "Doğu Afrika Prehistoryasına Genel Bir Bakış", *Bilim ve Gelecek Dergisi* 128 (Ekim 2014), 48–51.
- Guillain, Capitaine de Vaisseau, *Vasâik Târîhiyye ve Cuğrâfiyye ve Ticâriyye min İfrikiyya eş-Şarkiyye*, Terc. Yusuf Kemal, Kahire, 1927.
- el-Ğânimî, Abdülfettah Mukaled, *el-İslâmu ve'l-Muslimûn fi Şarki İfrikiyyâ*, Kahire: Âlamu'l-kutub, 2007.
- el- Ğeysî, Fetih, *el-İslâm ve'l- Habeşe Abra't-Tarih*, Maktabatü'n-Nahda'l-Mısriye, Kahire, 1969.

- el-Ğüneymî, Abdulfatah Mukalled, *el-İslâmu ve'l-Müslimûn fi Şarki İfrîkiya*, Kahira: Âmu'l-Kutub, 1998.
- el-Hamedânî, Târik Nâfi', "Aden beyne Metâmi' el-Burtuğâlîyyin ve Metâmih el-Osmanîyyin Hilâle'n-Nisfu'l-Evvel mine'l-Karni's-Sâdis Aşer", *Meceletu Dirâsât el-Halîc ve'l-Cezîretu'l-Arabyyi*, 11/42, (Nisan 1985), 169 – 181.
- el-Hamevî, Ebû Abdullâh Şihâbüddîn Yâkût, *Mu'cemü'l-Buldân*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1955.
- Hajaj, Muhammed Ferid, *Safahât an tarihi's-Somâl*, Daru'l-maarif, Kahire, 1983.
- Harîz, Sayid Hâmüd, *el- Múeserât el- Arapiye fi's- Sakâfe es- Sâhiliyye fi Şarki İfrîkiye*, Dâru'l- Cebel, Beyrut, 1998.
- Harrâz, es-Seyyid Rejeb, *Eriteriyâ el-Hadîse 1557-1941*, el-Münezemetu'l-Arabiyye Litarbiyyeh ve's-Sekâfeh ve'l-Ulûm, Bağdat, 1974.
- Harrâz, Mohammed Recep, *et-Tevesu' el-Îtâlî fi Şarki İfrîkiya*, Kahire, 1960.
- Hassan, İbrahim Muhammed, *el-Müslimûn fi'l-Habeşe el-Karnü'l-Âşir el-Hicriyyi es-Sâdis Aşere el-Milâdî*, Kahire, 2013.
- Hassan, Yusuf Fadal, "Bazı Melâmih er-Revâbit et-Târîhiyye beyne'l-Cezîreti'l-Arabiyye ve'l-Karnu'l-İfrîkî münzu fecri't-Târîh hattâ Matla'i'l-Karni't-Tâsi' Aşer", *el-Arab ve'l-Karnu'l-İfrîkî: Cedeliyyetu'l-Civâr ve'l-İntimâ*, Beyrut: el-Merkez el-Arabî Lilabhâs ve derâsetu's-Siyâsiye, 2013, 37 – 69.
- Hassan, Yusuf Fadal, *el-Alâkât beyne's-Sekâfe el-Arabiyye ve's-Sekâfât el-frîkiyye*, Tunus, el-Munezzeme El-Arabiyye Li't-Terbiyye ve's-Sekâfe ve'l-Ulûm (ALASCO), 1985.
- Hazar, Numan, "Türklerin Afrika Ile İlişkilerinin Kısa Tarihçesi", *Türkler*, 13/118 - 131, ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Hink, İsmail Sir, *Hakâiku'l-Ahbâr an Duveli'l-Bahri*, 1314.
- Holt, Peter Malcolm, *A Modern History of the Sudan*, Second Printing, New York: Frederick A. Praeger Publishers, 1966.
- Hüseyn, Ahmed İlyâs, *Dirâsât fi Târîhi's-Sudan ve İfrîkiyâ ve bilâdu'l-Arab*, Hartûm: Dâru Câmîati'l-Hartûm Li't-Lîf ve'n-Neşri, 1980.
- Hüseyn, Ahmed İlyâs, *İntişâru'l-İslâm fi Şarki İfrîkiya*, Tarâbulis: Merkezu'l-Cihâd, 1987.
- Hüseyn, Abdullah, *es-Sûdân mine't-Târîhi'l-Kadîm ila'l-Bise'l-Mısıryye*, Kahire, 1935.

- İbn Battûta, Ebû Abdillâh Muḥammad b. Abdullah, *Rihletu İbn Battûtah (Tuhfatü'n-Nuzzâr fi Ğârâ'ibi'l-Emsâr ve Acâ'ibi'l-Esfâr)*, Paris, 1853.
- İbn Havkal, Ebü'l-Kâsım, *Sûretü'l-Arz*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014.
- İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, çev. İzzet Hasan – Neşet Çağatay, Ankara: TTK, 1992.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yesâr el- Kureşî, *es-Sîretun-Nebeviyye*, Beyrut: Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, 2004
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut: Mektebetü'l-Maârif, 1990.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddîn. *el-Kâmil fi't-târih*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1987.
- el-İdrîsî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh, *Nüzhetü'l-müştâk fi İhtirâkı'l-Âfâk*, Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1989.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Osmanlı Devleti'nin Arap Topraklarına Yayılışı”, *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, İstanbul: IRCICA, 2000, 165 –170.
- İsa, Cama Ömer, *Mogadişu Mâdihâ ve Hâdirihâ*, Mogadişu: Dâru'n-Naşri el-Kavmiyye, 1979.
- İvanov, Nikolay, *Osmanlıların Arap Ülkelerini Fethi (1516-1574)*, çev. İlyas Kemaloğlu ve Rakhat Abdieva, Ankara: Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, 2013.
- İvaz, Muhammed, *eş-Şu'ûb ve's-Sulâlât el-İfrikiyye*, Kahıra: ed-Dâru'l-Mısıriyye Li't-Te'lîf ve't-Tercume, 1965.
- Jameson, Shaw Robert, *Dictionary of Archaeology*, Wiley-Blackwell, Hoboken, New Jersey, 2002.
- Kâsım, Avun Şerîf, *el-İslâmu ve'l-Arabiyyetu fi's-Sudan: Dirâsât fi'l-Hazârah ve'l-Luğah*, Beyrut: Dâru'l-Cebel, 1989.
- Kasım, Jamal Zakariye, “İstikrârü'l-Arab fi Şarki İfrikiya”, *Hevliyât Âdâb Aynu Şems*, S. 10, 1967, 277 – 340.
- Kavas, Ahmet, “Doğu Afrika Sahilinde Osmanlı Hâkimiyeti: Kuzey Somali'de Zeyla İskelesinin Konumu(1265- 1334/ 1849 – 1916)”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 5, (Ocak 2001), 109 – 134.
- Kavas, Ahmet, “Afrika'da Türklerin Hâkimiyeti ve Kurdukları Devletler”, *Türkler*, 9/577 – 588, ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

- Kavas, Ahmet, “Afrika’da Sömürgeciliğin XIX. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar Kurulamamasında Osmanlı Devlet’i’nin Rolü”, *I. Uluslararası Türk-Afrika Kongresi*, 23-24 Kasım 2005, İstanbul-Grand Cevahir Kongre Merkezi, 104 – 108.
- Kavas, Ahmet, *Osmanlı-Afrika İlişkileri*, İstanbul, 2006. İstanbul: Tasam Yayınları, 2006
- Kavas, Ahmet, “Harar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 16/107 – 109, İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kavas, Ahmet, “Zengibar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 44/262 – 267, İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Kerkûkî, Muhammed Mahri, *Rihletü Mısır ve’s-Sûdân*, Kahira: Matbaâtu’l-Hilâl, 1914.
- Kobishanov, Yuri. M. “Aksum: Political System, Economics and Culture, First to Fourth Century”, *General History of Africa: Ancient Civilizations of Africa*, 2/386 – 407, 1981.
- Köksal, Aydoğan, “Somali (II. Tarih)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 37/373 – 376, İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Kûkû, Beşîr, *Melâmih min Târîhi’s- Sûdân fi Ahdi Hidiv İsmâil*, Kahire, 1983.
- Kusimba, Chapurakha M., “Archaeology of Slavery in East Africa”, *The African Archaeological Review*, Vol.21, No. 2, 2004, pp. 59-88.
- Mâh, Ahmed Barhat, *Vesâik ‘es-Somâl ve’l-Habeşe ve Eriterye*, 2. baskı, Şirketu’t-Tupcî, Kahire, 1981.
- Mahmut, Abdurrahman Hasan, *el-İslâmü ve’l- Mesîhiyyetu fi Şarki İfrikîyâ mine’l-Karni 18 ile’l-Karni 20*, Beyrut: Merkez Dirâsât el-vuhda el-arabiyye, 2011.
- Marcus, Harold G. “East Africa”, *Encyclopaedia Britannica*, 1–20. <https://www.britannica.com/contributor/Harold-G-Marcus/3734> (01.08.2022).
- Mehdi, Nevâl Abulazîz, *Riyâhu’ş-Şimâl: Dirâseh fil’l-Alâkâti’l-Mısıryye es-Sûdâniyye fi’t- Târîhi’l- Hadîs ve’l- Müâsır*, Hartum, 1985.
- el-Makrîzî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Ali (Ebü’l-Abbâs), *el-Mevâ’iz ve’l-i’tibâr bi-(fi) Zikri’l-Hitat ve’l-Âşâr*, Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997.
- Marsot, Afaf Lutfi Al-Sayyid, *Mısır Tarihi: Araçların Fethinden Bugüne*, Çev. Gül Çağlalı Güven, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.
- el-Masrî, Cemil Abdullah, *Hâziru’l-Âlami’l-İslâmî ve Kadâya’l-Mu’âsarah*, el-Medînetu’l-Münevvera, 1987.

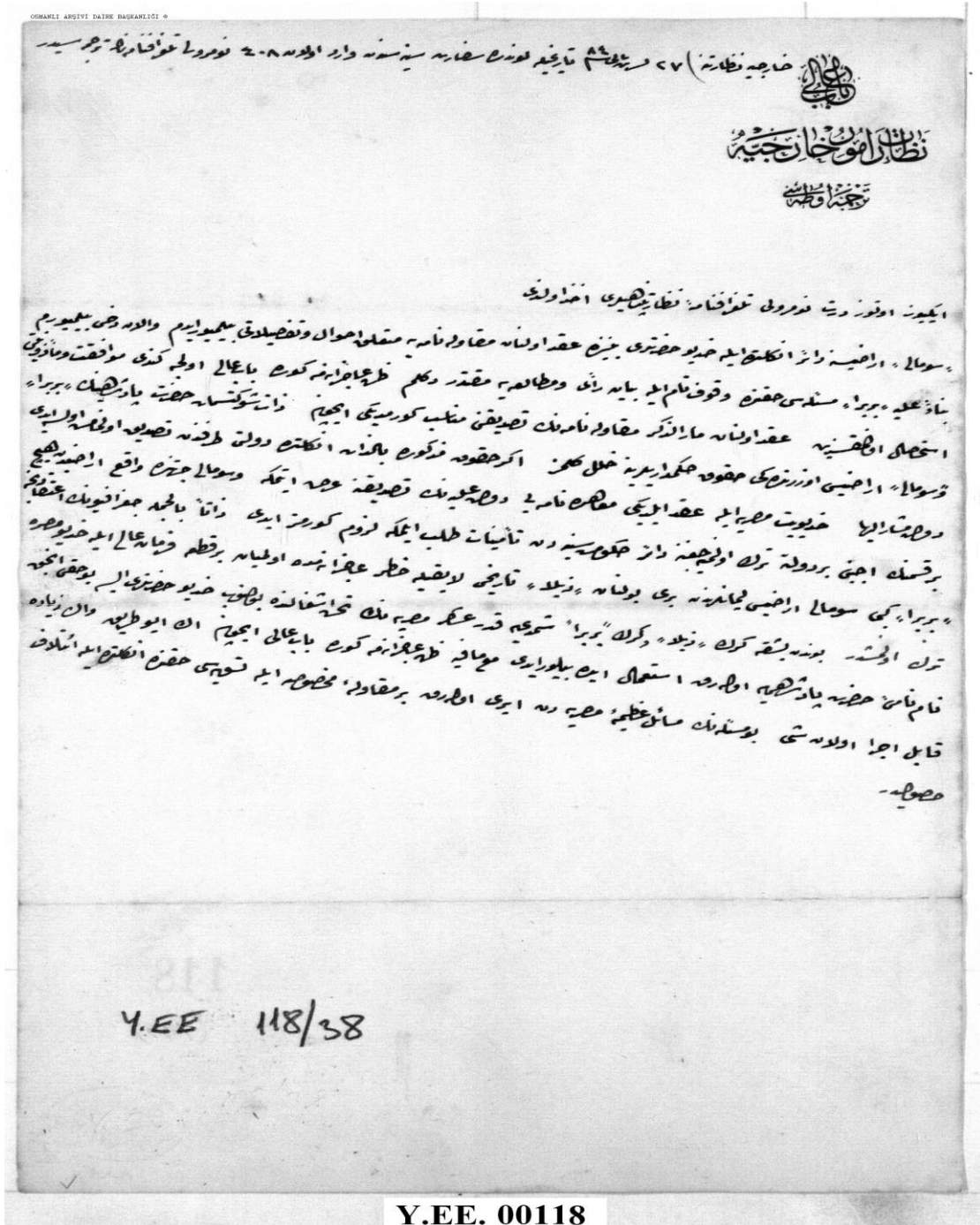
- Mekkî, Hasan, *Es-siyâsât es-sakâfiyye fi's-sûmal el-Kabîr*, Hartum: Salve Litab'â'ti ve'n-neşri, 1990.
- Mekouria, Tekle Tsadik, "Christian Aksum", *General History of Africa: Ancient Civilizations of Africa*, Vol. 2, 1981, pp. 406-429.
- Mensûr, Abdifatâh Abdisamed, *el-Alâkât el-Mısriyye es- Sûdâniyye fi Zilli'l- İttifâk es- Sünâî*, Kahire, 1993.
- el-Mesûdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin, *Mürüccü'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*, Kahire: el-Mektebetü'l-Mısriyye, 2005.
- el-Mesûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, thk. Abdullâh İsmâil es-Sâvî, Kahire: Mektebetü's-Şarki el-İslâmiyye, 1938.
- Mohamoud, Hasan Ahmed, *el-İslâmü ve's-sekâfatü'l-Arabiyye fi İfrikiyyâ* (Kahire: Daru'l-fikri'l-arabî, 1987), 398.
- Mohamoud, Abdurrahman Hasan, *el-İslâmü ve'l-Mesihîyye fi Şarki İfrikiyyâ mine'l-karni 18 ile'l-karni 20*, Arap Birliği Araştırma Merkezi, Beyrut, 2011.
- Mohamoud, Hasan, *el-İslâmu ve's-Sekâfetu'l-Arabiyye fi İfrikiya*, Mektebetü'l-Mutenebî, ed-Demâm, 2009.
- Mohamoud, Ali, *Bilicda Somalida*, <http://www.somalitalk.com/somalia/beauty> (27.11.2010).
- Moore – Harel, Alice, "Slave Trade in the Sudan in the Nineteenth Century and Its Suppression in the Years 1877-1880", *Middle Eastern Studies*, Vol. 34, No. 2, pp. 113-128.
- Mughul, M. Yakup, "Portekiz Tehlikesi Karşısında Osmanlı-Hint Münasebetleri", *İÜEFY, İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, C. VI, No. 1-2, 1975, ss. 38-46.
- Muhammed, Ömer el-Müşîrî Muhammed, *Bilâdu'l-Karni'l-İfrîkî*, Trablus:Vahdetü'l-Küttâb, 1428 /2008. Muhsîn, Mehmed, *Afrika delili*, Kahire: Matbaatu el-Ferah, 894.
- Mücâhid, Huriye Tefvik, *el-İslâmu fi ifrikiyyâ ve vaki'u'l-Mesihîyye ve'd-Diyânetu't-Taklîdiyye*, Kahire: Maktabatü'l-Angalo El-Mısriyye, 2002.
- el-Müşîrî, Sai'd bin Ali, *Cüheynetü'l-Ahbâr fi Târih Zencibâr*, Oman, 1979.
- an-Nakîra, Muhammed Abdullah, *İntişârü'l-İslâmi fi Şarkiyyi İfrikiyya ve Münâhadatü'l-Ğarbi lehû*, Riyad: Dârü'l-Marîh, 1982.
- Necmî, Abdulbârî Abdirizak, *Eriteryâ Şaben ve Kifâhen*, Bağdât: Matbaatu'l-Ânî, 1971.

- en-Nemeri, İbn Abdülberr, *ed-Dürer fi'htişâri'l-meğâzi ve's-siyer'den İnciler*, çev. Mustafa Özenli, Konya: Neda Yayınları, 2022.
- Nour, Mohamed Tarig, “Siyah Afrika’da Osmanlı Şehirleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3/6, (Eylül 2005), 151 – 160.
- Nuor, Mohamed Tarig, *Sevvakin’de Türk-İngiliz Rekabeti*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.
- Orhonlu, Cengiz, “XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. XII, S. 16, 1961, ss. 1-25.
- Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, Ankara, 1996.
- Orhonlu, “Habeş Eyaleti”, *Türki Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 14/363 – 367, İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- el-Ömerî, Şihâbüddin Ahmed b. Yahyâ, *Mesâlikü'l-Absâr fi Memâliki'l-Emsâr*, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.
- Önalp, Ertuğrul, “Portekiz Kaynaklarına Göre Sefer Reis’in Hint Okyanusu’ndaki Faaliyetleri 1550-1565”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, 25/209 -226, 2009.
- Özbaran, Salih, *Yemen’den Basra’ya Sınırdaki Osmanlı*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.
- Özbaran, Salih, “Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu: Onaltıncı Yüzyılda Ticâret Yolları Üzerinde Türk-Portekiz Rekâbet ve İlişkileri”, *Tarih Dergisi / Turkish Journal of History*, 31, (Mart 1977) 65-146.
- Özbaran, Salih, *Umman’da Kapaşan İmparatorluklar; Osmanlı ve Portekiz*, İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2013.
- Peacock, Andrew C.S., “The Ottomans and the Funj Sultanate in the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, Vol. 75, No. 1, 2012, pp. 87-111.
- er-Râfî, Abdurrahman, *Asru İsmâil*, Kahire: Daru’l- Maarif, 1987.
- er-Râfî, Abdurrahman, *fi Akâb es-Sevreh el-Mısıryye*, Kahire: Matbaatu Lecneti’l-Telif ve’t-Terceme, 1947.
- er-Râfî, Abdurrahman, *Mısır ve’s-Sûdân fi Evâili Ahdi’l-İhtilâl*, Kahire: Mektebetu’n-Nahda, 1948.
- er-Râfî, Abdurrahman, *Asru Muhammed Ali*, Dâru’l-Maârif, Kahire, 1989.

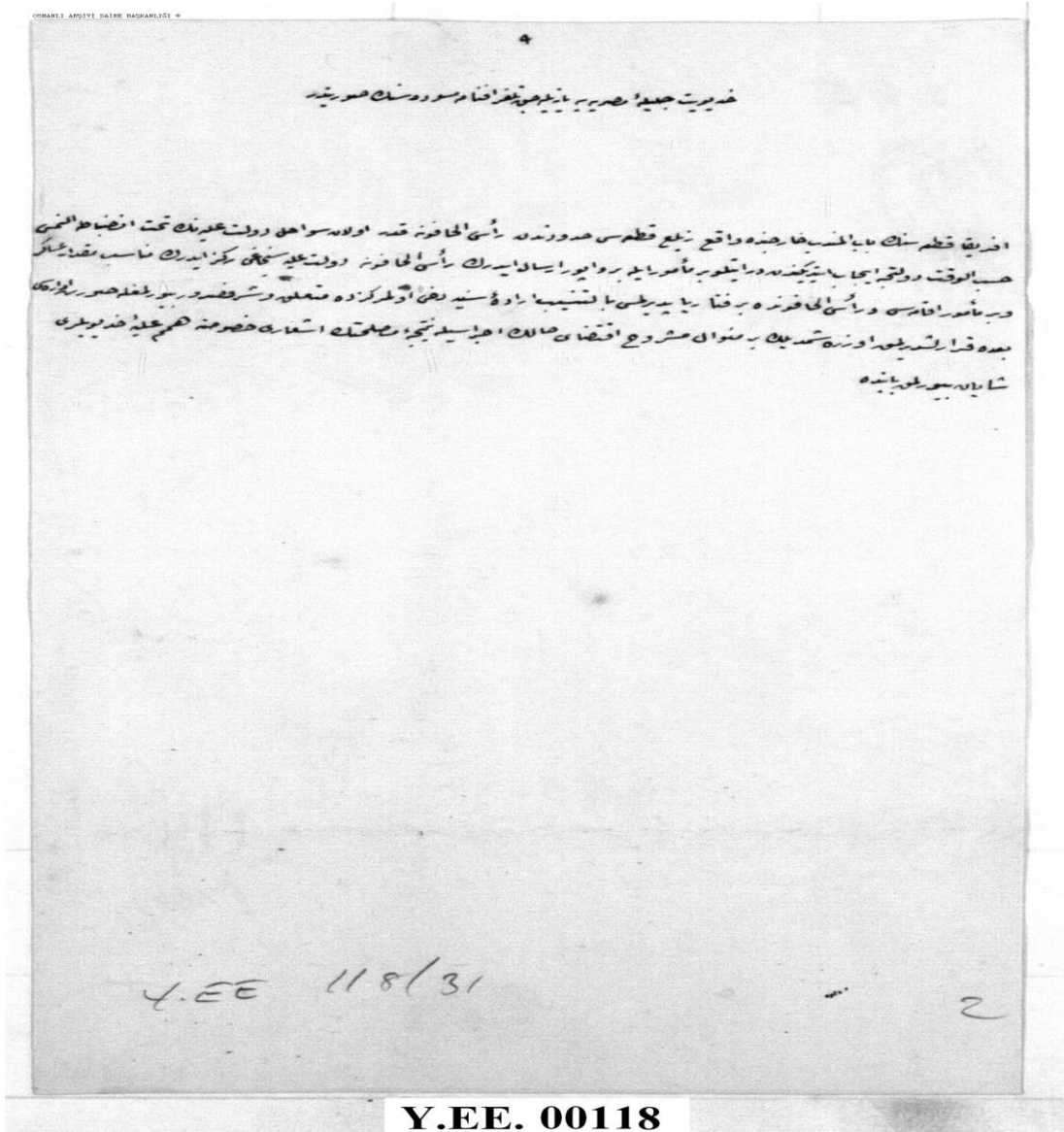
- er-Ramâh, Ğassan Ali Mohamed, *Sırâu'l-Müslimîn Ma'a'l-Purtuğaliyyin fi'l-Bahri'l-Ahmer Hilale'l-Karni'l-Âşiri'l-Hicri es-Sâdis Aşar el-Milâdî*, Mekke: Ümmül'l-Kurra Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1981.
- Ramazan, Ğânim Mohamed Ramazan, *Omân ve's- Siyâsetu'l- Biritâniyye fi Şarki İfrikiyâ 1806 – 1862*, Beyrut: Dâru'l – Arabiyye Lilmevsûât, 2013.
- Ramazan, Muhammed Rifa't, *Vazu's-Sûdân fi Nitâk el-Alâkât beyne Misra ve'd-Devleti'l-Osmâniye*, Kahire, 1955.
- Rawson, Rawson W. “European Territorial Claims on the Coasts of the Red Sea and Its Southern Approaches, in 1885”, *Proceedings of the Royal Geographical Socceity and Monthly of Geography, New Monthly Series*, Vol. 7, No. 2, pp. 93-119.
- Rinchard, Robert, “Historical Setting”, *Somalia Country Study*, Washington: The American University Press, 1982 1- 60.
- Rîrâş, Ahmed Abdullah, *Keşfu's-Sudul an Tarihi's-Somal ve Memalikühümü's-Seb'a*, Mogadişu, 1974.
- Riyâd, Hâlit, *es-Sûmâl el-Ğâibu'l-Va'yi*, Kahire: Dâru'l-Amîn, 1994.
- Riyâd, Zâhir, *İstimâr İfrikiyye*, Kahire: ed-Dâr el-Kavmiyye, 1965.
- Rizkî, Yunan Lebîb, *es-Sûdan fi'l-Mufâvezât el-Mısıryye'l- Biritâniyye 1930 – 1936*, Kahire, 1974.
- Robertson, Sir James, *es-Sûdân mine'l-Hukmi'l- Biritânî el-Mübâşir ilâ fecri'l-İstiklâl*, çev. Mustafa Abidîn el ve Hâncî, Beyrut: Dâru'l- Cîl, 1996.
- Sabrî, Muhammed, *Mısır fi İfrikiyâ eş-Şarkiyye: Harar ve Zeyla ve Berbera*, Kahire: Dâru'l-Bustânî Li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1936.
- Fârah, Abdî Yusuf, s- *Sırâu'd-Düveli fi's-Sûmâl*, Kahire, 2007.
- Sâlim, Seyyid Mustafa, *el-Hükmu'l-Osmanî el-Evvel li'l-Yemen 1538 – 1635*, Kahire, 1977.
- Sâlim, Hamdî Seyyid, *es-Sûmâl kadîmen ve Hadîsen*, Mogadişu: Dâr'ul-Kavmiyye, 1965.
- Sarınay, Yusuf, *Ottoman Archives and Ethio-Ottoman Relations*, No. 14, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2001.
- Sebî, Sâlih Osman, *Târîh Eritryâ*, Kahire, 1974.
- es-Selmân, Mohamed, *el-Ğazvu'l-Purtugâlî li'l-Cenûbi'l-Arabî ve'l-Halîc fi'l-Fetreti mâ Beyne 1507-1525*, El-Ayn: Merkez Zâyid li't-Turâs ve't-Târih, 2000.

- es-Serûcî, Muhammed Mahmud, *el-Alâkât beyne Mısır ve Etopya fil'-Karni't-Tâsi Aşar*, İskenderiye: Metbaatu'l-Mısıriyye, 1961.
- Seyyid, Mohamed el-Mutesim, *Düve'l-İslâmiyye fi Şarki İfrîkiyâ Harar ve's-Sûmâl*, 4. baskı, Kahire: el-Meclis el-Âlâ li-Şuûni'l-İslâmiyye, 1964.
- Shibeika, Mekki, "British Policy in the Sudan, 1882-1902", *Royal Institute of International Affairs*, 29/2, (Nisan 1953), 426 – 430.
- Sırma, İshan Süreyya, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyancıları*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1980.
- Sıdkî, İsmail Paşa, *Muzekerâtî*, Kahire: Dâru'l-Hilâl, 1950.
- Şâkir, Mahmud, *Mevâdin eş-Şu'ûb el-İslâmiyye: Eritreya ve'l-Habeşa*, Beyrut: el-Mektebu'l-İlâmî, 1983.
- eş-Şâmesî, Ahmed Muhammed, *es-Sirâ' el- Purtuğâlî el-Osmânî fi'l-Karni'-Sâdis Aşer*, Rasu'l-Haymeh: Merkez ed-Dirâsât ve'l-Vesâik, 2013.
- Şelebî, Ahmed, *Mevsûatu't-Târîh e'l-İslâmî ve'l-Hadâratu'l- İslâmiyyi*, 1, Kahire: el-Mektebetu'l-Mısıriyye, 1974.
- Şükeyrî, Na'ûm, *Târîhu's-Sûdân*, thk. Muhammed İbrahîm Ebû Selîm, Beyrutu: Dâru'l-Cîl, 1981.
- Şükrî, Muhammed Fuât, *Mısır fi Matla' el-Karni't-Tâsi' Aşar (1801 – 1811)*, Kahire: Müessesetü Hindâvî, 1958.
- Tandoğan, Muhammed, *Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1922)*, Ankara: TTK Basımevi, 2013
- Trimingham, John Spencer, *el-İslâmü fi Şarki İfrîkiyâ*, çev. Muhammed Atıf El-Nevvî, Kahire: Maktabatu'l-engalo el-misriyye, 1973.
- Trimingham, John Spencer, *Islam in Ethiopia*, London: Oxford University Press, 1952.
- Topuz, Hıfzı, *Kara Afrika*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1971.
- Trevaskis, G. K. N., "Eritrea: A Colony in Transition: 1941-1952", *Royal Institute of International Affairs*, 37/1, (Ocak 1960), 117 – 137.
- Turhan, İbrahim Ali, *el-İslâm ve'l-Memâlik el-İslâmiyye bi'l-Habeşe fi'l-Usûri'l-Vusta*, *el- Mecelle et-Târihiyye el-Mısıriyye*, 8, (Ocak, 1959), 3 – 68.
- el-Ya'kûbî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, thk. Abdülemîr Mihnâ, Beyrut: Şirketü'l-Alâmî, 2010.

- Yâkût el- Hamevî, Ebû Abdullâh Şihâbüddîn, *Mu'cemü'l-Buldân*, Beyrut: Dâru İhyâ et-Turâs el-Arabî, 1955.
- Yahyâ, Celâl, *Sevâhil el-Bahru'l-Ahmer*, İskenderiye: el-Mektebetu'l-İskenderiye, 1960.
- Yahyâ, Celâl, *el- Bahru'l-Ahmer ve'l- İsti'mâr*, Kahire: Dâru'l-Kalem, 1962.
- Yahyâ, Celâl, *Mısru'l-İfrîkiyye ve'l-Atmâ' el- İstimâriyye fi'l- Karni't-Tâsi' Aşer*, Kahire: Dâru'l- Maârif, 1984.
- Yahyâ, Celâl - Muhammed Nasrî, *Müşkiletü'l-Karni'l-İfrîkî ve Kadiyyatu Şabi's-Sûmâl*, Kahire: Dâru'l- Maârif, 1984.
- Yavuz, Hulusi, "XVI. Asır İslâm Dünyasında Osmanlı-Portekiz Mücadelesinin Sebepleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, (1985), 50-77.
- Yıldırım, Mahmut, *XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz, Basra Körfezi, Yemen ve Habeşistan Politikaları*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2001.
- Yılmaz, Tuğrul Oğuzhan, "Türklerin Sudan'daki Hâkimiyet ve İdaresi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi (TDA)*, 118/233, (2018), 147-180.
- Yusuf, Neval Hamza, "*el-Cihâdu'l-İslâmî fi Şarki İfrîkiyâ fi'l-Karni'l-Aşiri'l-Hicrî ve's-Sâdis Aşar el-Mîlâdî*", Mekke: Ummü'l-Kurâ Üniversitesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1987.
- Zillî, Evliyâ Çelebi b. Derviş Muhammed, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 3, hzn. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, İstanbul: Altan Matbaacılık Ltd. Őti, 1999.

BOA. EK2. Y. EE, 118/36, 13Ş 1296, Somali Kıtası'ndaki Osmanlı Devleti'nin hakimiyet hakkına hiç bir yabancı devletin müdahale edemeyeceği, oraların muhafazası için memurlar gönderilmesinin Hidiv'e bildirildiği ve ayrıca talimat gönderileceği hakkında Hariciye Nezareti'nin İngiltere Sefareti'ne yazdığı müzekkirenin tercümesi.

Y.EE. 00118

BOA. EK4: Y.EE. 118/31. 8 Rebiü'l-Âhir 1303. Babülmendep haricinde Afrika kıtası sahilindeki Zeyla kıtası hududundan Resülhafun'a kadar Devlet-i Aliyye'ye aid sahillerin kontrol altına alınması icavedeceğinden bir memurla bir vapur dönderilerek Devlet-i Aliyye sancağının dikilmiştir.

بند کور کمالی
باش کتابت دارهسی

٦٠٤١

در دستنامه و سودا طریقه کمالی بعهده تحقیق فیه اجراءه جلد در دست صومالی صدایزه بیخ
فقه یرجوع جغرافیا جغیه بوصال کونای فیه عریضت اذوقدر جند فیه بری عادر جلد در اصول و فاشا در جلد
نظیر و احوال اردنیه جورله اولاد فیه نامده بیخ فکوره قدر جغیه برلی بوکله شرقیای جوربلاد اراده سیه بیخ
خلاقیتهی اقصای عالینده بولنه اولفند صریحه اردنیه صفته اولاد که ا ٩ ص ٢٤١ ماه ١٠ کابل ١٣١٢
کتاب

BOA. EK5: İ. Hus, 33/1312 B-041. 9 Recep 1312. Mısır ve Sudan ve Habeşistan taraflarına gidecek bazı tahkikât-i fenniye hakkında.

EK6: Sudan Somali ve Erterye Osmanlı Varlığı gösterilen harite

مردابی قهوه جویانه

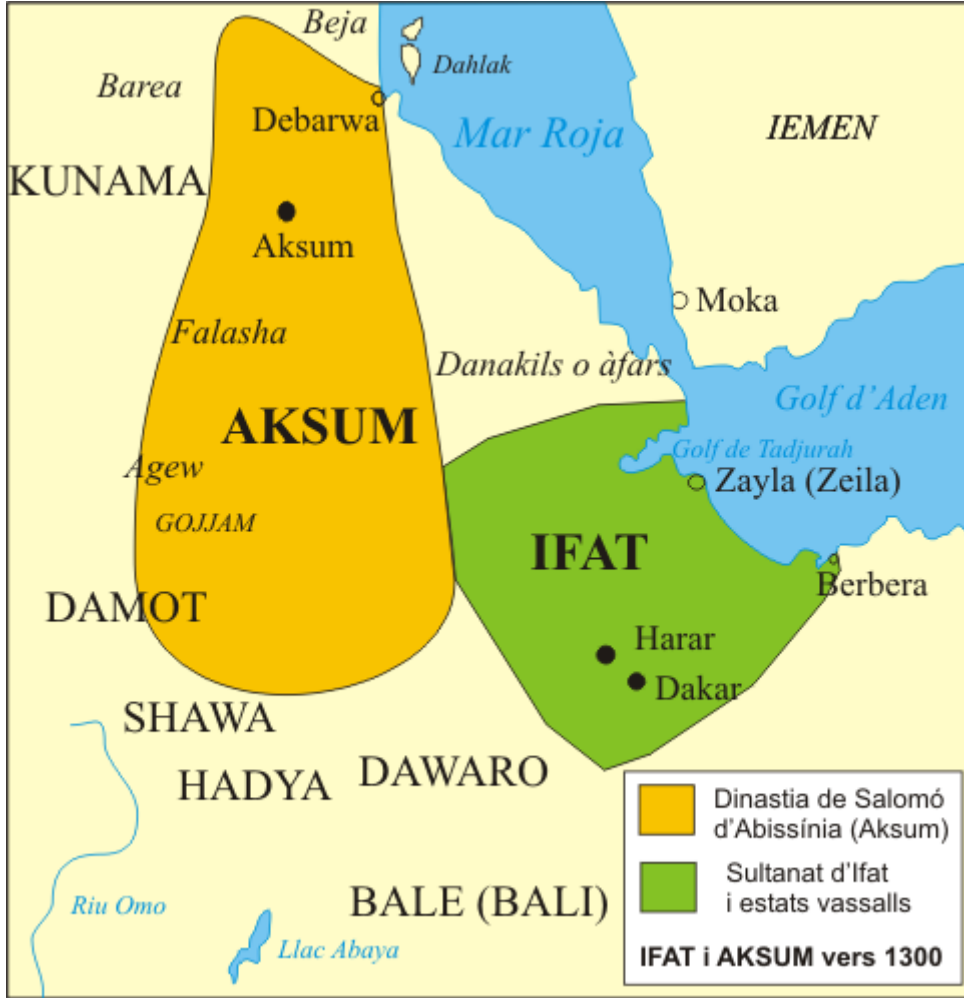
خاکهای همایون حضرت ملکانه ایچره مخصوصاً بلاد سودانزه کوردولس اولاده بعضه تحف حیواناتک کیفیت تقییمله عهد خدیو
 و عبودیه دار اولاده تحریات عید هدیه و ذکرافضه حیوانات منظور معایوفور جناب جرانباغ بیوسه و بنار فی الخیفة
 تحف شیداورد قریه قوه عالی ارضیه بحال مخصوصه نقد و نسیم ایدرلسه و بصورتله رضی اظرار و ابراز رقیه و صیقل
 هم عید هدیه لری نزد معالی وفد حضرت شهنشاهیست باعث مظلومیت سیه اولدینی شلار همدوره جناب خدیو اکریندیت
 بریدی البت اولاده توهمات محاسنه ایات حضرت خدیوینهای برکات بوغش اولغله تقضای امر و فرمانه لطف بیانه جناب
 جلالتاری اوزره افاده حاله ابدار قلندی اولدیه

BOA. EK.7: Y. PRK. BŞK, 81/63. Mısır valisi tarafından Sudan bölgelerinden toplanarak Padişah'a gönderilen hayvanlar için duyulan memnuniyetin bildirilmesi.

وثيقة لها تاريخ : «أوفات» و«شوا»... سلا

EK8: Saltanat Evfât ve Saltanat Şavva yerlerini gösteren harita.

EK9: Doğu Afrika'daki İslâmi Sultanlıklar ve Emirlikleri gösteren harita.

EK10: Şuanki Doğu Afrika Bölgesinin gösteren harita.